

ISSN 2413-4953

ТЭ

НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Т Р А Н З И Т Н А Я

ЭКОНОМИКА

В НОМЕРЕ:

**1
2019**

САЛЫҚ САЯСАТЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ
НЕГІЗДЕРІ

НЕСИЕ ТӘУЕКЕЛІ ЖӘНЕ ОНЫ АЗАЙТУДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫ ҰЛТТЫҚ БАНКІНІҢ ШАРАЛАРЫ

QUALITY OF LIFE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN:
PROBLEMS AND PROSPECTS

ТРАНЗИТНАЯ ЭКОНОМИКА

Научно-практический журнал «Транзитная экономика» является одним из ведущих периодических научных изданий Республики Казахстан в области экономических наук, издается с июля 1997 года, имеет свою стабильную аудиторию.

На страницах журнала Вы найдете широкий спектр различных мнений и полезную информацию по вопросам экономической политики, разработки экономического механизма индустриально-инновационного развития Казахстана, проблемам развития отдельных отраслей и сфер экономики.

Публикации журнала ориентированы на специалистов и аналитиков республиканских и региональных органов управления, государственного сектора экономики, крупных народнохозяйственных структур, высших учебных заведений и научно-исследовательских институтов, студентов, магистрантов, докторантов и круг читателей, проявляющих профессиональный интерес к проблемам социально-экономического развития. В редакционный совет входят ведущие ученые-экономисты Казахстана, ближнего и дальнего зарубежья.

Периодичность выхода журнала – один раз в 3 месяца.

Подписку на журнал можно оформить во всех почтовых отделениях «Казпочта», в подписных агентствах «Казпочта», «Евразия-Пресс», «Эврика-Пресс».

Индекс подписки 75781. Подписная цена на год для физических и юридических лиц – 10 000 тенге.

Издатель ИП «ХАНШАЙЫМ»:
ИИК KZ90826A1KZTD2020958, КБЕ 19
в Филиале АО «АТФ Банк» г. Алматы:
БИК ALMNKZKA, БИН 721019401132

Условия подписки и размещение статьи:

Обращаться в редакцию по адресу:

050050, г. Алматы, ул. Сатпаева, д. 30а, офис 62

Сайт: www.tranzek.kz

E-mail: tranzit_ek@mail.ru, aijan1910@mail.ru

Телефоны: 8 (747) 373 93 26, моб. 8 (701) 373 93 26

ISSN 2413-4953

Научно-практический
журнал
«Транзитная экономика»

Издается с июля
1997 года

Учредитель:
ИП «Ханшайым»

Главный редактор
Айжан Асилова

Редакционная коллегия:

Узан Искаков

(Казахстан)

Жанар Аубакирова

(Казахстан)

Валентина Бондаренко

(Россия)

Асан Сатмурзаев

(Казахстан)

Петя Колева

(Франция)

Айгуль Садвакасова

(Казахстан)

Ерканат Темирханов

(Казахстан)

Жангельды Шимшиков

(Казахстан)

Раушан Азбергенова

(Казахстан)

Салима Барышева

(Казахстан)

Журнал
зарегистрирован
в Министерстве
связи и информации
Республики Казахстан

Свидетельство
№ 14503-Ж

СОДЕРЖАНИЕ

ВОПРОСЫ ТЕОРИИ

Глеужанова Д.А., Хамидуллоев Ж.С.
Салық саясатының әлеуметтік-экономикалық негіздері..... 4

Бимендиева Л.А., Залмуканова Б.К.
Коммерциялық банктердің несиелік тәуекелдерін бағалау әдістері..... 12

Даулиева Ғ.Р., Коксегенов Н.Ж.
Краудфандингтің халықаралық даму тенденциялары және Қазақстандағы перспективалары..... 23

Uskelenova A.T.
Status of research in knowledge management in the Republic of Kazakhstan..... 31

ГЛОБАЛЬНАЯ И РЕГИОНАЛЬНАЯ ИНТЕГРАЦИЯ

Бердімұрат Н., Оразбекқызы Г.
Мемлекеттік мекемелердегі ішкі және қаржылық бақылауды іске асыру ерекшеліктері..... 38

Жантаева А.А., Медетбекова К.Г.
Ішкі аудиттің мәні, принциптері және түрлері..... 45

МАКРОЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА

Бимендиева Л.А., Залмуканова Б.К.
Несие тәуекелі және оны азайтудағы Қазақстан Республикасы Ұлттық банкінің шаралары..... 51

За содержание публикуемых в журнале авторских материалов и рекламы редакция ответственности не несет.

Мнение автора не всегда совпадает с мнением редакции.

Подписной индекс
75781

Формат 70×108 1/16.
Бумага офсетная
Печать Riso
Тираж 500 экз.
Цена договорная

050050, г. Алматы,
ул. Саптаева, д. 30а,
офис 62

Тел.: 8 (747) 373 93 26,
8 (701) 373 93 26

www.tranzek.kz
tranzit_ek@mail.ru,
aijan1910@mail.ru

Отпечатано в
издательском
центре журнала
«Транзитная экономика»

©Транзитная экономика
2019

**Dabyltayeva N.Y., Kerimbekova U.A.,
Medukhanova L.A.**

Quality of life in the Republic of Kazakhstan: problems and prospects..... 62

ИНСТИТУТЫ И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ

Өсербайұлы С., Оразали А.Н.

Қазақстан Республикасындағы тұрақты экономика жағдайында жобалық қаржыландырудың рөлі..... 71

Досжан Р.Д., Далабаева М.

Банктік тәуекелдерін басқару және Қазақстан Республикасындағы банк секторының қаржылық жағдайын талдау..... 81

Кудьярова Г.Б.

Факторы, обуславливающие адекватность письменного перевода научных экономических статей с английского на русский язык..... 91

Daribayeva M.Zh., Sabidullina A.Y.

New challenges in the financial management under the influence of financial technology... 100

Асилова А.С., Бағыбаев С.

Білімге жетелейтін – ҚазҰУ..... 110

Касенова Г.Е., Мирзагулов С.

КазНУ имени аль-Фараби – флагман высшего образования в Казахстане..... 111

Сведения об авторах..... 113

Информация о членах редакционной коллегии..... 115

Требования к содержанию и оформлению статей

ВОПРОСЫ ТЕОРИИ

МРНТИ 06.73.15

Д.А. Тлеужанова¹, экономика ғылымдарының
кандидаты, қауымдастырылған профессор

Ж.С. Хамидуллов², магистрант

^{1,2} С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті,
Астана қ., Қазақстан

САЛЫҚ САЯСАТЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Түйіндеме. Салық саясаты проблемасының салыстырмалы зерделенуіне қарамастан, жүргізілген зерттеудің өзектілігі әлі күнге дейін экономиканы дамытудың салық саясаты ықпалының нақты тұжырымдамасы жасалмағандығымен анықталады. Салық салу жүйесін жетілдірудің қазіргі заманғы тұжырымдамасын әзірлеу мәселелері, оның жұмыс істеуінің әдіснамасы мен әдістемесін әзірлеу және жетілдіру бағыттары түпкілікті шешілмеген, бұл қазіргі жағдайда әсіресе өзекті.

Осы мақалада салықтық ауыртпалықты айқындау үшін мемлекеттің қаржы ресурстарына қажеттілігін және экономиканың тиімді жұмыс істеу жүйесін қамтамасыз ету қажеттілігін негізге ала отырып, елдің жалпы ішкі өніміндегі салықтардың үлесін айқындау бірінші кезектегі қадам болып табылады. Жұмыста мемлекеттік бюджет кірістерін қалыптастырудағы салықтық түсімдерді бағалау мәселелеріне ерекше назар аударылады.

Салық саясатының өзекті мәселелерінің бірі салық төлеушілердің салық төлеуден жалтаруына қарсы әрекет ететін шараларды әзірлеу және енгізу болып табылады. Ел бюджетіне барлық салық төлемдерін толық және уақтылы төлеуін қамтамасыз ету мақсатында салық төлеушілердің арасындағы салық тәртібін жақсартуға ерекше назар аудару қажет, ал бұл өз алдына салықтық әкімшілендіру рәсімдерін қайта қарауды қажет етеді.

Түйінді сөздер: салықтық ауыртпалық, салық саясаты, әлеуметтік-экономикалық процестер, салықтық әкімшіліктендіру, мемлекеттік бюджет, салық жүйесі.

Кіріспе. Тиімді салық саясаты экономиканың қарқынды дамуының басты шарттарының бірі болып саналады. Шаруашылық қызметке және жеке қаржыға әсер ету арқылы, сондай-ақ бюджеттік-қайта бөлу процестері арқылы елде инвестициялық ахуал қалыптасады, мемлекеттің саяси, экономикалық және әлеуметтік функцияларын іске асыру үшін жағдайлар жасалады [1]. Демек, салықтар мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық және басқа да міндеттерін орындау үшін қажетті қаржы базасын құруда шешуші фактор болып табылады. Салық саясаты осы салаларға тікелей әсер етіп қана қоймай, азаматтардың салықтық құқықтық санасын рады. Алайда, мемлекеттің салықтық макроэкономикалық саясаты өте жиі

айқын көрініс тапқан фискалдық бағыттылыққа ие болады, бұл қоғамдағы теріс әлеуметтік процестерді күшейтуі мүмкін. Ал салық жүйесіндегі қайта құрулар тауарлар және қызметтердің экономикалық жағдайына ғана емес, сондай-ақ азаматтардың табысына да әсер етеді, сондықтан салықтық саясат сұрақтары үнемі өзекті болып қала береді. Экономиканың оңдағдарыстық даму шарттарында бюджет кірісінің жеткілікті мөлшерінің қамтамасыз етілуі Қазақстанның қаржылық саулығының кепілі ғана емес, сондай-ақ, ҚР-ның бюджет-салық саясатының әлеуметтік-экономикалық бағытын қамтамасыз ету мақсатында жаңа әлеуметтік-экономикалық бағдарламаларды қаржыландырудың негізі болып саналады [2].

Мемлекеттік салық саясаты мемлекеттің кіріс алу, салық түсімдерінен пайданы тиімді бөлу саласындағы стратегиялық маңызды құралы ретінде әрекет етеді. Нәтижесінде халықтың әлеуметтік қорғалу деңгейі, мемлекеттік басқару институттарының барлық тетіктерінің оңтайлы іске қосылуы мемлекеттің салық саясатының ерекшеліктеріне байланысты болады. Осыған орай, салықтық саясатының ғылыми талдауы, оның әлеуметтік басымдылығы және механизмдері өте маңызды және өзекті сұрақтардың бірі болып табылады.

Сараптамалық бөлім. Зерттеу ғылыми таным методологиясына, жүйелі талдауға, салық салу теориясына негізделген. Нәтижелерді алу үшін ғылыми абстракция, жалпылау, салыстыру, талдау және синтез, топтастыру, формализация, теориялық және практикалық материалды тарихи және логикалық талдау әдістері қолданылды. Осы жұмыстың зерттеу объектісі салықтық макроэкономикалық саясат үдерісінде пайда болатын әлеуметтік және салықтық қатынастар болып табылады. Зерттеу пәні мемлекеттік салық саясатын жүзеге асыру процесінде салық салу субъектілері арасындағы экономикалық қатынастардың жиынтығы, олардың эволюциясы, жетілдіру перспективалары. Салық саясатының оңтайлы нысанын анықтау қажеттілігі еліміздегі өзекті мәселе болып табылады. ҚР-сындағы салық саясаты салық төлемдерінің барлық мүмкіндіктерін және дамыған нарықтық экономикасы бар елдердің халықаралық тәжірибесін қарастыруға, сондай-ақ елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайға жауап беруге, макроэкономикалық қаржы саясатымен және әлеуметтік-бағдарланған экономикалық өсу стратегиясымен үйлестіруге тиіс. Салық саясатын тек фискалды мақсаттарға ғана емес, сонымен қатар, тұрақты экономикалық өсуді қамтамасыз ететін міндеттерді шешуге және экономика секторларында салық ауыртпалығын азайту жолымен әлеуметтік бағдарына, инвестициялық белсенділіктің ынталылығын құруға, кәсіпкерлік қызметке қолайлы жағдай жасауға, азаматтардың табыстарына әлеуметтік-әділетті салық салуға бағыттау қажеттілігі негізделген.

Нәтижелері және талқылаулар. Бүгінгі таңда ҚР-ның 2017-2021 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық саясаты «Нұрлы жол» мемлекеттік бағдарламасының іске асырылуын есепке ала отырып, ҚР-ның «Қазақстан-2050 стратегиясы» дамуының жаңа бағытын одан әрі іске асыруға және «100 нақты қадам» Ұлт жоспарының бес институционалдық реформасында айқындалған Қазақстан экономикасының моделін құруға ғыттталып отыр. Әлеуметтік-экономикалық саясаттың орта мерзімді кезеңдегі негізгі мақсаты – экономика өсіуінің оң қарқындарын және елдегі әлеуметтік тұрақтылықты сақтау, дағдарыстан кейінгі даму үшін жағдай-

лар дайындау, әлемнің дамыған 30 мемлекеті қатарына ілгерілетуді жалғастыру болып отыр. Салыстырмалы бәсекелі артықшылықтарды барынша пайдалануға, дамыған адами капиталға, жеке сектордың үстем рөліне, елдің ұзақ мерзімді және тұрақты дамуына берік негіз қалайтын қолайлы инвестициялық ахуалға негізделетін экономиканың жаңа моделі көзделуде [3].

Осы мақсатқа қол жеткізуге және елдің экономикалық және әлеуметтік әл-ауқатын қамтамасыз етуге жүргізіліп жатқан әлеуметтік-экономикалық саясат ықпал ететін болады оның орта мерзімді кезеңге айқындалған негізгі басымдықтары болып мыналар табылады:

- қаржы тұрақтылығының негізгі міндеті ұзақ мерзімді тұрақты экономикалық өсу және инфляцияны нысаналы дәлізде ұстап тұру үшін жағдай жасау болып табылады мемлекеттік қаржыны реттеу тиімділігін арттыру есебінен ақша-несие және валюталық саясатты жетілдіру, макроэкономикалық тұрақтылықты сақтау және экономиканы несиелеуді ұлғайту үшін қаржы секторының тұрақтылығын қамтамасыз ету;

- экономиканың бәсекеге қабілеттілігін және халықтың өмір сүру сапасын арттыру үшін электрондық үкіметті дамыту және кең ауқымды интернетке толық қолжетімділікті қамтамасыз ету жолымен экономикаға цифрлық технологияларды кеңінен енгізу;

- 2020 жылға дейінгі оңтайлы да жаңа мемлекеттік бағдарламалар шеңберінде елдегі әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етуге және жұмыспен қамтуды ынталандыруға бағытталған әлеуметтік саясатты жетілдіру, білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік қорғау салаларын жаңғыртуды жалғастыру;

- экономиканы және бизнесті жаңа экономикалық интеграциялық бірлестіктер жағдайларына бейімдеу.

Қазақстанның халықаралық интеграциясы Қазақстан Республикасы сыртқы саясатының 2014-2020 жылдарға арналған тұжырымдамасында айқындалған мақсаттар мен міндеттерге сәйкес жүзеге асырылады. ҚР-да салық саясатын жүргізудегі басты мақсат – отандық тауар өндірушілерді мемлекет тарапынан қолдау, мемлекеттің ішкі экономикалық дамуына ықпал ететін саясат жасау, жеке секторлардың жедел дамуына жағдай жасау, шетел инвестициясын тартуда кедергілердің алдын алу, яғни мемлекет пен салық төлеушілердің талап-тілегін ортақтастыру [4].

Экономикалық негізделген салық саясаты қаржыны салықтық реттеу жүйесі арқылы орталықтандыруды оңтайландыру мақсатын көздейді. Батыс экономистері салық саясатын бөлек алып қарастырмайды және салықтардың іс-әрекетін мемлекеттің шығыстарының жағдайын зерттеп білмей, қарастырмайды. Оны салықтардың ең алдымен мемлекеттің өз функциялары мен міндеттерін шешуге қызмет етуін қамтамасыз ететіндігімен түсіндіреді. Жоғары дамыған нарықтық қатынастар жағдайында салық саясатын мемлекет өндіріс құрылымын өзгерту, аумақты экономикалық дамыту, халықтың табыстылық деңгейін көтеру мақсатында ұлттық табысты қайта бөлу үшін пайдаланады. Салықтық саясатының ел экономикасындағы рөлін бағалау үшін бірқатар талдау деректерін қарастырған жөн (1-кесте). Жалпы салықтық түсімдер көлемі жылдан жылға жоғарылауда.

Кесте 1 – Салықтық түсімдердің экономикадағы орны

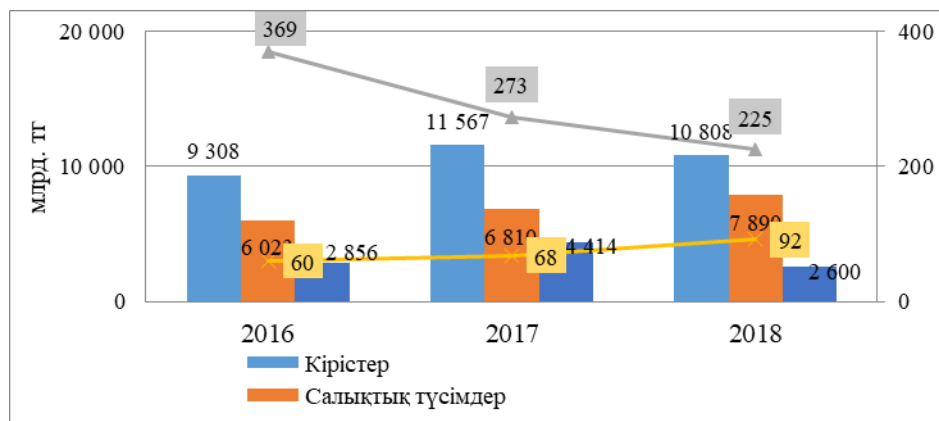
Атауы	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.
Жалпы ішкі өнім, млн тг	46971,1	53101,3	58785,7
Кірістер, млн тг	9308,5	11567,7	10808,3
Салықтық түсім, млн тг	6023,3	6810,8	7890,4
ЖІӨ кірістер үлесі, %	19,8	21,8	18,4
ЖІӨ салықтық түсімдер үлесі, %	12,8	12,8	13,4

Ескерту: ҚР Статистика Комитетінің мәліметтері негізінде құрастырылған

1-кесте мәліметтерінен, мемлекеттік бюджет кірісі бойынша 3 жылдың мәліметтері негізге ала отырып, жалпы кірістердің жылдан жылға жоғарылағанын көруге болады. Жалпы ішкі өнімдегі кірістер үлесі шамалы төмендегенімен, салықтар үлесі жылдан жылға шамалы жоғарылағанын байқаймыз. Бұл мемлекеттегі салық ауыртпалығының мөлшері айтарлықтай өзгеріске ұшырамаған, дегенмен 2018 жылы салықтық түсімдердің мөлшері ЖІӨ-нің 13,4%-ын құрап, салық ауыртпалығы шамалы жоғарылағанын байқауға болады. Негізінен бұл 2018 жылғы салық заңнамасындағы өзгерістермен тікелей байланысты болып отыр [5, 6].

Кез келген мемлекетте бюджетке түсетін түсімнің негізгі көзі болып салықтар табылады. Мемлекет салықтардың көлемі мен түрлерін жинақтау мен төлемді, олардың түсуін бақылауды, оны төлеуден кейбір жағдайда ауытқуды жазалауды заңды түрде бекітеді. Мемлекеттің бюджет кірісін талдау объектісі: салықтық түсімдер, салықтық емес түсімдер, негізгі капитал сатылымынан түскен түсім, трансферттерден түсім, белгілі бір қаржы кезеңінде көзделген бюджетке түсетін түсім болып табылады.

Төмендегі 1-суретте мемлекеттік бюджет кірістерінің динамикасы келтірілген:

Сурет 1 – Мемлекеттік бюджеттің кірістері, млрд теңге

Ескерту: ҚР Қаржы министрлігінің ресми интернет-ресурсы мәліметтері негізінде автормен құрастырылды [6]

2017 жылы бюджетке 11567 млрд теңге түсті, оның 41,7%-ын бюджеттің таза кірістері, 38,3%-ын трансферттер түсімдері құрайды. Таза кірістердегі салық түсімдерінің үлесі 2016 жылмен салыстырғанда 3,4%-дық тармаққа және ЖІӨ-ге қатысты 0,2%-дық тармаққа артты. 2017 жылы Ұлттық қордан берілетін трансферттерге тәуелділігіне қатысты ескертулер жасалды, соның нәтижесінде 2018 жылдан бастап Ұлттық қордан нысаналы трансфертті бюджетке тарту жағдай төмендеді [5, 6].

Ал жалпы мемлекеттік бюджетке салықтық түсімдерін талдау 2-кестеде келтірілген.

Кесте 2 – ҚР салықтық түсімдер динамикасы, млн теңге

Атауы	2016 ж.		2017 ж.		2018 ж.	
	сома	%	сома	%	сома	%
Салықтық түсімдер	6023263	100	6810851	100	7890048	100
Жеке табыс салығы	691778	11,5	750212	11,0	838394	10,6
Әлеуметтік салық	530440	8,8	576607	8,5	618505	7,8
Қосылған құн салығы	1495682	24,8	1664699	24,4	2034314	25,8
Акциздер	205231	3,4	255994	3,8	311856	4,0
Басқа да салықтар	1662767	27,6	2024554	29,7	2399402	30,4
Ескерту – ҚР ҚМ мәліметтері негізінде автормен құрастырылған						

Кесте мәліметтерінен көріп отырғанымыздай 2017 жылы салықтық түсімдер 2016 жылмен салыстырғанда 787588 млн теңгеге жоғарылады бұл негізінен салықтардың жиналу деңгейінің жоғарылауымен байланысты болды. Мемлекеттік бюджеттің салықтық түсімдерінде қосылған құн салығының және корпоративтік табыс салығының үлесі жоғары екенін байқауға болады [7].

Бүгінгі таңда салық заңнамасына үнемі өзгерістер енгізіліп, оның тұрақтылығы қамтамасыз етілмей отыр. Жаңа жүйе салық төлеушілердің әртүрлі санаттарына салықтық әкімшілендіру шараларын саралап қолдануға мүмкіндік береді. Мысалы, тәуекел дәрежесі жоғары салық төлеушілерге кассаға және банк шоттарына тыйым салудың жеделдетілген мерзімдері қолданылатын болады. Ал тәуекел дәрежесі төмен компанияларға дебиторлар есебінен өндіріп алу сияқты салық берешегін өндіріп алу шарасы қолданылмайды [8, 9].

Әрине, жүргізіліп жатқан реформалар бизнесті ашықтыққа ынталандыру сияқты оң мақсатты көздейді. Сонымен қатар, кәсіпкерлердің ұсыныстары ескерілуі керек. Мысалы, бизнес «санаттау» нәтижелері қазір жалпыға қолжетімді болуын қалайды. Бұл адал салық төлеушілердің «тәуекелді» салық төлеушілермен өзара байланысына қатысты салық тәуекелдерін айтарлықтай төмендетуге мүмкіндік берер еді. Өйткені жабдықтаушының тәуекел дәрежесі жоғары санатқа жататынын біле отырып, тапсырыс беруші онымен ынтымақтастық қарым қатынастан алдын ала бас тарта алады.

2019 жылдың 1 қаңтарынан бастап тиісті келісім жасай отырып, ынтымақтастық, сенім, заңдылық және ашықтық қағидаттарында салық органы мен салық төлеуші арасында ақпарат пен құжаттар алмасуды көздейтін көлденең мониторинг енгізу көзделген. Көлденең мониторингте тұрған салық төлеушілерге бірқатар артықшылықтар берілетін болады. Олар салық органдарынан алдын ала түсініктемелер алу мүмкіндігіне ие болады, егер салық төлеуші көлденең мониторинг нәтижелері бойынша хабарламамен келіссе және оған сот тәртібімен шағым жасамаса, оларға салық заңнамасын бұзғаны үшін әкімшілік жаза қолданылмайды [10].

Алайда жұмыс принциптері мен көлденең мониторинг механизмін қазіргі уақытта бағалау қиын. Сондықтан, алдымызда осы институттың жұмысын жетілдіруге бағытталған өзгерістерді енгізу әлі де болса қажет болып отыр.

Ұлттық экономиканың қалыпты дамуына салық саясатының тиімді жұмыс жасауы өзіндік ықпалын тигізері сөзсіз. Осы орайда, салықтық саясат құралы ретіндегі салық ауыртпалығын оңтайландыру ерекше мәнге ие. Салық ауыртпалығы салық төлеушінің қаржы қызметінің нәтижесі мен салық төлемдері арақатынасын сипаттайды. Оны анықтау әдістемесін өңдеу және жетілдіру субъектінің қаржы жағдайын дұрыс бағалауға, оңтайлы басқару шешімдерін қабылдауға ықпал жасайды.

Қорытынды. Салықтарды және салықтық жүйені зерттеу салық салудың және салықтық жүйенің теориялық негіздерін ашуды, елдегі салықтық саясатын ұйымдастырудың принциптерін анықтап алуды, бюджетті қалыптастырудың ерекшеліктерін, салықтық қызмет органдарының құрылымын, міндеттері мен құқықтарын, салықтық саясатын одан әрі жетілдірудің негізгі бағыттарын анықтауды талап етеді.

Қазақстанның салық жүйесінің негізін корпоративтік табыс салығы, қосылған құн салығы, әлеуметтік салық және жеке табыс салығы құрайды. Осы салық түрлерін және салық ставкаларын төмендетуіне байланысты Жаңа Салық Кодексі экономикамызды жаңғырту мен әртараптандыруға, еліміз үшін тиімді салаларды дамытуға, халықтың түрлі топтарының арасындағы табыс айырмашылығын азайтуға, қазба байлықтарын игеретін компанияларға жер мен ел мүддесіне бетбұрыс жасатуға бағытталуы керек. Ең бастысы, Салық кодексі әлеуметтік әділеттілікті орнықтыруы тиіс.

Елдегі қазіргі салық саясатын реформалаудың негізгі бағыттары анықталды, бірқатар салықтар бойынша салық салу элементтеріндегі өзгерістерді жүйелеу негізінде салық саясатын дамытудың эволюциялық нұсқасының орындылығы негізделді, нәтижесінде инвестициялық және инновациялық қызметті ынталандыру шараларының жүйесі әзірленді, салықты әкімшіліктендірудің салық тәуекеліне негізделген ұсыныс орындылығы негізделді.

Салық органдарын тек қана фискалдық органдар ретінде түсіну қазіргі заманғы шындыққа сәйкес келмейтіндігі маңызды қорытынды болып табылады. Бүгінгі таңда салық органдарының алдында тұрған міндеттер тек бақылауда ғана емес, бірінші кезекте ағымдағы төлемдердің түсуін қамтамасыз етуде. Осы міндеттерді шешу нұсқалары салықтық әкімшілендіруді жүзеге асыруға байланысты проблемаларды қарастыруды талап етеді. Жалпы салық саясатын түбегейлі қарастыруды екі бағыт бой-

ынша жүргізген жөн: реформалау нұсқасының ғылыми-теориялық және экономикалық құндылығы тұрғысынан және саяси, әлеуметтік, экономикалық тұрғыдан реформаны жүзеге асырудың практикалық мүмкіндігі, яғни шаруашылық субъектілері үшін де, жалпы мемлекет үшін де малды нәтижелерге негізделген.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Пансков В.Г. Налоговая нагрузка на экономику: нужен налоговый маневр // Экономика. Налоги. Право, № 5. – 2016. – 130-138 бб.
2. Қазақстан Республикасының 2017-2021 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық даму болжамы, 2017.
3. «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. – 2012.
4. Қазақстанның халықаралық интеграциясы Қазақстан Республикасы сыртқы саясатының 2014-2020 жылдарға арналған тұжырымдамасы Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 21 қаңтардағы № 741 Жарлығымен бекітілген.
5. 2016-2018 жж. ҚР Статистика Комитетінің ресми мәліметтері www.stat.gov.kz.
6. 2016-2018 жж. ҚР Қаржы министрлігінің ресми мәліметтері www.minfin.gov.kz.
7. ҚР қаржы министрлігінің Мемлекеттік Кірістер Комитетінің мәліметтері <http://kgd.gov.kz/ru/content/koefficient-nalogovoy-nagruzki-1-0>.
8. Арзаева М.Ж. Салық ауыртпалығын анықтау әдістемелерінің объективтік қажеттігі // Вестник КазНУ. Экономическая серия. № 4 (116). – 2016. – 75-77 бб.
9. Шарбатова У.Б. Қазақстан Республикасының салық саясатының даму жағдайы // Журнал: Вестник Казахской академии транспорта и коммуникаций http://elibrary.kz_id=73970.
10. Габитжан Кудайберген. Избегание рисков // <https://forbes.kz/blogs/blogsid=166103>.

Д.А. Тлеужанова¹, кандидат экономических наук,
ассоциированный профессор

Ж.С. Хамидулло², магистрант

^{1, 2} Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина,
г. Астана, Казахстан

Социально-экономические основы налоговой политики

Аннотация. Несмотря на относительную изученность проблемы налоговой политики, актуальность проведенного исследования определяется тем, что до сих пор не выработана четкая концепция влияния налоговой политики развития экономики. Проблемы разработки современной концепции совершенствования системы налогообложения, разработка методологии и методики механизма его функционирования и направления совершенствования окончательно не решены что особенно актуально в современных условиях.

В данной статье для определения налогового бремени первоочередным шагом становится определение доли налогов в валовом внутреннем продукте страны, исходя из потребности государства в финансовых ресурсах и необходимости обеспечения системы эффективного функционирования экономики. Особое внимание в работе уделяется вопросам оценки налоговой составляющей в формировании доходов государственного бюджета.

Одним из актуальных вопросов налоговой политики должно являться разработка и внедрение мер, противодействующих уклонению недобросовестных налогоплательщиков от уплаты налогов. Необходимо пересмотреть процедуры налогового администрирования, где особый акцент необходимо сделать на улучшение налоговой дисциплины среди налогоплательщиков, тем самым обеспечив полноту и своевременность уплаты ими всех налоговых платежей в бюджет страны.

Ключевые слова: налоговое бремя, налоговая политика, социально-экономические процессы, налоговый администрирование, государственный бюджет, налоговая система.

D.A. Tleuzhanova¹, candidate of economic sciences, associate Professor

Zh.S. Khamidullo², магистрант

^{1, 2} S. Seifullin Kazakh AgroTechnical University, Astana, Kazakhstan

Socio-economic foundations of tax policy

Abstract. Despite the relative study of the problem of tax policy, the relevance of the study is determined by the fact that there is still no clear concept of the impact of the tax policy of economic development. Problems of development of the modern concept of improvement of system of the taxation, development of methodology and a technique of the mechanism of its functioning and the direction of improvement are finally not solved that is especially actual in modern conditions.

In this article, to determine the tax burden, the first step is to determine the share of taxes in the gross domestic product of the country, based on the state's need for financial resources and the need to ensure the effective functioning of the economy. Particular attention is paid to the assessment of the tax component in the formation of state budget revenues.

One of the topical issues of tax policy should be the development and implementation of measures to counteract tax evasion by unscrupulous taxpayers. It is necessary to review the procedures of tax administration, where special emphasis should be placed on improving tax discipline among taxpayers, thereby ensuring the completeness and timeliness of payment of all tax payments to the budget of the country.

Keywords: tax burden, tax policy, socio-economic processes, tax administration, state budget, tax system.

Л.А. Бимендиева¹, экономика ғылымдарының
кандидаты, доцент м.а.

Б.К. Залмуканова², магистрант
^{1, 2} эл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті,
Алматы қ., Қазақстан

КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРДІҢ НЕСИЕЛІК ТӘУЕКЕЛДЕРІН БАҒАЛАУ ӘДІСТЕРІ

Түйіндеме. Мақаланың өзектілігі несиелік тәуекелдерді басқару әлемдік қаржы нарықтарындағы коммерциялық банктерде расталады. Несиелік тәуекелдерді басқару жүйесінің орталығында әртүрлі өлшемдер бойынша жіктелуі мүмкін бағалаудың әртүрлі әдістері жатыр. Мақалада бағаланатын тәуекел деңгейі – жеке немесе жиынтық критерий ұсынылады. Жеке және жиынтық несиелік тәуекелді бағалау әдістеріндегі айырмашылықтар және олардың даму бағыттары көрсетілген. Осы баптың мақсаты несиелік тәуекелді басқару жүйесінің негізгі элементі ретінде несиелік тәуекелді бағалау әдістерін зерттеу, әдістерге салыстырмалы талдау жүргізу және олардың эволюциялық динамикасын зерттеу болып табылады. Несиелік тәуекелдерді бағалаудың әдістері мен құралдары ұзақ даму процесінен өтті. Осылайша, бастапқыда несиелік тәуекелді бағалау қарыздың номиналды құнын ғана анықтауға түсті. Берешектің номиналды сомасы несиелік тәуекелді жабуға капиталдың қажетті деңгейін беретін белгілі бір (көбінесе әр жағдайда еркін алынған) коэффициентке көбейтілді. Бұл әдістің жетіспеушілігі дефолт ықтималдығының айырмашылығын ескермеді. Кейіннен тәуекелді ескере отырып, несиелік өнімнің құнын анықтау тәсілдері әзірленді. Олардың бірі Монте-Карло (статистикалық сынақ) әдісі – болжамдау үшін неғұрлым күрделі жағдайларда қолданылатын белгісіздікті формалды сипаттау әдісі.

Түйінді сөздер: несиелік тәуекел, тәуекелді моделдеу, нейрондық желілер әдісі, Альтман моделі, Монте-Карло әдісі, математикалық бағдарламалау әдістері.

Кіріспе. Несиелік тәуекелді басқару дәстүрлі түрде белгілі бір элементтері және олардың арасындағы өзара байланысы бар жүйе түрінде, сондай-ақ басқару жүйесі элементтерінің өзара іс-қимылы жүргізілетін процесс түрінде ұсынылады. Несиелік тәуекелді басқару жүйесіне стратегия, ұйымдық құрылым, тәуекелді бағалау мен төмендетудің әртүрлі әдістері, несиелік тәуекелді іске асыру салдарынан болған шығындар туралы деректер, капиталдың жеткіліктілік деңгейін анықтау және ақпараттық технологиялар сияқты элементтер кіреді. Өз кезегінде, несиелік тәуекелді басқару процесі өзара байланысты және үздіксіз жүзеге асырылатын бірқатар кезеңдерден тұрады: тәуекелді сәйкестендіру, оны бағалау, оны барынша азайту үшін қабылданатын іс-шаралар жиынтығы ретінде тар мағынада тәуекелді басқару және осы тәуекел туындауы мүмкін жағдайлардың мониторингі, сондай-ақ олардың тиімділігі тұрғысынан қабылда-

натын шаралардың мониторингі. 1988 ж. банктік қадағалау жөніндегі Базель комитеті активтерді несиелік тәуекел дәрежесі бойынша жіктеуді ұсынды, оны басшылыққа ала отырып, банктер олардың номиналды құнын тиісті тәуекел коэффициентіне көбейту жолымен тәуекелді ескере отырып, активтер сомасын есептеуге және алынған соманың кемінде 8% мөлшерінде капиталдың жеткілікті резервін қалыптастыруға тиіс болатын [1].

Сараптамалық бөлім. Тәуекел бойынша активтерді өлшеудің Базель схемасы өте жеңілдетілген сипатқа ие, бұл капитал мөлшеріне қойылатын талаптар тұрғысынан, рейтингі бар несиелер арасында, мысалы, ең жоғары сапа мен төмен сапа бойынша, соның нәтижесінде төмендетілген сапа рейтингі бар несиелер банктер үшін анағұрлым тартымды (капиталдың жеткіліктілігіне қойылатын талаптар тұрғысынан), неғұрлым жоғары рейтингі бар несиелерге қарағанда. Осы кемшілікті жою мақсатында Базель комитеті капитал бойынша Базель келісімін әзірледі. Келісімде салынған тәсілдер банктердің капиталға қойылатын талаптарды есептеу үшін сыртқы несиелік рейтингтерді немесе активтер рейтингтерінің меншікті жүйесін және баланстан тыс баптарды пайдалануына жол береді, бұл қарыз алушылардың несиелік қабілеттілігін рейтингтік бағалау жүйесінің кең таралуына алып келді. Соңғы онжылдықтар несиелік тәуекелдерді бағалау әдістерін дамытудағы айтарлықтай прогреспен ерекшеленді, оның алғы шарттары мынадай үрдістер болды:

- мемлекеттің қаржы мекемелерінің қызметіне араласуының едәуір қысқаруын білдіретін қаржы секторын қайта реттеу. Бұрын болған көптеген шектеулердің күшін жою қаржы қызметтерінің жаңа түрлерін нарыққа табысты жылжыту үшін мүмкіндіктер ашты;

- операциялар көлемі бойынша да, қарыз алушылар саны бойынша да банктік несиелер беруді кеңейту;

- банктердің баланстан тыс операциялары бойынша, әсіресе туынды қаржы құралдарымен мәмілелер бойынша тәуекелдерді ұлғайту;

- активтерді секьюритизациялау – белгілі бір активтермен қамтамасыз етілген бағалы қағаздарды шығару секьюритизациялау дәстүрлі несиелендіруге нұқсан келтіретін қаражатты тарту тетігі ретінде капитал нарығының рөлін жоғарылатты, бұл банктер несиелік тәуекелдерді басқарудың неғұрлым тиімді құралдарын әзірлеуге итермеледі.

Осылайша, несиелік тәуекел-менеджмент дамуының қазіргі кезеңі несиелік портфель тәуекелдерін сандық бағалаудың ішкі банктік үлгілерін кеңінен енгізумен ерекшеленді. Несиелік тәуекелді бағалаудың барлық қолданыстағы әдістерін әр түрлі өлшемдерге байланысты жіктеуге болады, біз бағаланатын тәуекел деңгейіне байланысты жіктеуді жүргізуді ұсынамыз, өйткені дәл осы өлшем негіз қалаушы болып табылады: бағалау деңгейі – жеке несиелік тәуекел; бағалау деңгейі – жиынтық несиелік тәуекел. Өз кезегінде, жеке несиелік тәуекелді бағалау әдістерінің жіктелуі «математикалық әдістерді қолдану» критерийі бойынша өтуі мүмкін және бұл жағдайда тірі қалуды талдау, ықтималдық және статистикалық модельдеу, математикалық бағдарламалау, ойын теориясы, нейрондық желілер және т.б. сияқты математикалық әдістерге сүйенетін жеке несиелік тәуекелді бағалау әдістерін ерекшелеп көрсетеді. Қолданы-

латын математикалық аппарат бойынша несиелік тәуекелді бағалаудың келесі әдістерін бөледі [2]:

1. Сызықтық және көп өлшемді дискриминантты талдау, регрессиялық талдау, оқиғаның болу ықтималдығына (мысалы, өлім, дефолт) баға алуға мүмкіндік беретін өміршеңдікті талдау негізінде эконометрикалық әдістер және т.б.

2. Нейрондық желілер әдісі – несиелік тәуекелдің пайда болуын және оны басқаруды сипаттайтын модель ретінде адам миының жұмысы қолданылады, бұл модельді құру үшін компьютерлік алгоритмдер қолданылады.

3. Кредитордың қателерін азайтуға және түрлі шектеулерді ескере отырып, пайданы барынша азайтуға мүмкіндік беретін математикалық бағдарламалау әдістері. Математикалық бағдарламалау әдістерінің көмегімен, атап айтқанда, несие портфеліндегі клиенттердің оңтайлы үлесін немесе несие өнімдерінің оңтайлы параметрлерін анықтайды.

4. Несиелік шешім қабылдау кезінде тәжірибелі және білікті маман жүзеге асыратын тәуекелді бағалау процесін имитациялау үшін пайдаланылатын сараптамалық әдістер. Сараптамалық әдісті құраушы шешім қабылдау объектісі туралы сандық және сапалық деректерді қамтитын білім базасы, сондай-ақ жүйенің сұрақтарына пайдаланушының жауаптарын енгізуге арналған модуль болып табылады.

Қазіргі уақытта жеке несиелік тәуекелді бағалаудың математикалық әдістері тек белсенді дами бастады, олар әлі де кредитор тарапынан тиісті сенім дәрежесін алған жоқ және қарыз алушының несиелік қабілеттілігін және несиелік өнім тәуекелін бағалау түсінілетін классикалық модельдерге қосымша несиелік тәуекелді талдаудың екінші дәрежелі үлгілері ретінде жиі қолданылады. Алайда, қарыз алушының несие қабілеттілігін және несие өнімінің тәуекелін бағалау көп уақыт пен білікті сарапшылардың еңбегіне ақы төлеу қаражатын талап етеді. Сондықтан банктер несие беру бойынша шешімдер қабылдау процесін формалауға бейім болды, ал қазіргі заманғы математикалық әдістердің пайда болуымен төлем қабілетсіздігі елеулі статистикалық зерттеулердің мәніне айналды. Бұл саладағы зерттеулердің көпшілігі кемсітушілік талдауды пайдалануға салынған. Осы саладағы ең танымал жұмыстардың бірі 1968 жылы жариялаған Альтманға тиесілі. Z-Альтман моделі компанияның қаржылық жағдайы мен төлем қабілеттілігі көрсеткіштерін бағалау негізінде банкроттық тәуекелінің деңгейін бағалауға мүмкіндік беретін статистикалық модель болып табылады. Альтман моделі көптеген сызықтық дискриминантты талдау – статистикалық әдістің көмегімен құрылған, ол қарастырылатын топтар арасында дисперсиясы барынша, ал осы топтардың ішінде – ең аз болатын жіктеуші айнымалыларды таңдауға мүмкіндік береді. Бұл жағдайда жіктеу тек екі топ бойынша жүргізілді: кейіннен банкроттыққа ұшыраған компаниялар және оны болдырмай алған компаниялар.

Жалпы, Альтман үлгісі бір-екі жыл ішінде көкжиекпен банкроттық ықтималдығының жеткілікті нақты болжамын береді. Z моделінің практикалық маңыздылығы оның салыстырмалы қарапайымдылығымен және Компанияның несие қабілеттілігін бағалау және қарыз алушының несие рейтингін анықтау үшін пайдалану мүмкіндігімен негізделеді.

Альтман моделі корпоративтік облигацияларға несиелік рейтинг беру үшін де қолданылады, бұл дефолт бойынша статистикалық деректер негізінде осы рейтингімен қарыз алушылардың дефолтының орташа ықтималдығын бағалауға мүмкіндік береді. Кейіннен Альтман үлгісі бірнеше рет өзгерді және жетілдірілді. 1977 жылы Альтман, Холдмен және Нараян бастапқы Z моделімен салыстырғанда неғұрлым егжей-тегжейлі және дәл екінші буынның несие қабілеттілігін бағалау моделін ұсынды. Олардың мақсаты активтерінің құны орта есеппен 100 млн 2 жыл бұрын банкроттыққа дейін. ZETA моделі бір жылға 90% дейін дәлдікпен және 70% дейін бес жылға дейін дәлдікпен компаниялардың банкроттығын болжайды. Тестілеу және қолдану нәтижелері бойынша ZETA моделі Z-үлгіге қарағанда, әсіресе ұзақ уақыт көкжиектеріне болжау кезінде үлкен дәлдікті көрсетті. Несиелік қабілеттілікті бағалау модельдерінің жоғары дәлдігіне қарамастан, олар әлі де әлсіз жақтары бар [3]:

- екі модель де таза эмпирикалық, «таңдау бойынша бекітілген» болып табылады, өйткені, егер ол жеткілікті табыс көлемін алмаса, қаржылық міндеттемелердің көлемі үлкен компания банкрот болады деген теориялық болжамға негізделуі мүмкін;

- модельдерде кәсіпорынның нақты жай-күйін ішінара көрсететін немесе оны кідіртумен көрсететін қаржылық есептілік деректері пайдаланылады;

- екі модель де сызықты.

Сондықтан оларды бақылаулардың көп саны кезінде және үлгінің жеткілікті нақты ерекшелігі кезінде, сондай-ақ анағұрлым жұқа әдістермен алынатын нәтижелермен салыстыру үшін деректерді бастапқы өңдеу құралы ретінде пайдаланған жөн. Қаржы нарығының дамуы жиынтық несиелік тәуекелді немесе әр түрлі қаржы құралдарынан және әр түрлі қызмет бағыттары шеңберінде әртүрлі контрагенттермен жасалған мәмілелерден, атап айтқанда, әртүрлі қаржы құралдарымен жасалған портфельдің несиелік тәуекелін бағалау және талдау қажеттілігін тудырған бірқатар шарттар жасады:

- ақша қаражатын қайтаруды қамтамасыз етуге қатысты бөлігінде қаржылық операциялар құрылымын өзгерту (мысалы, жылжымайтын мүлік кепілі, қарыз алушының активтерімен қамтамасыз етілген бағалы қағаздар шығару және т.б.);

- биржалар және есеп айырысу – клирингтік жүйелер түріндегі қаржылық операцияларды жүзеге асыру кезінде мамандандырылған делдалдардың болуы, олардың қатысуы мәміле бойынша тараптар үшін контрагенттің тәуекелін төмендету бойынша ерекше шараларды қабылдау қажеттілігін азайтады;

- олардың негізінде жатқан активтердің несиелік тәуекелдерін төмендетуге ықпал ететін несиелік туынды құралдардың пайда болуы.

Нәтижелері және талқылаулар. Қазіргі заманғы несиелік ұйымда несиелік тәуекелдерді басқару банк қызметінің тәуекелдерін анықтау, талдау және барынша азайту жөніндегі жұмыстарды ұйымдастыруды және үйлестіруді жүзеге асыратын және банктің ішкі бақылау бөлімшесінің ұсынымдарын ескере отырып, тәуекелдердің жекелеген түрлерін азайту

туралы ережелерді әзірлейтін мамандандырылған құрылымдық бөлімше (тәуекел-менеджмент бөлімі) шеңберінде жүзеге асырылады.

Тәуекел шамасын сандық өлшеу оны талдау мен бағалауды білдіреді. Тәуекелді талдау оның көлеміне әсер ететін тәуекел факторларын анықтауды болжайды. Тәуекелдің осындай факторларын және олардың тәуекел жағдайларының пайда болуының үлес салмағын барынша есепке алу тәуекелдерді салыстырмалы түрде дәл бағалауға мүмкіндік береді. Сандық бағалау сандық параметрдің сапалы екенін білдіреді. Ол тәуекелдің барлық түрлері үшін салыстырмалы база құруға мүмкіндік береді. Сандық бағалаудың мысалы Қазақстан Ұлттық Банкінің несиелік портфельін жіктеу және Қазақстан Республикасының екінші деңгейдегі банктерінің несиелік қызметінен шығындарды жабу үшін резервтерді қалыптастыру тәртібі туралы ережесінде көзделген несиелік тәуекел тобына байланысты несиелік бойынша ықтимал шығындарға арналған резервті қалыптастыру тетігі болып табылады.

Тәуекел портфельдерінің сандық бағалауының жиынтығы шығын шегін құрайды. Егер тәуекелді талдау және бағалау үшін статистикалық әдістерді пайдалану мүмкін болмаса, сараптамалық әдістер қолданылады. Соңғы уақытта, сондай-ақ жоғары тиімділік тәуекелді бағалаудың аналитикалық әдістерін көрсетеді, онда деректерді моделдеу қолда бар ақпараттың жеткіліксіздігін толтыруға мүмкіндік береді. Тәуекелдерді бағалау дәлдігінде қолданылатын әдістердің алуан түрлілігі салмақты рөл атқаратыны анық.

Тәуекелді талдаудағы және бағалаудағы ұқсас әдіс – ұқсас операцияларды жүзеге асыру және оларды іске асырудың ұқсас шарттары туралы деректер базасын талдау негізінде тәуекелді бағалау қателіктерді, қолайсыз факторлардың әсер ету салдарын және ықтимал тәуекел көздері ретінде экстремалды жағдайларды ескеруге мүмкіндік береді.

Тәуекелді баллдық бағалау әдісі – тәуекел дәрежесі көрсеткіштерінің бірқатар сараптамалық – бағаланатын мәндері бойынша есептелетін қорытынды көрсеткіш негізінде тәуекелді сараптау әдістерінің бірі. Мынадай кезеңдерден тұрады: операция тәуекелінің дәрежесін айқындайтын факторлар тізімін белгілеу; әрбір фактор көріну саласында әсер етуді және тәуекелді (немесе олардың арақатынасын) сипаттайтын көрсеткіштер құрамын әзірлеу; әрбір көрсеткіштің факторлар бойынша, ал факторлардың – тәуекел дәрежесін жалпылама бағалауға әсерін бағалау (көрсеткіштердің маңыздылығын бағалаудың салмақтық коэффициенттері түрінде.); әр көрсеткіш бойынша бағалау шкаласын әзірлеу (оның ішінде сапалы бағалауды беру тәртібі); тәуекелді жалпылама бағалауды есептеу әдістемесін қалыптастыру (интегралдық бағалау, алгоритмдік (логикалық-математикалық) және т.б.).

«Шешімдер ағашы» әдісі – шешімдерді іске асыру нұсқаларына байланысты қызмет нәтижелерінің ықтимал мәнін бағалайтын әдіс. Шешім қабылдау жүйелілігін және оларды іске асыру шарттарын көрсететін кеңістіктік – бағдарлы кестені құруға, олардың ықтималдығын ескере отырып, аралық нәтижелерді бағалауға негізделген. Шешімдерді жүзеге асырудың әрбір нұсқасы бойынша нәтижелерді математикалық күтуді есептеуге мүмкіндік береді.

Тәуекелді моделдеу – тәуекел факторларының әр түрлі салаларында пайда болатын үлкен санын ескеру қажет болған жағдайда пайдаланылатын болжамды тәуекелді талдау және бағалау әдісі. Тәуекелді моделдеу үшін көптеген ескерілетін параметрлер мен мәндердің ықтимал диапазоны алдын ала анықталады, олардың көмегімен өзгеретін факторлардың динамикалық сипаттамасын және олардың бағаланатын көрсеткіштерге әсерін құруға болады. Содан кейін ауыспалы мәндер ерікті түрде таңдалады (оларға алдын ала берілген ықтималдықтарды есепке ала отырып) және соңғы көрсеткіш есептеледі. Қауіпті модельдеу нұсқаларының бірі – Монте-Карло әдісі.

Монте-Карло (статистикалық сынақтар) әдісі – болжамдау үшін неғұрлым күрделі жағдайларда қолданылатын белгісіздікті формалды сипаттау әдісі. Бұл нақты нәтижелерді алудың әсері мен жиілігін, сондай-ақ бастапқы мәндердің ауқымы мен динамикасына және талданатын көрсеткіштердің шектеулерін анықтауға мүмкіндік береді. Статистикалық деректер мен шектеулер шешімді іске асырудың көптеген сценарийлерін жасауға және неғұрлым ықтималдықты назарға алуға мүмкіндік беретін Имитациялық модельдердің негізі болып табылады.

Тәуекелді сараптамалық бағалау әдістері – сарапшылардың қорытындыларына негізделген тәуекелдерді болжау және талдау әдістерінің тобы. Олардың ішінде ең көп таралған қатарына Дельфи әдісі, ранжирлеу, попарное салыстыру, баллдық бағалау әдісі жатады. Сарапшылардың пікірін қорытындылайтын алынған бағалардың шынайылығы олардың біліктілігіне, пікірдің тәуелсіздігіне, сондай-ақ сараптаманың көрінуін әдістемелік қамтамасыз етуге байланысты. Алынған мәндердің нақты көрсеткіштерінің бірі сарапшылардың пікірінің конкордация (келісу) коэффициенті болып табылады.

Тәуекелдерді басқарудың стратегиялық шешімдерінің қатарына мыналар жатады: тәуекелді болдырмау – тәуекелді жағдайлардың туындауын болдырмайтын стратегиялық және тактикалық шешімдерді әзірлеу (операция жүргізуден бас тарту); тәуекелді ұстап тұру (шектеу) – тәуекел жағдайларының салдарлары жобаны іске асыруға әсер етпейтіндей құқықтардың, өкілеттіктер мен жауапкершіліктің жүйесін ажырату; әртараптандыру – басқа операциялар түрінен шығындарды өтеу мүмкіндігі есебінен тәуекелдерді төмендету; сақтандыру – әртүрлі тәуекелдердің күтілетін көріністерінен болатын залалды өтеуге арналған ресурстарды алдын ала резервтеу нысаны; лимиттеу – тактикалық шешімдерді қабылдау кезінде көрсеткіштердің шекті мәндерін белгілеу. «Қазақстан Халық банкі» АҚ Қазақстан Республикасының Қайта құрылған жинақ банкінің негізінде құрылды және бірнеше жылдар бойы зейнетақы мен жәрдемақы төлеу жөніндегі ҚР Үкіметінің агенті болып табылды.

Халық банкін жекешелендіру өз клиенттеріне сапалы қызметтердің барынша кең спектрін ұсыну мүмкіндігі болу үшін бизнесті қайта құрылымдауға мүмкіндік берді. Банк Visa International, MasterCard International, China Union Pay төлем жүйелерінің карточкаларын эмиссиялайды және төлем карточкаларының қазақстандық нарығында өзгеріссіз көшбасшы болып қала береді. Айналыстағы банк карточкаларының жалпы саны 3,9 млн бірліктен асты, бұл Қазақстандағы төлем карточкаларын пайдаланушылардың шамамен 40%-ын құрайды. 2008 жылдың 6 тамызында

банктік және өзге операцияларды және бағалы қағаздар нарығында қызметті жүргізуге лицензия ҚР Ұлттық банкімен берілді.

Бүгінгі күні Халық банкінің сапалы несиелік портфелі бар, онда мерзімі өткен берешек барынша азайтылған. Банктің мақсаты – тәуекелі төмен несие беру. «Қазақстан Халық банкі» АҚ несиелеудің бірнеше түрін ұсына алады. Қазіргі уақытта халық арасында ең танымал несиелеу бағдарламасы, бұл «халық», осы бағдарлама бойынша несие портфелі 2014 жылдың басына Қарағанды облысы бойынша 600 млн теңгені құрады. «Халық» бағдарламасын Банк Басқармасы жалақы алатын немесе банкте банк салымдары бар тұлғалар үшін арнайы мақұлдады. Мұнда клиент ең аз құжаттар пакетін ұсынады, несие ісі 3 банктік күн ішінде қаралады. Қарыздың ең жоғары сомасын есептеген кезде қарыз бойынша ай сайынғы төлемнің ең жоғары жол берілетін сомасы, сыйақы ставкасы, қайта есептеу бағамы, қарыз мерзімі сияқты параметрлерді ескеру қажет. Әлеуетті қарыз берушіден құжаттарды ұсынғаннан кейін несиелік маман андеррайтинг жүргізеді, қарыздың ең жоғары ықтимал сомасын және қарызды қайтару және сыйақыны төлеу бойынша ай сайынғы төлемнің ең жоғары рұқсат етілген сомасын есептейді. Төлем қабілеттілігіне талдау жүргізу кезінде үш негізгі шарт белгіленеді: төлем берушінің төлемді өтеу қабілеті (төлемшінің кіріс деңгейін бағалау), төлем берушінің төлемді өтеуге дайындығы (төлемшінің несие тарихын талдау), берілетін заемды және ол бойынша тиесілі сыйақыны қамтамасыз ету үшін кепілге салынатын мүліктің жеткіліктілігін бағалау (кепіл затын бағалау нәтижелерін талдау). Шығындар резервін құру бөлігінде өз шығыстарын қысқарту мақсатында. Халық Банкі несие тәуекелдерін төмендету бойынша барлық қажетті шараларды қабылдайды. Несие жіктелімі несие тәуекелінің деңгейіне, яғни несие шартында белгіленген мерзімде несие берушіге тиесілі негізгі борыш пен пайыздарды қарыз алушының төлемеу тәуекеліне байланысты жүргізіледі. Несие тәуекелінің шамасына байланысты барлық несие 4 топқа бөлінеді [4]:

1-топ – стандартты (іс жүзінде тәуекелсіз) несиелер, резерв негізгі борыш сомасының 1% мөлшерінде құрылады;

2-топ – стандартты емес қарыздар (қайтарылмау тәуекелінің орташа деңгейі), негізгі борыш сомасынан 20% резерв;

3-топ – күмәнді қарыздар (қайтарылмау тәуекелінің жоғары деңгейі), негізгі борыш сомасынан 50% резерв;

4-топ – үмітсіз несиелер (қайтару ықтималдығы іс жүзінде жоқ, несие банктің іс жүзінде жоғалуын білдіреді), негізгі борыш сомасынан 100% резерв.

Несие банк активтерінің негізгі бөлігін құрайды (2016 жылдың соңындағы жағдай бойынша 65,9%), ал олардың үлесі 2015 жылы одан да өсті. Соңғы жылдары теңге бағамының тұрақтануына қарамастан, берілген несие құрылымында бұрынғысынша валюталық несиелер басым (2015 жылдың соңында 69%). Соңғы уақытта несие портфелінің шоғырлану дәрежесі төмендесе де, халық банкі өзінің несие қызметін одан әрі әртараптандыру қажеттілігінің алдында тұр, егер 2015 жылы 10 ірі қарыз алушының үлесіне берілген барлық қарыздың 39%-ы тиесілі болса, 2016 жылдың соңына қарай бұл көрсеткіш 27%-ды құрады.

Жеке тұлғалар мен ШОБ кәсіпорындарына несиелік беру көлемінің өсуі несиелік портфельдің шамадан тыс шоғырлануына байланысты несиелік тәуекелдің одан әрі төмендеуіне ықпал етуі тиіс. Банк үшін маңызды қарыз алушы-клиенттер ауыл шаруашылығы ұйымдары, көтерме сауда кәсіпорындары, мұнай-газ кешені және құрылыс компаниялары (әсіресе жеке сектордан) болып табылады. Банк мұнай өнімдері саудасымен байланысты кәсіпорындарға берілетін несиелердің үлес салмағын 8%-дан кем (2014 жылға дейінгі кезеңде 40%-дан астам) төмендетті. Халық банкінің несиелік портфелінде жоғары шоғырлану туғызған несиелеу және басқа да салалар көлемі қысқарды. Жұмыс істемейтін қарыздардың үлес салмағы 2015 жылдан кейін, ол ең үлкен мәнге жеткенде тұрақты төмендейді. Пайыздарды есептеу тоқтатылған мерзімі өткен қарыздардың үлесі (пайыздарды есепке алмағанда) 2016 ж. (2015 жылғы 1,4%-бен салыстырғанда) 0,5%-ға дейін, 2014 ж. 2%, 2013 ж. 3% және 2012 ж. 6,9%. Бұл сандар жыл ішінде таза есептен шығарулардың (есептен шығарылған қаражат минус өтелген қаражат) айтарлықтай көлемін ескере отырып, проблемалы несиелер шамасын толық көлемде көрсетпейтінін атап өткен жөн. 2015 ж. барлығы таза есептен шығару құрады. 2,2 млрд теңге немесе таза несиелік берешектің 1,7%-ы. Соңғылары IAS стандарттарына қарағанда қатаңдықпен ерекшеленеді, өйткені ҚҰБ өтелмеген берешекке ерекше көңіл бөледі. Халық банкі ҚҰБ нормативтеріне сәйкес резервтеуді жүзеге асырады және 2015 жылдың соңында резервтердің деңгейі мерзімі өткен берешекті 12 есе жабу үшін жеткілікті болды, бұл өте жоғары көрсеткіш. Сонымен қатар халық банкі өзінің несиелік саясатын одан әрі күшейте түсті. Атап айтқанда, ол қарыз алушыларды іріктеудің аса абайлап тәсілін қолданады және кепіл затын тәркілеу мен іске асырудың неғұрлым пәрменді тәртібін көздейтін несиелік берешегін өндіріп алу және несиеленетін жобаларды банктік сараптау рәсімдерін қайта қарады, сондай-ақ несиелік берудің перспективалы объектілерін жедел анықтады.

Несиелерді қайтаруды қамтамасыз ету үшін банк жылжымайтын мүлік объектілерін, мемлекеттік кепілдіктерді, ақша қаражатын және материалдық құндылықтарды қабылдайды. Қазақстанда өңірдің басқа елдерімен салыстырғанда қарызды өтеу есебінен кепілді мүлікті сатудың анағұрлым тиімді тәртібі қабылданды, әрі оны жетілдіру жұмыстары жалғасуда. Осылайша, Қазақстан Республикасының банк жүйесінде тек банк жүйесі ғана емес, сонымен қатар ҚР қаржы жүйесі де ұшырайтын қаржылық тәуекелдерді ескеру қажет. Тәуекелдерді тиімді басқару және тәуекелге әсер етудің тиімді әдістерін пайдалану үшін қаржылық тәуекелдерді сәйкестендіруді, талдауды және бағалауды жүргізу қажет.

Қаржылық тәуекелдерді басқарудың қазақстандық тәжірибесінде қаржылық тәуекелді бағалаудың әртүрлі әдістері пайдаланылады, банк практикасында және кәсіпорындарда тәуекелдерді талдау мен бағалаудың әртүрлі әдістерін, яғни оларды басқарудың, жою мен азайтудың тиімді тәсілдерін пайдалануға мүмкіндік беретін тиімді тәуекел-менеджмент кеңінен енгізілді.

Несиелік операцияларын жүзеге асыра отырып, кредитор-банк бір мақсатты көздейді – табыс алу, өз капиталын ұлғайту, ал пайданың негізгі бөлігін несиелік ұйым несиелік операцияларынан алады, онда нақты несиелік тәуекелді барынша азайтудың маңыздылығы айқын болады. Өкінішке

орай, Қазақстан экономикасының жағдайы банк қызметінің осы саласындағы тәуекелдің артуына ықпал етеді. Бұл өндірістің техникалық артта қалуы, өзіндік құны жоғары өнім сапасының төмендігі, соның салдарынан оның бәсекеге қабілетсіздігі және т.б. Сондықтан несиелік тәуекелдерді басқару мақсатында несиелік саясатты әзірлеу кезінде несиелік ұйым оларға әсер ететін және банктік активтерді жоғалту ықтималдығын детуге мүмкіндік беретін көптеген кездейсоқ факторларды ескеруі тиіс. Өкінішке орай, көптеген банкирлер бәсекелестік және несие нарығындағы ұсыныстың сұраныстан асып кетуі жағдайында берілген несиелердің лемін ұлғайтуға тырыса отырып және көбінесе несие портфелін бөлу тегиясын елемей, несие тәуекелін басқару процесіне жеткілікті дәрежеде қатысты емес.

Көптеген банктерде несие беру лимиттерін есептеудің дұрыс және негізделген үлгілері жоқ. Осыған байланысты, біріншіден, несие беру лимиттерін анықтаудың дұрыс емес жүйелерінің болуы немесе олардың болмауы туралы және екіншіден, мұндай жағдайдың мерзімі өткен несие берешегінің өсу қарқынына тікелей әсері туралы олар берген несие көлемінің өсу қарқынымен салыстырғанда зерттелген банктердің көпшілігінде қорытынды жасауға болады. Көптеген қазақстандық банктерде несиелік тәуекелдерді барынша азайтуда басқару әдістері мен тәсілдерін қолдану кешенді сипатқа ие емес: несиелік тәуекелдерді басқару жүйелері банктің қарыз алушылардың бизнесіне бақылау жасау немесе ықпал ету мүмкіндіктерін пайдалану және берілетін несиелер бойынша қамтамасыз етуді рәсімдеу арқылы несиелік тәуекелдердің теріс көріністерінен қорғауға басым бағытталынған.

Жаһандық қаржылық тұрақсыздық салдары Қазақстанның екінші деңгейдегі банктері активтерінің сапасына, атап айтқанда, несиелік портфель сапасына әсер етті. Банктердің экономиканы несиелендіруінің төмендеуі және соның салдарынан нақты сектордағы құлдырау мерзімі өткен берешектің өсуіне, сондай-ақ жұмыс істемейтін қарыздар үлесінің артуына әсер етті. Алайда, сыртқы міндеттемелерді қайта құрылымдау процесіндегі банктерді есепке алмағанда банк жүйесінің біріктірілген несие портфелінің сапасын талдау салыстырмалы түрде неғұрлым қалыпты несиелік тәуекелдердің және оларды экономика салалары бойынша бөлудің біркелкі еместігінің куәландырады. Тұрақсыздық жағдайында құрылыс, сауда, қаржы қызметі, тұтынушылық несие беру сияқты экономикалар айтарлықтай сезімтал және осал болып шықты. Осылайша, банк жүйесінің тұрақты және толыққанды жұмыс істеуін қамтамасыз етудің негізгі факторларының бірі әртараптандырылған құрылымы бар экономиканың дамыған және тұрақты нақты секторының болуы болып табылады. Жаңа жағдайларда ҚР екінші деңгейдегі банктерінің қағидаттары мен стратегиясы қайта қаралуы қажет, банктік менеджментке операциялардың жоғары тәуекелділігі кезінде қысқа мерзімді үлкен кірістер алуға емес, ұзақ мерзімді тұрақтылыққа апаратын шараларды түсіну және нақты іске асыру талап етіледі, оған тәуекелдерді басқарудың қазіргі заманғы жүйелерін енгізу, қолда бар ресурстарды ұтымды пайдалану, экономиканың нақты секторын дамытуға инвестициялау ықпал етеді.

Қорытынды. Баяндалғандардан экономиканың толыққанды дамуы ірі шетелдік инвесторлар емес, отандық банктер қаржыландырудың негізгі көзі болып табылатын шағын және орта бизнесті дамытпай мүмкін емес деген қорытынды жасауға болады. Осылайша, экономиканың ішкі қаржы секторының жай-күйіне, ең алдымен, несиелік институттарға ерекше назар аудару және оны сауықтыру жөнінде қажетті шаралар қабылдау қажет.

Мақалада Қазақстанның коммерциялық банктеріндегі несиелік тәуекел мәселесі қарастырылған. Коммерциялық банктің қызметі қолда бар қаражатты әртүрлі активтерге сала отырып, қаншалықты тиімді пайдаланғанына байланысты. Банк ресурстарын пайдалану арқылы ең көп таралған несие беру. Бүкіл әлем банктерінің банкроттығын зерттеу банкроттықтың негізгі себебі активтердің (әдетте несиелер) сапасының төмендігі болып табылатынын куәландырады. Осылайша, несие тәуекелдерін қабылдау – банк ісінің негізі, ал оларды басқару дәстүрлі банк қызметінің теориясы мен тәжірибесінің басты мәселесі болып саналды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Лобанов А.А. Энциклопедия финансового менеджмента / под ред. А.А. Лобанова, А.В. Чутунова. – М.: Альпина Паблишер, 2009. – 878 б.
2. Турғумбаева Г.М., Омаров А.М. Оценка возвратности кредита физических лиц (на примере АО «Народный банк Казахстана»), Қарағанды. – 2016.
3. Костюченко Н. Анализ кредитных рисков. 2-басылым. – Санкт-Петербург, 2010. – 57-72 бб.
4. Лукашов А. Метод Монте-Карло для финансовых аналитиков: краткий путеводитель // Управление корпоративными финансами. – 2007.– № 1.
5. <https://halykbank.kz>.

Л.А. Бимендиева¹, кандидат экономических наук, и.о. доцента

Б.К. Залмуканова², магистрант

^{1,2} Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан

Методы оценки кредитных рисков коммерческих банков

Аннотация. Актуальность управления кредитными рисками в коммерческих банках подтверждается событиями на мировых финансовых рынках. В центре системы управления кредитными рисками лежат разнообразные методы оценки, которые могут быть классифицированы по различным критериям. В статье предлагается такой критерий, как уровень оцениваемого риска – индивидуальный или совокупный. Показаны различия в методах оценки индивидуального и совокупного кредитного риска и направления их развития. Целью данной статьи является исследование методов оценки кредитного риска как ключевого элемента системы управления кредитным риском, проведение сравнительного анализа методов и изучение их эволюционной динамики. Методы и инструменты оценки кредитных рисков прошли длительный процесс

развития. Так, первоначально оценка кредитного риска сводилась к определению только номинальной стоимости ссуды. Номинальная сумма задолженности умножалась на определенный (зачастую произвольно взятый в каждом случае) коэффициент, задающий необходимый уровень капитала на покрытие кредитного риска. Недостаток этого метода заключался в том, что он не учитывал различия в вероятности дефолта. Впоследствии были разработаны способы определения стоимости кредитного продукта с учетом риска. Один из них метод Монте-Карло (статистических испытаний) – метод формализованного описания неопределенности, используемый в наиболее сложных для прогнозирования случаях.

Ключевые слова: кредитный риск, моделирование риска, метод нейронных сетей, модель Альтмана, метод Монте-Карло, методы математического программирования.

L.A. Bimendieva¹, candidate of economic sciences, associate Professor

В. К. Zalmukanova², Master's student

^{1, 2} al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Methods of credit risk assessment of commercial banks

Abstract. The Relevance of credit risk management in commercial banks is confirmed by the events in the world financial markets. At the heart of the credit risk management system are a variety of valuation methods that can be classified according to different criteria. The article proposes such criterion as the level of the assessed risk – individual or aggregate. Differences in methods of assessment of individual and aggregate credit risk and directions of their development are shown. The purpose of this article is to study the methods of credit risk assessment as a key element of the credit risk management system, to conduct a comparative analysis of the methods and to study their evolutionary dynamics. Credit risk assessment methods and tools have undergone a long process of development. Thus, initially, the credit risk assessment was limited to determining only the nominal value of the loan. The nominal amount of debt was multiplied by a certain (often arbitrarily taken in each case) coefficient that determines the necessary level of capital to cover credit risk. The disadvantage of this method was that it did not take into account the differences in the probability of default. Subsequently, methods were developed to determine the value of the credit product, taking into account the risk. One of them is the Monte Carlo method (statistical tests) – a method of formalized description of uncertainty used in the most difficult cases to predict.

Keywords: credit risk, risk modeling, neural network method, Altman model, Monte Carlo method, mathematical programming methods.

Ғ.Р. Даулиева¹, экономика ғылымының кандидаты, доцент

Н.Ж. Коксегенов², магистрант

^{1,2} әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

КРАУДФАНДИНГТІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Түйіндеме. Қаржыландыру құралы ретінде көпшілік жинақтауды дамыту, шағын бизнес үшін артықшылықтарымен байланысты, бұл, атап айтқанда, бизнестің шығындарын азайтуға мүмкіндік береді. Қаржылық нарықта өзінің жеке орнын иеленетін краудфандинг, крауддинг және краунсвинг сияқты негізгі нысандары кең тараған. Тұтастай алғанда, осы аумақтарды әлемде тарату үрдісі байқалады. Краудфандинг маңызды әлеуметтік рөл атқарады, өйткені жеке жобаларды іске асыру арқылы жалпы қоғамдық әлеуметтік әл ауқаттылықты жақсартуға мүмкіндік береді. Мақалада шағын және орта кәсіпкерлікті қаржыландырудың жаңа бағыты ретінде краудфандингтің туралы қарастырылады. Жалпы «краудфандинг» терминінің анықтамалары және оның ерекше көріністері – краудинвестинг және краудлендинг келтірілген. Еуропада қаржыландырудың осы саладағы жетекші орындарының бірі, мысалы, банктер мен үкімет халық шаруашылығына арналған халық жинаудың болашақтағы маңыздылығын мойындайтын Франция үлгісі осы балама қаржыландырудың институттармен өзара тиімді серіктестік мүмкіндіктерін көрсетеді. Бәсекелестік артықшылығын сақтау үшін, көпшілік қорлар платформаларының функциялары кеңеюде. Краудфандингтің даму тенденциялары қарастырылады, краудлендинг пен краудинвестинг ерекшеліктері, қаржылық емес сыйақы құралы ретінде жинақталған қаржының айырмашылығы зерттеледі. Әлемдегі жетекші крауд-алаңдардың сипаттамасы, сондай-ақ танымал жобалардың санаттары қарастырылған.

Түйінді сөздер: краудфандинг, краудинвестинг, венчурлы инвестициялар, стартап, европалық краудфандингтік платформалар, инновациялар

Кіріспе. Краудфандинг (*Crowdfunding*) – болашақ өнімдерге немесе капиталға айырбастауға мүмкіндік беретін әр түрлі жаңа коммерциялық, мәдени және әлеуметтік жобалардың жеке құрылтайшыларынан қаржыландыруың жаңа әдісі. Краудфандинг жобалары мақсатына, және де көлеміне қарай, кішігірім өнер жобаларынан бастап, жүз мыңдаған долларлық бастапқы капиталға қаражат іздейтін кәсіпкерлерге дейін бойынша кеңінен ерекшеленуі мүмкін, дәстүрлі венчурлық инвестицияларға балама.

«Краудсорсинг» терминін редактор және журналист Джефф Хоумен алғаш рет 2006 жылы енгізді. Краудсорсинг – бұл бизнестің, мемлекеттің және тұтастай қоғамның алдында тұрған міндеттерді шешу үшін ақпараттық технологияларды пайдаланатын адам ресурстарын жұмылдыру. Қазіргі уақытта, тақырыбы және нәтиже түрі, сондай-ақ тартылған адамдардың санатымен ерекшеленетін краудсорингті қолданудың әртүрлі әдістері бар. Көптеген қосымшалардың, атап айтқанда, интернет-технология-

сының арқасында оның жіктелуі өмір саласына және шешілетін міндеттер түріне қарай жасалуы мүмкін [1].

Краудсорсингті қаржыландыру құралы ретінде қарастыру тұрғысынан, үш бағытты бөліп көрсету қажет:

– краудфандинг – жарғылық капиталға одан әрі қатысуынсыз жобаларды қаржыландыру;

– краудфандинг – арнайы интернет-сайттар арқылы жеке тұлғалардың басқа жеке тұлғаларды немесе заңды тұлғалардың несиелендіру;

– краудинвестинг – акционерлік капиталына қатысуы мүмкіндігі бар жобаларға қаражат тарту [2].

Сараптамалық бөлім. Мақалада жүйелік және сипаттама, талдау әдістері, ғылыми абстракция, жүйелік тәсілдерді қолданады. Осы мәселені зерттейтін авторлардың еңбектеріне қысқаша талдау жасалынады.

Жүйелік талдау – зерттелетін жүйенің айнымалы немесе тұрақты элементтері арасындағы құрылымдық байланыстарды орнату бойынша іс-әрекеттердің дәйектілігін білдіретін ғылыми әдісі.

Сипаттама әдіс – жинау, бастапқы талдау және деректерді ұсыну және олардың сипаттамалары үшін рәсімдер жүйесі болып табылатын ғылыми әдіс түрі. Мақалада алдыңғы қатарлы ғылыми процедуралар мен жинақталған қаражатқа қатысты әдістерді қолдану үшін үлгілер мен материалдарды ұсынумен терең (нақты) зерттеулердің сипаттамасы берілген.

Ғылыми абстракцияның әдісі – экономикалық теория әдісі, бұл экономиканың субъектілері арасындағы маңызды емес қатынастарды қарастырмай, бірнеше тақырыпты қарастыруға баса назар аударуға мүмкіндік береді. Экономикаға жүйелі көзқарас – бұл жүйені талдау және синтездеу тұрғысынан тұтастай алғанда экономиканы жан-жақты зерттеуден тұратын ғылыми зерттеудің әдіснамалық саласы. Бұл мақалада краудфандинг экономикалық аспектілердің барлық жағы бойынша қарастырылады, сонымен қатар қаржыландырудың басқа да түрлері салыстырылады.

Заманауи зерттеулерде терминологиядағы бірыңғайлық жетіспейді. Бұл, әрине, осы құбылыстың әртүрлі елдерде өз ерекшеліктері мен дамуының деңгейі әртүрлі болуынан, зерттеу жүргізуді қиындатады. Краудфандинг көлемі мен ұйымдастыру деңгейі, қолданыстағы платформалардың алуан түрлілігі, ұлттық және халықаралық белсенділік деңгейі, банк жүйесі мен үкіметтің қарым-қатынасы да қатысты. Нормативтік-құқықтық мәселелер ерекше маңызды ие [3]. Біз бұған дейін белгісіз «краудинвестинг» және «краудфандинг» терминдеріне анықтама береміз. «Краудфандинг» термині жалпыланған тұжырымдама ретінде қолданылады ол жеке инвесторлардың жобалық қаржыландыру түрлерін қамтиды, сыйақы түрінде (олардың болмауы, қаржылық емес және қаржылық сыйақы) ерекшеленеді [4].

Арнайы интернет-сайттар арқылы жеке тұлғалардың басқа жеке тұлғалардың жеке тұлғаларды немесе заңды тұлғаларды несиелеу «краудлендинг» немесе біррангті несиелеу (P2P) деп аталады. Мысалға, ірі ресейлік интернет сайтының бірі – «Ақша қаласы» [5], ол кәсіпорындарды, оның ішінде шағын бизнес пен жеке кәсіпкерлерді несиелеуге маманданған. Платформа операциялық кәсіпорындарға тікелей тіркелген инвесторлардан қаржыландыруды алуға мүмкіндік береді. Ақша қаласы ұсынылған компаниялардың толық қаржылық талдауын жүргізеді және қарыз бой-

ынша пайыздық мөлшерлемені қарыз алушы және инвестор тендерлік процесте анықтайды. 2016 жылы сайттың делдалдығы арқылы 170-тен астам бизнес-жоба 170 млн рубльге инвестициялар алды [6].

Нәтижелері мен талқылаулар. Краудфандинг АҚШ-та тәуелсіз идеология ретінде пайда болды және Президент Б. Обаманың «Еңбек туралы» заңымен (5 сәуір, 2012 ж.) бұл тек қана білікті инвесторларға ғана емес, сондай-ақ кәдімгі азаматтарды да шағын кәсіпкерлікті ынталандыруға инвестиция тартуға мүмкіндік берді. Америка Құрама Штаттарынан Еуропадағы тез таралады, оның ішінде Ұлыбритания, Франция және Азия нарықтары бүгінгі күні жетекші болып табылады [7].

Алғашқы кезеңде коммерциялық емес мәдени және әлеуметтік жобалар топтаманы құру арқылы жүзеге асырылды, олардың бірі алғаш рет 1997 жылы Марилон рок-тобына экскурсия ұйымдастыруға қаржы жинау болды [4]. Қаржылық емес жобаларды табысты жүзеге асырғаннан кейін, краудфандинг әлеуметтік желілер арқылы стартаптарды және отандық бизнесті қаржыландыру саласына енді, өз кезегінде ол жаңа жобалар туралы ақпаратпен алмасуға мүмкіндік береді. Краудфандинг жобаның мақсаты (бизнес-жоба, шығармашылық, саяси, әлеуметтік) және демеушілерге сыйақы түрі бойынша (қайырымдылық, қаржылық емес сыйақы, қаржылық сыйақы) жіктеледі [8].

Халықаралық краудфандингтік платформаларының арасында ең танымалы – 2009 жылы іске қосылған Kickstarter платформасы. Қаржыландыру үшін ең тиімді платформа жобаларын АҚШ-тың корпорациялары, мемлекеттік мекемелері және венчурлық қорлар қаржыландырады. «Барлығы немесе ештеңе» моделіне сәйкес жүзеге асырылады, бұл тек толық жиналған соманы жинау мүмкіндігін білдіреді. 2015 жылы платформаға ең табысты 10 жоба 71,5 млн доллар тартты, бұл негізінен ойындар мен технологиялық өнертабыстар болды [9].

Танымалдығы жағынан екінші ірі платформа – 2008 жылы іске қосылған Indiegogo, қаржыландырудың неғұрлым икемді үлгісімен, яғни қаржылық мақсаттардың орындалмағанына қарамастан ақшаны алуды білдіреді. Жобалардың түрлеріне ешқандай шектеулер жоқ. Алайда, 2015 жылы жетекші жобалардың 70% «Технологиялар» санатына жатады [10].

Kickstarter іске қосылғаннан бергі 8 жылда, краудфандинг белсенді түрде дамып келеді және 2016 жылға қарай американдықтардың 75%-ы кем дегенде бір жобаға демеушілік көрсетуде. Бұл нарықта тақырыптық платформалар пайда болуда: «Energyfunders» – энергетика мен шикізатты ұжымдық қаржыландыруға арналған платформа, саяхат үшін ақша жинау үшін Trevolta және басқалар. Батыс нарығындағы Краудфандинг адам қызметінің белсенділігінің барлық қырларын қамтиды. 2014 жылдан 2015 жылға дейін ол 167%-ға өсті, ал қаражат көлемі 16,2 млрд долларды құрады. Максималды өсім Азияда – 320%-ға, ал 2017 жылы жинақталған платформалардың саны – 1300-ден асады [11]. Краудфандингтің табысқа жетуіне әкелген артықшылығын атап өту керек:

- ойын-сауық индустриясына өнер мен мәдениетті қолдауға және қосымша табыстарды қалыптастыру үдерісін демократиялануы;
  - инновациялық шешімдерді және стартаптарды қолдау үшін;
  - транспарентті және тиімді қаржыландыру құралын құру.
- Алайда, бұл механизмде кейбір кемшіліктер бар. Кәсіпкерлер алдын-ала сату, нарыққа зерттеу, тегін жарнама беру мүмкіндіктері бар:
- инвесторлардан ақпараттар мен кеңестер алу;
  - инвестициялық нарықта мінсіз бәсекелестікті құруды ынталандыру;
  - әлеуетті тұтынушылармен тікелей байланыс арқылы жобаның экономикалық көрсеткіштерінің объективті бағалау.

Инвестицияларды дағдарыстағы ең перспективалы жобаларға қайта бөлу [5]:

- алаяқтық. Қаражат иесі мен идея арасында жеке байланыс болмағандықтан, ақшаны басқа мақсаттарда пайдалануға болады және идея ұрланған. Кейбір платформалар осы тәуекелді азайту үшін алаяқтық жобаларды анықтау үшін жүйені енгізді.

- талап етілетін соманың және жобаның басында көрсетілген соманың арасындағы сәйкессіздік. Шешім сайттарға қаражат жинаудың икемді жүйесін пайдалану болып табылады, бұл соманы түзету мүмкіндігі.

- географиялық таралу және көптеген демеушілер есебінен жобаны дамыту туралы шешім қабылдаудағы қиындықтар.

- жобаны жасаушылар мен инвесторларға қатысты мүдделер қақтығысы ықтималдығы.

- сәтсіз жобаны жүзеге асыру кезінде демеушілер қаражатын жоғалту (Овчинникова, 2017).

Қазақстанда краудфандинг – қозғалысы жаңадан іске асырылуда. Starttime.kz ең ірі үй платформасы инвесторлардан 215 қайырымдылық, әлеуметтік және коммерциялық жобаларға 31,7 млн теңге жинады [12].

2014 жылы бес сайт іске қосылды: Startuper, Startticket, i6, Gostart және Asar.ainvest. Олар бір жылдан аз уақытқа созылды. Интернетте әлі де іске қосылады, бірақ ол бойынша ешқандай жоба жоқ. Күйзеліске ұшарғанына қарамастан, екі сайт бір жобаны қаржыландырды. Startticket веб-сайты күтімсіз мысықтарға арналған мекемеге көмектесу үшін 117 мың теңге жинады, ал i6 веб-сайты қазақ тіліндегі өлең жинақтарына 5 300 доллар үнемдеді. Республика аумағында және Starttime атты екі платформа бар. Екүіде бірнеше жобаны сәтті жүзеге асырды. Varibirge.kz сайтында бір жарым айдан астам уақыт бойы LampY оркестрі тобының жігіттері дебюттік альбомын жазу үшін 1,2 млн теңге жинады. Сонымен қатар, олар әрбір клиентке сувенир ұсынады.

Сәтті қаржыландырылған екінші бір жоба – жетім балалар мен аз қамтылған отбасылардың балалары өз тілектерін орналастыратын Inspire. KIDS сайты болды. Сайтты іске қосу сегіз күн ішінде жинақталған 108 мың теңгені көмегімен іске асырылды. Бастапқы алты айдың ішінде Starttime сегіз жобаны қаржыландыруға көмектесті. Олардың ішіндегі ең маңыздысы:

- саңырау балаларға арналған компьютерлік сынып – 630 500 теңге;

- Lotus 7 жарыс автокөлігінің көшірмесін жасау – 5 033 600 теңге;
- мүгедектер үшін музыкалық мектептің ашылуы – 428 081 теңге;

Одан басқа, бірнеше қайырымдылық, білім беру және шығармашылық жобаларға қаражат жинады.

Краудфандинг қаражат есебінен жинақталған ең ірі жоба «Қазақ хандығы» фильмі болып табылады. Қайырымдылық шараларын ұйымдастырушылар жеке веб-сайтты ашты, соның ішінде демеушілік көмек есебінен 101 296 114 теңге жиналды [13]. Біздің пікірімізше, Қазақстанда краудфандингтің шет елдерге қарағанда аз таралуының негізгі себептері:

- отандық жобалар туралы БАҚ-та ақпараттың жеткіліксіз болуы;
- бастапқы кезеңдеі бизнесті жүргізу қиындықтары;
- интернет-инфрақұрылым дамып сатысында;
- 90-жылдардағы қаржы пирамидаларынымен болған тәжірбиесіне күмәнмен қарауы.

Қолданыстағы үрдістерге сүйенсек, көпшілік қорын пайдаланудың келесі мүмкіндіктерін ажыратуға болады:

- Facebook әлеуметтік желісі 2016 жылы бекітілген коммерциялық емес ұйымдарға қаржы жинау функциясын енгізді, ал 2017 жылы ішкі жинақталған төлем алаңын іске қосу туралы жариялады. Ресейде «ВКонтакте» ақша аударымдарына қолжетімділікті ашты, алушылар топтар, оқиғалар беттері және қоғамдық беттер. Болашақта осы үрдісті кеңінен танымал ету күтілуде;

- топтандыруды оның практикалық тұрғыдан ғаламдық әлеуметтік-шығармашылық құралына айналдыруы;

- географиялық әртүрлі бағыттар бойынша нарық лидерлерінің дамуы және жобалардың әртүрлі құралдарын және санаттарын жинау арқылы супер платформалардың супер пайда болуы;

- жергілікті және жергілікті бәсекелестердің қалыптасуы. Девелоперлердің дамуы арқасында көбірек және шоғырландырылған қызметтер пайда болады. Қазірдің өзінде айқын мысалдар бар: AppStore (қосымшалар), barnraiser (ауыл шаруашылығы), Medstart (медицина), эксперимент (ғылым);

- «Alibaba» дүкенінен дүкенге азық-түлікпен («қапталған» платформа) интернет-дүкендерде алдын-ала тапсырыс беру қызметтерін әзірлеу;

- ипотекалық компаниялар аяқтағаннан кейін тіпті платформаларды қаптаған қызмет түрінен тұрақты дүкендердің түріне ауыстыру;

- жазылу арқылы жұмыс / қызмет және оқырмандар / көрермендер / жанкүйерлер / патрондар арасында қажетсіз делдалдардан босату;

- ауыстырудан және ақша жинаудан ұтқырлыққа көшу;

- тұрмыстық техникалардан көп қабатты құрылысқа дейін тұтынушылық несиелендіруді ауыстыру [14; 15].

Қорытынды. Қаржыландыру құралы ретінде краудсорсингтің дамуы шағын бизнестің артықшылықтарымен байланысты, бұл, атап айтқанда, бизнестің шығындарын азайтуға мүмкіндік береді. Қаржылық нарықта өзінің жеке орнын иеленетін краудфандинг, крауддинг және краунсивинг сияқты негізгі формалар бар. Тұтастай алғанда, осылардың әлемде тарау үрдісі артқаны байқалады. Дегенмен, Қазақстанда әртүрлі жағдайларға байланысты, бұл индустрияның заңнамалық реттелуінің болмауы, оны

пайдаланудың кең спектрі туралы халықтың хабардарлығы төмен екендігі байқалады. Бұл, өз кезегінде, отандық несиелендіру мен қаржыландыру нарығындағы ілгерілеуге үлес қосатын және, демек, шағын кәсіпкерлік субъектілерінің үлесін ұлғайту, қаражаттың жаңа түрлерін пайдалану және экономикалық әл-ауқатын арттыру арқылы сыбайлас жемқорлықты төмендететін шараларға қолдау көрсету және оларды насихаттау гін көрсетеді. Краудфандинг маңызды әлеуметтік рөл атқарады, өйткені жеке жобаларды іске асыру жалпы қоғамдық өмірді жақсартуға мүмкіндік береді. Сондықтан, Қазақстанда бұл бағыттың болашағы бар екеніне лық сенуге болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Anders Noren. The best crowdfunding platforms in Europe. – 2016, <https://blog.privateinvestmentsnetwork.com/category/crowdfunding-en>.
2. JSON.TV. Рынок краудфинансов в РФ: Краудфандинг, Краудинвестинг, Краудлендинг. – 2015, http://json.tv/ict_telecom_analytics_view/rynok-kraudfinansov-v-rf-kraudfanding-kraudinvesting-kraudlending-20150121044017.
3. Said business school. Current State of Crowdfunding in Europe. An Overview of the Crowdfunding Industry in more than 25 Countries: Trends, Volumes & Regulations. CrowdfundingHub. Available at: <https://www.sbs.ox.ac.uk/sites/default/files/EntrepreneurshipCentre/Docs/OxEPR2/current-state-crowdfunding-urope-2016.pdf>, 2016.
4. Санин М.К. История развития краудфандинга. Классификация видов. Анализ перспектив развития и преимуществ // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия «Экономика и экологический менеджмент». – 2015. – № 4. – 57-63 бб.
5. Гусева Д.Е. Краудфандинг: сущность, преимущества и риски // Современная наука: Актуальные проблемы теории и практики. – 2014. – № 9, Режим доступа: <http://www.vipstd.ru/nauteh/index.php/ru/-ep14-09/1278-a>.
6. Недзвецкий Н.С. Финансовый потенциал «толпы»: российский и европейский краудфандинг // Экономика: вчера, сегодня, завтра. – 2017. – том 7. – № 6А, С. 126-138.
7. Agrawal A., Catalini C., Goldfarb A. The geography of crowdfunding // SSRN Electronic Journal. – 2010.
8. Баширов Э.Р. Краудфандинг как эффективный способ финансирования проектов // NovaInfo.Ru. 2016. – № 48. – 214-219 бб. Режим доступа: <http://novainfo.ru/article/708>.
9. РИА Новости Краудфандинговые платформы в России и мире. – 2016, Режим доступа: https://ria.ru/disabled_know/20160822/1474985105.html.
10. Портал крауд-сервисов. Краудфандинг 2015: вперед, к новым рекордам. – 2015, Режим доступа: http://crowdsourcing.ru/article/kraudfanding_2015_vpered_k_novym_rekordam.
11. Кузьменко В.А. Рынок краудфандинга в России: его анализ, история и перспективы / Банк знаний и база первоисточников: архив и депозитарий учебных работ и научных исследований с проверкой на уровень заимствований. – 2016, Режим доступа: http://vernsky.ru/pubs/6558/Rynok_kraudfandinga_v_Rossii_ego_analiz_istoriya_i_perspektivy?view_mode=text.

12. Утегенова А. Журнал Форбс Казахстан. – 2018, Режим доступа: https://forbes.kz/finances/finance/kak_zaroidaetsya_kraudfunding_v_kazahstane/

13. Nur.kz Электронный журнал. Режим доступа: <https://www.nur.kz/1722947-kraudfunding-v-kazahstane-kak-azvivaetsa.html>, 2018.

14. Овечкин О. Facebook позволит запускать в соцсети сбор средств на личные цели / Rusbase. – 2017, Режим доступа: <https://rb.ru/news/fb-crowdfundking>.

15. Зельдин М.В. Будущее краудфандинга на 7 минут. Режим доступа: <https://medium.com/crowdfunding-in-russia/> в будущее краудфандинга на 7 минут – 67597444912, 2015.

Г.Р. Даулиева¹, кандидат экономических наук, доцент

Н.Ж. Коксегенов², магистрант

^{1,2} Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан

Международные тенденции развития краудфандинга и перспективы для Казахстана

Аннотация. Развитие краудфандинга как инструмента финансирования обусловлено его преимуществами для малого бизнеса, которые позволяют, в частности, снизить затраты для бизнеса. Существуют такие основные формы, как краудфандинг, крауддинг и краунсивинг, каждая из которых имеет свою нишу на финансовом рынке. В целом, существует тенденция к распространению этих областей в мире. Краудфандинг играет важную социальную роль, поскольку реализация отдельных проектов дает возможность улучшить социальную жизнь в целом. В статье рассматривается краудфандинг как новое направление финансирования малого и среднего бизнеса. Даются определения обобщающего термина «краудфандинг» и его частных проявлений – краудинвестинга и краудлендинга. На примере Франции, одного из лидеров этого направления финансирования в Европе, где банки и правительство признают будущее большое значение краудфандинга для национальной экономики, показаны возможности взаимовыгодного партнерства этого альтернативного вида финансирования с институтами. Отмечается расширение функций краудфандинговых платформ в целях поддержания конкурентного преимущества. Рассмотрены тенденции развития краудфандинга, исследованы особенности краудлендинга и краудинвестинга, их отличия от краудфандинга, как инструмента с нефинансовым вознаграждением. Дано описание лидирующих краудплощадок в мире, а также категорий популярных проектов.

Ключевые слова: краудфандинг, краудинвестинг, венчурные инвестиции, стартапы, европейские краудфандинговые платформы, инновации.

G. Dauliyeva¹, candidate of economic sciences, associate Professor
N. Koxegenov², Master's student
^{1, 2} al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

International trends in crowdfunding and prospects for Kazakhstan

Abstract. The development of crowdfunding as a financing instrument is due to its advantages for small businesses, which allow, in particular, to reduce costs for business. There are such basic forms as crowdfunding, crowdlending, and crown-sivesting, each of which has its own niche in the financial market. In general, there is a trend towards the spread of these areas in the world. Crowdfunding plays an important social role, since the implementation of individual projects gives a chance to improve social life in general. The article discusses the new direction of financing small and medium businesses – crowdfunding. The definitions of the generic term "crowdfunding" and its particular manifestations – crowdinvesting and crowdlending are given. The example of France, one of the leaders in this area of financing in Europe, where banks and the government recognize the future importance of crowdfunding for the national economy, shows the possibilities of mutually beneficial partnership of this alternative type of financing with institutions. There is an expansion of the functions of crowdfunding platforms in order to maintain competitive advantage. The stages of crowdfunding development are considered, the features of crowdlending and crowdinvesting, their differences from crowdfunding as a tool with non-financial reward are investigated. A description of the leading crowd sites in the world, as well as categories of popular projects.

Keywords: crowdfunding, crowdinvesting, venture investments, startups, European crowdfunding platforms, innovations.

A.T. Uskelenova, doctor of economic sciences
L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

STATUS OF RESEARCH IN KNOWLEDGE MANAGEMENT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article is devoted to the study of the knowledge economy as a definite phase of human development, where not only globalization of knowledge and scientific achievements occurs, but also a full-fledged system is being created that allows for a long-term and relatively stable prosperity of society. The paper presents a systematic analysis of resources and factors that determine the development of the knowledge economy as an integral structure, within the framework of which the process of knowledge generation, their distribution and effective implementation is carried out. The main goal of the research is to identify the most important resources that shape the knowledge economy, as well as to determine their contribution to stimulating innovative growth. As a methodological basis, the work uses the tools of institutional-evolutionary theory. The main results of the research were the identification of the need for institutional changes, such as the development of science, the creation of competitive conditions, the formation of highly skilled labor resources in order to design favorable conditions for the development of the resource base of the knowledge economy. The results obtained can be used both in the educational process and in practice.

Keywords: intellectual resources, national center of science and technology evaluation (NCSTE), research and development work, highly qualified personnel, human resources.

Introduction. In the last decade a management economy became the actual object of research of scientists by knowledge. In the modern terms of socio-economic development of society intellectual resources purchased the special meaningfulness that is stipulated by influence of row of fundamental factors and, foremost, with informative revolution and origin of new economy. Knowledge, intellectual capital, non-material assets, intellectual property become the new object of generating of riches, important factor of acquisition of competitive edges [1, 2]. Knowledge becomes productive force, autonomically functioning product, powerful growth factor of the labor productivity and sign of steady development of any state. In this connection the necessity of development of scientific researches is stipulated for the area of management by knowledge as providing of the scientific theorizing of process and providing of his innovative development. In the developed countries there is a stake of such industries, as hi-tech, telecommunication connections, financial and business services in GDP are averaged by 30-35% and is characterized strong growth. On the stake of new or improved technologies, products, equipment, containing new knowledge or decisions, there is from 70 to 85% increase of GDP [3]. It in turn promotes demand on acquisition of new knowledge, on realization of scientific researches, that positions management conception knowledge in a modern

management as one of priority and highly sought theories of management, sent to support of the use of knowledge as a source of steady development.

In the context of the intellectualization of the economic system in the global economic space, there has been a development of the production of new scientific products in Kazakhstan [4]. Despite the fact that the share of new scientific products in Kazakhstan's GDP in recent years does not exceed 1,1%, and the activity of enterprises for the production of scientific products is 2,3%, however, the increase in the production of high-tech products in 2000-2015 years amounted to more than 45%, which ensured the average GDP growth of the country by 4,7% [5]. Such data show that scientific and technical activities that generate an increased demand for knowledge become the basis of the country's economic development and the formation of a knowledge economy. To ensure the implementation of this process, it is necessary to form a theoretical scientific framework for the economy of knowledge by scientists of the republic, which necessitates the search for new areas of scientific research, taking into account the features of institutional and economic conditions for the development of knowledge management in the Republic of Kazakhstan.

Experimental part. In the article paid attention on forming of the system economy of knowledge in the questions of training of personals of higher qualification, working on scientific researches as the protected dissertation works. The analysis of works for period from 2008 to 2015 allows getting an idea about development of skilled constituent and processes in a scientifically-educational sphere. Evaluation of the results of the study for this period cannot be unambiguous. Although the first steps were taken in restructuring the system of science and education, it is not yet possible to talk about concrete positive results. Nevertheless, the Republic of Kazakhstan is now more than ever in need of highly qualified, comprehensively trained and knowledgeable personnel. Therefore, it is necessary to strengthen the role of the information broker of Kazakhstan, which deals with the creation of state resources for scientific and technical information, the study of information needs, the provision of scientific and technical information for scientists and specialists, and consumer access to domestic and foreign information sources.

JSC "NCSTI" is the only organization in the Republic of Kazakhstan that carries out state registration and support of a centralized fund of research and development (R&D) reports and defended doctoral, master's theses and PhD theses in the Republic. However, the universities have defenses and theses DBA, which enhance the skills of business management practitioners. Currently, DBA dissertations are not concentrated in a single fund. Their fragmentation does not allow analyzing, summarizing the experience and identifying modern management trends.

The most important aspect of the formation of a knowledge economy is the economic and institutional conditions that create incentives for the effective use of existing and the creation of new knowledge.

Against the background of the negative trend of the factors of the formation of the knowledge economy, there is low funding for education in Kazakhstan. For the years 1995-2015 The level of state financing of science did not exceed 4% and there is a decreasing trend of spending budget funds for education in the share of the country's GDP by 0,7% (Fig. 1). The negative nature of development is also indicated by the internal costs of scientific activities in

the republic. So, for the 1995-2015 years the reduction in the growth rate of the index of domestic expenditures on research and development work was about 58%.

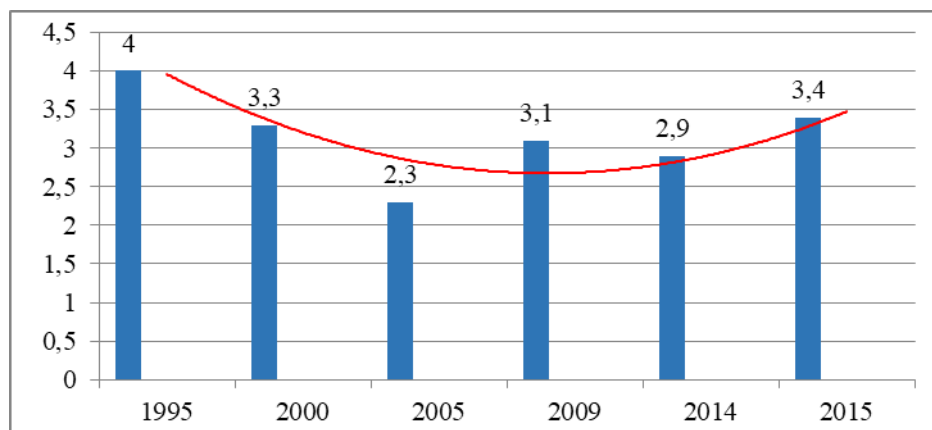

Figure 1 – Public expenditure on education in the Republic of Kazakhstan, in% of GDP

The identified trends in the development of economic and institutional factors indicate a decrease in the potential of the modern development of the knowledge economy in Kazakhstan, which forms the threat of a decrease in the competitiveness of the Republic. In this regard, at this stage of development of the national economy, the priority should be the development of various scientific researches in the field of knowledge management system, and human capital is the main factor for its formation.

The formation of a theoretical framework becomes an indispensable condition for the possibility of the formation and development of a knowledge management system in any national economy. Analysis of scientific developments and achievements of scientists in Kazakhstan gives grounds to conclude that work related to knowledge and knowledge management is mainly devoted to the study of general aspects, categories and concepts of the knowledge economy [6, 7, 8].

Training of personnel of higher qualification, working on scientific researches as the protected dissertation, works forms the system of economy of knowledge.

A multidimensional analysis of statistical data on state registration of PhD dissertations defended in the Republic of Kazakhstan, their quantitative characteristics, specific, sectorial and regional structures reveal the state and trends in the development of scientific and technological potential. The analysis of protection for the period from 2008 to 2015 provides an insight into the development of the personnel component and the processes in the scientific and educational sphere. A quantitative approach to assessing the field of science is not complete and does not give an idea of many very significant indicators, but it makes it possible to compare data from the level of development of science.

For 9 years since the transition of the system of postgraduate training of educational and scientific personnel to PhD programs, 1,458 dissertation papers

have been registered at the “NCSTI JSC”. According to the traditional system of training and certification of highly qualified personnel, providing for the assignment of academic degrees of candidate and doctor of science, about 1,500 candidate's dissertations and 300-500 doctoral dissertations were registered annually. Judging by these data, there is a very slow increase in the number of PhD doctors. Almost over a decade of training of scientific personnel for PhD programs, the level of annual defenses for the traditional system of training and certification of highly qualified personnel has barely reached.

The number of defending doctors is very small, and at the same time most of them are used in areas outside of science. That is, from the new recruitment of highly qualified personnel who have received a PhD, education and training of which is very expensive and occurs with the participation of foreign scientists, a significant part of them chose to work outside of science [9, p.7-10].

Results and discussions. The training of highly qualified personnel with the award of the degree of doctors of philosophy (PhD) and doctors of a profile is carried out on the basis of professional training programs for a period of not less than three years with the involvement of professors from foreign universities as co-directors of doctoral students and for conducting studies. However, only a few Kazakhstani universities that have good international connections have mastered a three-stage educational program of Master's student, graduate and doctoral studies.

Preparation and defense of PhD dissertations in the period 2008-2011 were held only in 3 universities – Al-Farabi Kazakh National University and KazNAU in Almaty and L.N. Gumilyov ENU in Astana. Since 2012, the number of universities in which the theses are defended has increased significantly. In 2012, defenses were held in 11 universities of 4 cities of the republic – Almaty, Astana, Shymkent and Karaganda. During 2013 year – in 12 universities; 2014 year – in 20, 2015 year – 38 universities. Today, 41 higher education institutions are engaged in the preparation of highly qualified specialists with the award of the degree of Doctor of Philosophy (PhD) and Doctor in Profile. In half of the universities from this list, only the first defenses passed, others have already gained solid experience.

One of the qualitative indicators of human capacity is its sectorial structure. The sectorial structure of PhD dissertations in Kazakhstan is determined by the Classifier of Higher and Postgraduate Education of the Republic of Kazakhstan [10] formed by the Committee on Control in the Field of Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (KKSON), which contains 179 items of specialties of the PhD doctorate. The specialties are divided into 3 blocks: Social Sciences, Natural and Exact Sciences, Technical Sciences and Technologies. The defense of PhD theses in 2012 took place in 58 specialties; in 2013 – 75 each; in 2014 – 83, 2015 – in 79 specialties.

In Al-Farabi Kazakh National University, which is the largest University, from 2012 to 2015 year, 366 defenses took place in 47 specialties. Including the greatest number of defenses (52) in the specialty 6D060100 mathematics, then the priority of such specialties as 6D060600 chemistry (39 theses), 6D060700 biology (32 defences) and 6D060400 physics (23 defenses).

A wide range of training and defense of PhD theses on the list of specialties is noted in such universities as ENU. L.N. Gumilyov, KazNRTU named after Satpayev and KazNPU named after Abay.

During the period under review at L.N. Gumilyov ENU defended 170 theses in 28 specialties. The largest number (23) is in the specialty 6D030100 jurisprudence.

In KazNITU named after K. Satpayev, 125 defenses took place in 22 specialties, including in such areas as relevant for Kazakhstan as in the specialty 6D071000 Materials science and technology of new materials (14 theses); 12 dissertations defended by specialties 6D070400 – Software for Computers and Computer-Aided Systems and 6D070200 – Automation and management; 11 – in the specialty 6D070900 – Metallurgy.

In KazNPU named after Abay defended 60 theses in 16 specialties, of which 41 were in pedagogy and psychology (6D010300).

It should be noted that the nomenclature of specialties of doctoral studies PhD is expanding and every year adds protection in new areas. One of the qualitative indicators of comparing data on the level of development of science and training highly qualified personnel in the form of defending a PhD thesis is that 74 doctoral students in subsequent years, after their defense, acted as heads of 114 scientific and technical projects.

Conclusion. Thus, the qualitative composition of the managers of scientific and technical projects, generating, spreading and using knowledge, both at the individual and at the public level, creates innovation and modernization of the process of educational services. And this is not only a material product, but also knowledge, services, intellectual products, and finally, the quality of a labor resource.

However, the education system has a number of disadvantages that are limiting factor for the development of institutional research in the field of knowledge economy, as well as the process of its formation in the Republic of Kazakhstan. Preparation of experts with qualifications and academic degree of Doctor of Philosophy PhD leaves open many questions. For example, how to combine the training of doctors of philosophy PhD and doctors of the profile with the development of basic and applied science in the country. How to motivate doctoral students and their supervisors on the generation of new knowledge, not only for the preparation of a qualifying work as a doctoral dissertation. What should be considered the main result of the preparation of doctors? What needs to be done so that new knowledge acquired by doctoral students does not remain a “thing in itself”, but becomes the property of the world scientific community [11].

It is necessary to work purposefully on this actual problem, introducing the main idea of the new rules on the methodical sequence of the organic combination of the efforts of universities and scientific research institutes in the training of scientific personnel.

Thus, a fundamental factor in the formation and development of the knowledge economy is the development of theoretical knowledge management framework, which in modern conditions is provided only research scientists of Kazakhstan.

REFERENCES

1. Hoey B.A., 2015. Postindustrial Societies. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition): 663-669. DOI: 10.1016/B978-0-08-097086-8.12217-2.
2. Kornienko A.A., 2015. The Concept of Knowledge Society in the Ontology of Modern Society. Procedia – Social and Behavioral Sciences, 166: 378-386. DOI: 10.1016/j.sbspro.2014.12.540.
3. WBG, 2016. The World Bank Group. <http://data.worldbank.org/>.
4. NNPRK, 2016. National Scientific Portal of the Republic of Kazakhstan. http://www.nauka.kz/page.php?page_id=5&lang=1.
5. MNERK, 2016. Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan. Committee on Statistics. http://www.stat.gov.kz/faces/homePage?_adf.ctrl-state=53y5tzo5g_4&_afLoop=2389025868322508.
6. Myrzakhmetova A.M., 2015. Transit potential of Kazakhstan within the EEU. Kaz.NU Bulletin, 3 (71): 122-127.
7. Pogukaeva N., 2015. Cognitive Management in the Information Society Context. Procedia – Social and Behavioral Sciences, 166: 456-459. DOI: 10.1016/j.sbspro. – 2014.12.553.
8. Karpov A., 2015. Formation of the Modern Concept of Research Education: From New Age to a Knowledge Society. Procedia – Social and Behavioral Sciences, 214: 439-447. DOI: 10.1016/j.sbspro. – 2015.11.718.
9. The state classifier of specialties of higher and postgraduate education of the Republic of Kazakhstan: approved. Order of the Committee for Technical Regulation and Metrology of the Ministry of Industry and Trade of the Republic of Kazakhstan dated March 20, 2009. – No. 131-odd.
10. Ibraev A.Zh., Kul'evskaya Yu.G., Ulezko G.G., Zharkova G.F., Kulumbetova S.K. The state and development trends of the scientific and technical potential in the Republic of Kazakhstan (based on the state registration of R & D and defended dissertations in 2013): Analyst, report. – Almaty: NCSTI, 2014. – 62 p.
11. Solovyova M.A. Reforming higher education in Kazakhstan in the context of the Bologna process // Proceedings of the MNPК "Integration processes in education: problems and prospects" January 27, 2012. – Kostanay, 2012. – P.77-79.

А.Т. Ускеленова, экономика ғылымдарының докторы,
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті,
Астана қ., Қазақстан

Қазақстан Республикасының білім беруді басқарудағы зерттеу мәртебесі

Түйіндеме. Бұл мақалада білім экономикасын зерттеуді білім мен ғылыми жетістіктердің жаһандануы ғана емес, сонымен қатар қоғамның зімді және салыстырмалы тұрақты өркендеуіне мүмкіндік беретін толыққанды жүйені қалыптастыратын адам дамуының белгілі бір кезеңі ретінде рады. Ғылыми жұмыста білім экономикасының дамуын білім алу үрдісін қамтамасыз ететін, оларды тарату және тиімді жүзеге асыру аясында толыққанды ретінде анықтайтын ресурстар мен факторларды жүйелі талдауға. Зерттеудің негізгі мақсаты білім экономикасын қалыптастыратын маңыз-

ды ресурстарды анықтау, сондай-ақ инновациялық өсуді ынталандыруға қосқан үлесін анықтау болып табылады. Әдістемелік негіз ретінде жұмыста институционалдық-эволюциялық теорияның құралдары қолданады. Зерттеудің негізгі нәтижелері білім экономикасының ресурстық негізін дамытуда қолайлы жағдайларды жобалау мақсатында ғылымды дамыту, бәсекелестік дайлар жасау, жоғары білікті еңбек ресурстарын қалыптастыру сияқты туционалдық өзгерістерді енгізу қажеттілігін анықтау болды. Алынған желер оқу үдерісінде де, практикада да қолданыла алады.

Түйінді сөздер: зияткерлік ресурстар, ұлттық мемлекеттік ғылыми-техникалық сараптама орталығы (ҰМҒТСО), ғылыми-зерттеу жұмыстары, жоғары білікті мамандар, адами ресурстар.

А.Т. Ускеленова, доктор экономических наук
Евразийский Национальный университет имени Л.Н. Гумилева,
г. Астана, Казахстан

Статус исследования в управлении знаниями в Республике Казахстан

Аннотация. Статья посвящена изучению экономики знаний как определенной фазы развития человечества, на которой происходит не только глобализация знаний и научных достижений, но и формируется полноценная система, позволяющая обеспечивать долгосрочное и относительно стабильное процветание общества. В работе представлен системный анализ ресурсов и факторов, определяющих развитие экономики знания как целостной структуры, в рамках которой осуществляется процесс генерирования знаний, их распространения и эффективного внедрения. Основная цель исследования выявить наиболее важные ресурсы, формирующие экономику знаний, а также определить их вклад в стимулирование инновационного роста. В качестве методологической базы в работе используется инструментарий институционально-эволюционной теории. Основными результатами исследования стало выявление необходимости проведения институциональных преобразований, таких как развитие науки, создание конкурентных условий, формирование высококвалифицированных трудовых ресурсов с целью проектирования благоприятных условий для развития ресурсной основы экономики знаний. Полученные результаты могут применяться как в образовательном процессе, так и на практике.

Ключевые слова: интеллектуальные ресурсы, национальный центр государственной научно-технической экспертизы (НЦГНТИ), научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы, высококвалифицированные кадры, кадровый потенциал.

МРНТИ 06.73.45

Н. Бердімұрат¹, PhD докторы, доцент
Г. Оразбекқызы², ғылыми-педагогикалық бағыт бойынша
«Есеп және аудит» мамандығының магистрі
^{1,2} «Нархоз» университеті» АҚ, Алматы қ, Қазақстан

МЕМЛЕКЕТТІК МЕКЕМЕЛЕРДЕГІ ІШКІ ЖӘНЕ ҚАРЖЫЛЫҚ БАҚЫЛАУДЫ ІСКЕ АСЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйіндеме. Заманауи жағдайларда мекемелерге арналған процестерге бағдарланған ішкі қаржылық бақылауды әзірлеу және енгізу, олардың қызметінің ерекшелігі мен анықталған тәуекелдерді бағалауды және басқа да факторларды ескеру, мекеменің орнықты дамуына әсер ететін маңызды мәселелер болып табылады. Мемлекеттік ұйымдарда және мемлекеттік мекемелерде қаржылық менеджмент сапасын жақсартудың негізгі бағыттарының бірі ішкі қаржылық бақылау мен аудиттің тиімді жүйесін ұйымдастыру және дамыту болып табылады. Мақалада мемлекеттік мекемелердің ішкі аудитін ұйымдастыру жүйесінің элементтері талқыланып, жүйелік тәсіл негізінде ішкі аудитті ұйымдастырудың тәртібі ұсынылады. Сонымен қатар ішкі бақылау мен қаржылық бақылауды жүргізу ерекшеліктері қарастырылған. Мемлекеттік ұйымдарда ішкі бақылаудың сипаттамасы, оның ішінде тұжырымдамалық ақпаратты қалыптастыру мәселелері берілген. Ішкі бақылаудың енгізілуі мен ұйымдастырылуы сипатталады. Мемлекеттік мекемелердің басым міндеттері, әрі жұмыс істеу функциялары айқындалады. Бөлімшелердің қызметіндегі бірқатар типтік мәселелерге назар аударылды, мемлекеттік сектор субъектілерінің ішкі аудитін дамыту мәселелерін шешудің негізгі бағыттары анықталды, ішкі бақылаудың сыртқы және ішкі бағалау критерийлері әзірленді. Қазақстан Республикасының ведомстволарында бар ішкі қаржылық бақылау және аудит ұйымдастыру модельдері талданды, республикалық мемлекеттік органдар мен мемлекеттік мекемелерде ішкі бақылау мен аудитті тиімді жүзеге асыратын нормативтік құжаттарды әзірлеу бойынша өздері талдау өткізген мекемелер, ұйым, ішкі бақылау, қаржылық бақылау, ішкі аудит, ақпараттар, мақсаты, принциптері, тәртібі, ішкі қаржылық бақылауды ұйымдастыру.

Кіріспе. Мекеменің қаражатын, еңбегін және материалдық базасын тиімді пайдалануды қамтамасыз етудің маңызды шарттарының бірі – ішкі қаржылық бақылаудың дұрыс ұйымдастырылуы, сондай-ақ тиімді ішкі экономикалық бақылау. Мақаланың мақсаты мемлекеттік мекемелерде ішкі аудит ұйымдастырудың теориялық негіздерін сараптау және енгізу процесін зерттеу, оның болашағын анықтау болып табылады.

Ішкі қаржылық бақылау – бұл шаруашылық субъектісі қамтамасыз ететін жеткілікті сенімділікке қол жеткізуге бағытталған процесс. Яғни:

- өзінің қызметінің тиімділігі, қаржылық және операциялық көрсеткіштерге, активтердің сақталуы;
- бухгалтерлік (қаржылық) есептіліктің дәлдігі мен уақтылығы;
- қолданыстағы заңдарға, оның ішінде экономикалық өмірдің және есепке алу фактілерін жасау.

Қаржылық бақылау – қаржылық және экономикалық процесстерді басқарудың маңызды функциясы. Осылайша, мемлекеттік мекемелердің қызметі сыртқы (мемлекеттік органдарға, мердігерлерге, тұтынушыларға, жұртшылыққа) қаржылық бақылау және ұйымның субъектілерін жүзеге асыратын ішкі (әкімшілік, қызметкерлер) қаржылық бақылау ретінде жүзеге асырады. Мемлекеттік мекемелердің дербес институттардан айырмашылығы, қызметтің пайдасын өз бетінше бөлуге құқылы емес. Оған қарамастан, ішкі бақылаудың маңызы зор. Себебі, бюджеттік мекемеде пайда табу, мекеменің негізгі қызметің дамуының құрамдас бөлігі болып табылады. Қазіргі таңда мекемелердегі қызметтер реттеліп қана қоймай және электрондық ақпараттық жүйелерде жиі өңделеді. Ақпаратты дереу жинақтап, дереу қайта өңдеп отырады. Бұл тек қана мекеменің ғана емес, сонымен қатар оның барлық қатысушыларының қызметін бақылауға мүмкіндік береді. Ішкі бақылау міндеттері:

- қаржылық операциялардың қаржы-шаруашылық қызмет тұрғысынан сәйкестігін және олардың нормативтік құқықтық актілердің талаптарына сәйкес бюджеттік есепке алу мен есептілігін көрсетуін анықтау;
- операциялардың ережелерге, қызметкерлердің өкілеттіктеріне сәйкестігін белгілеу;
- функционалдық қызметті жүзеге асыру кезінде белгіленген технологиялық процестер мен операцияларды сақтау;
- оның тиімділігіне әсер ететін маңызды аспектілерді айқындауға мүмкіндік беретін мекеменің ішкі бақылау жүйесін талдау.

Мекемедегі ішкі бақылау келесі принциптерге негізделуі керек:

- заңдылық принципі – ішкі бақылаудың барлық субъектілері ҚР нормативтік құқықтық актілерінде белгіленген нормалар мен ережелерді тұрақты және нақты сақтау;
- тәуелсіздік принципі – ішкі бақылау субъектілері өзінің функционалдық міндеттерін орындау кезінде ішкі бақылау объектілеріне тәуелсіз;
- объективтілік принципі – ішкі бақылау толық және сенімді ақпарат беретін әдістерді қолдану арқылы ҚР заңнамасында белгіленген тәртіппен нақты құжаттық деректерді пайдалана отырып жүзеге асырылады;
- жауапкершілік принципі – бақылау функцияларын тиісінше орындамағаны үшін ішкі бақылаудың әрбір субъектісі ҚР заңнамасына сәйкес жауап береді;
- бірізділік принципі – ішкі бақылау объектісі қызметінің барлық аспектілерін және басқару құрылымындағы өзара байланысты бақылау шараларын жүргізу [2].

Ішкі бақылаудың сапалы жүйесін ұйымдастыру кез келген ұйымның тиімділігін арттырады. Бюджеттік мекемелер құрудың басты мақсаты коммерциялық мүдде емес, ішкі бақылау жүйесін енгізу әсері мен мемлекеттік

тапсырманы орындау және бюджет қаражатын тиімді басқару тұрғысынан мекеменің жұмысын жақсарту үшін қайта бағытталуы мүмкін. Ішкі қаржылық бақылау стратегиялық және тактикалық мақсаттарға жетуге бағытталған мекеменің қаржысын басқаруға арналған. Коммерциялық қарағанда, мемлекеттік мекемелер үшін бұл бизнес құндылығын рынша арттыру емес, ҚР-ның немесе муниципалитеттің субъектісінің мемлекеттік, әлеуметтік-мәдени немесе басқа да маңызды мемлекеттік функциялары мен өкілеттіктерін жүзеге асыру болып табылады. тік мекеменің қызметі туралы ақпарат беру және оны талдау нәтижелері туралы ақпарат беру туралы шектеулі сұранысқа қарамастан, бақылауды ұйымдастыру міндеттерінің бірі корпоративтік сектордағы ұқсас тарының ішкі бақылауын және аудит стандарттарын жақындату [1].

Мемлекеттік мекемелерге қатысты ішкі қаржылық бақылау келесі құрамдастардан тұрады: ішкі бухгалтерлік бақылау, қызметтің тиімділігін бақылау және заңнамалық талаптардың сақталуын бақылау. Ішкі бақылау жүйесін құру – ішкі бақылау және аудит туралы ереженің, құрылымдық бөлімшені немесе ішкі бақылау жөніндегі уәкілетті тұлғаның есеп беру саясатында мақұлдаудан басталады. Атап айтқанда, ішкі бақылау жүйесі туралы ереже бюджеттік ұйымда оны іске асыруға бағытталған бақылау рәсімдерін реттеу арқылы әзірленуге тиіс. Онда ішкі бақылаудың негізгі ұғымдары мен элементтерін көрсету керек:оның мақсаттары, іске асыру субъектілері, бақылау объектілері, бақылау нысандары мен нысандары, лауазымды тұлғалардың міндеттері, олардың ұйымдастырылуы мен жүзеге асырылуы үшін жауапкершілігі, бақылау рәсімдерінің жиілігі, ішкі қаржылық бақылау субъектілерінің құқықтары мен міндеттері [3].

Сараптамалық бөлім. Ішкі қаржылық бақылау – мемлекеттік мекеменің қаржысын бақылау жолында стратегиялық және тактикалық мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған. Мемлекеттік мекемелерге қатысты ішкі қаржылық бақылау келесі құрамдастардан тұрады: ішкі бухгалтерлік бақылау, қызметтің тиімділігін бақылау және заңнамалық талаптардың сақталуын бақылау. Негізгі мақсаты мекеменің кіріс әкелетін қызметінің тиімділігін қамтамасыз ету болып табылады. Оны бөліп қарайтын болсақ, төмендегідей болады:

– ҚР-сының қаржы-шаруашылық қызметін жүргізу тәртібін, сондай-ақ мекеменің ішкі ережелерін реттейтін заңдарды бұзудың алдын алу және тәуекелдерді қолайлы деңгейге дейін төмендету;

– құрылтайшының орнатқан мекемесінің жұмыс көрсеткіштеріне қол жеткізуін қамтамасыз ету;

– мекеменің активтерін бақылауды жоғалтуды және шығындардың пайда болуын болдырмау. Мүлікті пайдаланудың қауіпсіздігін және тиімділігін қамтамасыз ету;

– мекеменің негізін қалаушы, мемлекеттік органдарға және басқа да мүдделі қолданушыларға ұсынатын ақпараттың дұрыстығын қамтамасыз ету (мемлекеттік тапсырмаларды және мақсатты бағдарламаларды іске асыру туралы есеп, бухгалтерлік, салықтық, статистикалық және т.б.);

– экономиканы сауықтыру және мекеменің қаражатын және мүлкін пайдаланудың тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстар дайындау.

Жеке және коммерциялық ұйымдарға қарағанда, мемлекеттік мекемелер үшін бұл бизнес құндылығын барынша арттыру емес, Қазақстан Республикасының немесе муниципалитеттің субъектісінің мемлекеттік, әлеуметтік-мәдени немесе басқа да маңызды мемлекеттік функциялары мен өкілеттіктерін жүзеге асыру болып табылады. Мұндай жағдайларда ішкі бақылау бәсекелестік артықшылықтарды барынша пайдалануды және бюджеттен тыс кірістерді тарту және оларды мекеменің негізгі мақсаттарына іске асыру үшін оларды тиімді пайдалануды ұйымдастыру бойынша іс-шараларды көздейді.

Ішкі бақылауды жүзеге асыру тәртібі төменде 1-суретте көрсетілген:

Сурет 1 – Ішкі бақылауды жүзеге асырудың тәртібі

Ескерту: <https://7kun.kz/aza-stan-respublikasynda-y-arzhyly-ba-ylaudy-t-rleri/>

Нәтижелері мен талқылаулар. Тұтастай алғанда, Қазақстанға мемлекеттік аудит тек қана қаржылық мәселелерді ғана емес, олардың қызметінің барлық бағыттарын қамтитын аудиттелетін субъектілердің жұмысын тұтас және тәуелсіз бағалау ретінде қарастырылады. Сонымен бірге, анықталған кемшіліктер мен тәуекелдерді басқару бойынша тиімді ұсыныстар беріледі. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау жүйесі Есеп комитеті, жергілікті деңгейдегі аудиторлық комитеттер және ішкі мемлекеттік аудит жөніндегі уәкілетті орган болып табылады. Мемлекеттік аудит пен қаржылық бақылаудың қазіргі заманғы жүйесі Қазақстан Республикасының Президенті, заң шығарушы және атқарушы билік органдарын, сондай ақ қоғамды заңдылық қағидаттарына сәйкес бөлінген бюджет қаражатын және мемлекеттік активтерді пайдалану туралы сенімді ақпаратпен қамтамасыз ету үшін қоғамның дамуы және мемлекеттік аппаратқа жүктелген міндеттер мемлекеттік басқару жүйесінің жаңа форматты жұмыс істеуін талап етеді. Шет елдердің тәжірибесіне сүйеніп, экономикасы дамыған елдерде тәуелсіз бақылаудың жетекші нысаны аудит жүргізетінін атап өтуге болады. Мемлекеттік аудит мыналарға мүмкіндік береді:

– қаржылық тәртіпті жетілдіру, мемлекеттік қаржылық ресурстар мен мемлекеттік активтерді мемлекеттік мүдделерде басқарудың ашықтығы мен тиімділігін арттыру;

– халықаралық аудиторлық стандарттарға және ұлттық заңнамаға сәйкес сапаны бақылау арқылы мемлекеттің экономикалық әлеуетін одан әрі жетілдіруге жәрдемдесу [4].

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050 қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты стратегиясында: «Біз озық халықаралық тәжірибеге негізделген мемлекеттік аудиттің кешенді жүйесін құруымыз керек» деген болатын. Осы хабарламаға сәйкес Қазақстан Республикасының Үкіметі 2013 жылғы 18 маусымда № 609 «Қазақстан Республикасында мемлекеттік аудитті жүргізу тұжырымдамасы» әзірленіп, бекітілді. Осы Тұжырымдама мемлекеттік қаржылық бақылауды кезең-кезеңмен реформалаудың және мемлекеттік аудиттің енгізілуін және оның функционалдық бағыттарын одан әрі кеңейтудің негізгі көзқарастарын айқындайды. Тұжырымдаманың басым бағыттарын жүзеге асыру барысында 2015 жылғы 12 қарашада «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» Заң қабылданды және оған 2018 жылы өзгерістер енгізілді.

Сонымен қатар, бұл заң мемлекеттік аудиттің және қаржылық бақылаудың тұжырымдамалары арасын айқын бөледі. Мемлекеттік аудит мемлекеттік аудит объектілерінің тиімділігін тұтастай және тәуелсіз бағалау болып табылады, ол қаржылық мәселелерді ғана емес, сондай-ақ олардың қызметінің барлық бағыттарын қамтитын, анықталған кемшіліктер мен тәуекелдерді басқару жөніндегі ұсыныстарды негізге ала отырып, тиімді ұсыныстар беруді білдіреді. Анықтаудан көріп отырғанымыздай, мемлекеттік аудиттің негізгі мақсаты заңға сәйкес экономикалық саясаттың табысты жүзеге асырылуына, еліміздің, өңірлердің, өндірістердің, қызмет салаларының тиімді өндірістік әлеуетін тиімді пайдалануға ықпал ету болып табылады. Ал мемлекеттік қаржылық бақылау аудиттің барысында анықталған бұзушылықтарға жауап қайтаруға, зиянды қалпына келтіруге, тәртіптік жауапкершілікке тартуға, материалдарды құқық қорғау органдарына рәсімдік шешімдер қабылдау үшін және т.б. беруге бағытталған [5].

Қорытынды. Ішкі бақылау және қаржылық бақылау, қызметінің барлық аспектілерін қамтуы тиіс. Осылайша, ішкі бақылау – мемлекеттік мекеменің қаражатын, еңбек және материалдық ресурстарын тиімді пайдалануды қамтамасыз ету, сонымен қатар маңызды шарттарының бірілік-экономикалық бақылаудың тиімділігін арттыру болып табылады. Ішкі бақылау жүйесін ұйымдастыру және оның қызметі мекеменің қызметіне қатысты кез-келген тәуекелдерді жоюға бағытталған. Тиісінше, ішкі қаржылық бақылау бюджеттік қаражатты және ішкі кіріс дерін бөлуге міндетті. Зерттеу қорытындысы бойынша қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында сыртқы және ішкі мемлекеттік аудиттен тұратын мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау жүйесі құрылған. Бұл ретте сыртқы аудитті республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі Есеп комитеті, ал ішкі мемлекеттік аудитті Қазақстан Республикасының министрлігі ұсынады. Ішкі аудит ұйымға тәуекелдерді басқару, бақылау және корпоративтік басқару үдерістерінің тиімділігін бағалау және

арттыру үшін жүйелі және дәйекті тәсілдерді қолдануға көмектеседі. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасында мемлекеттік аудиттің және қаржылық бақылаудың интегралдық жүйесі тиімді жұмыс істеуі үшін қазақстандық тәжірибеге оң халықаралық тәжірибені бейімдеу қажет. Бұл мемлекетті және қоғамды мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыру үшін қажетті жоғары сапалы, тәуелсіз ақпаратпен қамтамасыз етудің ді басқару құралын жасауға және үкіметтің барлық деңгейінде шешуші экономикалық шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Васильева Ю.А. Ревизии и проверки бюджетных учреждений. Что должен знать бухгалтер? / Ю.А. Васильева. – М.: «Аюдар Пресс», 2009. – 230 б.
2. Фисенко Т.И. Организация внутреннего контроля в бюджетной сфере. Возможные подходы // Учет в бюджетных учреждениях – 2011. – № 12. – 72-75 б.
3. Финансовое право. Учебник под ред. М.М. Рассолова / М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 444 б.
4. Алибекова Б.А., Нурхалиева Д.М. Становление государственного аудита в РК // ИЗВЕСТИЯ Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. № 1, 2 (12, 13). – 162-166 б.
5. Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства. Послание Президента РК Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана. – Астана, 2012. – 35 б. <http://adilet.zan.kz>.

Н. Бердимурат¹, доктор PhD, доцент

Г. Оразбекзы², магистрант специальности «Учет и аудит» по научно-педагогическому направлению

^{1, 2} АО «Университет «Нархоз», г. Алматы, Казахстан

Разная реализация внутреннего и финансового контроля в государственных учреждениях

Аннотация. Разработка и внедрение внутреннего финансового контроля, который имеет отношение к учреждениям в современных условиях, а также специфика их деятельности и оценка выявленных рисков и других факторов, являются важными вопросами, влияющими на устойчивое развитие учреждения. Одним из основных направлений повышения качества управления финансами в государственных учреждениях и государственных учреждениях является организация и развитие эффективной системы внутреннего контроля и аудита. В статье рассматриваются элементы системы внутреннего аудита государственных учреждений, а также описывается порядок организации внутреннего аудита на систематической основе. Есть также функции внутреннего контроля и финансового контроля. Описание внутреннего контроля в государственных учреждениях, включая вопросы формирования концептуальной информации. Внедрение внутреннего контроля и ции. Определены приоритетные задачи государственных учреждений, а также

их функциональные предпосылки. Был выявлен ряд типовых вопросов в деятельности подразделений, определены основные направления вопросов внутреннего аудита субъектов государственного сектора, разработаны критерии внутренней и внешней оценки внутреннего контроля. На моделях организации внутренн К, разработаны предложения по разработке нормативных документов, эффективно осуществляющих внутренний контроль и аудит в государственных органах и государственных учреждениях.

Ключевые слова: государственные учреждения, организации, внутренний контроль, финансовый контроль, внутренний аудит, информация, цель, принципы, порядок, организация внутреннего финансового контроля.

N. Berdimurat¹, PhD, associate Professor
G. Orazbekkyzy², candidate for master's degree majoring in Accounting and
Audit in the scientific and pedagogical direction
^{1,2}Narxoz University, Almaty, Kazakhstan

Different implementation of internal and financial supervision in public institutions

Abstract. Development and implementation of internal financial supervision that relates to institutions in modern conditions, as well as the specifics of their activities and assessment of identified risks and other factors are important issues affecting the sustainable development of an institution. One of the main areas of improving the quality of financial management in public institutions is the organization and development of an effective system of internal financial supervision and audit. The article discusses the elements of the internal audit system of public institutions, and also describes the procedure for organizing internal audit on a regular basis. There are also functions of internal control and financial control. Description of internal control in public institutions, including the formation of conceptual information. Introduction of internal control and organizations. The priorities of public institutions, as well as their functional prerequisites are identified. A number of typical issues were identified in the activities of subdivisions, the main area of the internal audit of public sector entities were identified, criteria for internal and external evaluation of internal control were developed. According to models of internal financial control and audit existing in the authorities of the Republic of Kazakhstan, proposals have been developed for the development of regulatory documents that effectively implement the internal control and audit in public authorities and public institutions.

Keywords: public institutions, organizations, internal control, financial control, internal audit, information, purpose, principles, procedure, organization of internal financial control.

А.А. Жантаева¹, PhD докторы, доцент
К.Г. Медетбекова², магистрант
^{1,2} «Нархоз» университеті АҚ, Алматы қ, Қазақстан

ІШКІ АУДИТТІҢ МӘНІ, ПРИНЦИПТЕРІ ЖӘНЕ ТҮРЛЕРІ

Түйіндеме. Бұл мақалада ішкі аудит мәні мен принциптерін анықтау, сыртқы аудит түсінігі мен принциптеріне негізделеді. Осыған байланысты сыртқы аудит мәнін қарастырып өтеміз. Ішкі аудиттің тиімділігі сыртқы аудитпен салыстырғанда шығындарының төмендігінде (ішкі аудиторлық қызметінің құны 35-50%-ға арзан); ішкі аудиторлардың кәсіпорын жағдайын, жұмыс ырғағын және басқару жүйесін терең білуінде; аудиторлардың тексеруге құрылымдық бөлімдердің жоғары білікті мамандарын тарту мүмкіндігінде; заң талаптарын сақтау кепілдігінде болып отыр. Экономикалық әдебиетте ішкі аудиттің мәні, мақсаты және бағыты жөнінде бірінғай көзқарас жоқ. В.В. Нитецкий, Ф.В. Зайнетдинов сияқты авторлар аудит пен «бақылау» бірдей ұғым деп түсінеді. Біздің пікірімізше, аудит бақылау түрлерінің бірі болып табылады, яғни аудитке қарағанда неғұрлым кең ұғым.

Түйінді сөздер: ішкі аудит, сыртқы аудит, аудит түрлері, есеп беру.

Кіріспе. Профессор К.Ш. Дюйсембаев аудитті сипаттайтын өте терең анықама берген: «Аудит – шаруашылық жүргізуші субъектінің қаржылық есебі мен оның шынайлығын анықтау мақсатында тәуелсіз тексеру және талдау, сондай-ақ клиентті қызықтыратын мәселелер бойынша кеңес беру және басқа да аудиторлық қызметтер көрсету».

Біздің пікіріміз бойынша «Аудит – бұл экономикалық іс-әрекеттер бойынша берілген дәлелдердің шынайлығын бағалау, олардың сәйкестік дәрежесін анықтау», – деген Ж. Леворштың көзқарасы неғұрлым дұрыстау сияқты. Барлық дәлелдер экономикалық ақпаратқа жатқызылмайды, сондықтан сандық тұрғыдан бағалануы тиіс, дегенмен сапалық бағалауға әсер етеді. Ғылыми әдебиеттерде «ішкі аудит» түсінігіне өте аз көңіл бөлінеді немесе ол бақылаудың басқа түрлерінің құрамында көрсетіледі. Осы уақытқа дейін ішкі аудитті жіктеу белгілері және оның кәсіпорын басқару жүйесіндегі алатын орны анықталған. Ішкі аудиттің дамындағы ең үлкен кемшілік – оның теориялық және әдістемелік негіздерінде бірінғай көзқарастың жоқтығында. Ішкі аудиттің мәнін түсіну үшін оның объектілерін анықтау қажет. Олардың ішіндегі маңыздыларының бірі есептік, жоспарлық және нормативтік-анықтамалық мәліметтерден тұратын ақпараттық объект болуы тиіс. Келесі – қабылданған басқарушылық шешімдердің деңгейін бағалау. Сонымен қатар ең соңғысы технологиялық объект болуы тиіс, себебі жоғарыда аталған объектілер есеп жүргізу қажеттілігінен туындайды. Осылайша, *ішкі аудит дегеніміз* – кеңес беру, аудит көрсеткіштерін талдау жолымен оның белгіленген параметрлерге сәйкестігін сандық-сапалық бағалау процесі.

Сараптамалық бөлім. Ішкі және сыртқы аудит тәсілдерінің бір объектілерге байланысты болуына, ұқсастығына қарамастан, олардың арасында айтарлықтай айырмашылықтар бар (1-кесте). Ең басты айырмашылығы – ішкі аудит қызметі кәсіпорынның, басқару жүйесінің құрамдас бөлігі болуында және әкімшіліктің тікелей нұсқауы және бақылауы бойынша қызмет атқаруында.

Кесте 1 – Ішкі аудит пен сыртқы аудиттің салыстырмалы сипаттамалары

Ерекше сипаты	Сыртқы аудит	Ішкі аудит
Субъектілері және қызмет сипаты	Жасалған келісімшарттар негізінде аудиторлық фирмалармен немесе жеке тұлғалармен кәсіпкерлік қызмет ретінде жүзеге асырылады	Ішкі бақылау жүйесінің құрамдас бөлімі болып табылатын және басқа құрылымдық бөлімдерден тәуелсіз қызметкерлерімен жүзеге асырылады
Мақсаты	Негізгі міндеті қаржылық есептің шынайлығын куәландыру, ақпараттық тәуекелдік деңгейін төмендету және иелері мен үшінші тұлғалардың (инвесторлар: үкімет органдары, әріптестер т.б.) қажеттілігі үшін қаржылық есеп жөнінде пікір білдіреді	Басты міндеті – меншік иелерінің мүддесін қорғау мақсатында дербес бөлімшелер жұмысының сапасын бақылау, дамудың неғұрлым тиімді жолдарын анықтау және негізделген ұсыныстар мен кеңестер беру
Құқықтық қамтамасыз ету	Заңдар, Азаматтық кодекс, Президент Жарлықтары негізінде құқықтық реттеу.	Мемлекеттік және жоғарыдағы органдардың бұйрығы және әкімшілік құқық негізге алынды
Басқарушылық байланыстары	Көлденең байланыстар, яғни жасалған келісімшарттар негізінде ерікті, тең құқылы қарым-қатынас	Тікелей байланыстар, яғни әкімшілікке бағына отырып, жоспар негізінде үздіксіз жүзеге асырылады
Бақылау әрекеттерін жүзеге асыру тәртібі	Аудиторлық тексеру жүргізу процедуралары мен принциптері аудиторлық қызмет ережелерімен (стандарттармен) анықталады	Тексерудің әдістемесі, реті, тәртібі оларды жүзеге асыру жөніндегі нұсқаулармен анықталады
Атқаратын қызметі	Негізгі қызметтері аудиторлық фирманың жарғысымен анықталады	Негізгі қызметтері, орны және өзара байланыстары ішкі құжаттарымен және әкімшілік бекіткен ішкі аудит қызметі жөніндегі ережелермен анықталады
Аудит түрлері	Ішкі аудит нәтижелеріне, шаруашылық жүргізуші субъектілердің қызметін жүйелі – бағытталған тұрғыдан тексеруге немесе тәуекелге неізделеді	Растаушы аудитқа, бастапқы құжаттар мен есеп регистрлерін толық немесе ішінара тексеруге, бухгалтерлік есеп жүйесін жалпы мәліметтен жекеге қарай зерттеуге неізделеді
Есеп беру	Аудиторлық есеп тапсырыс берушісі, ал қорытынды барлық қызығушылық танытушы тұлғаларға ұсынылады	Тексеру актісі және бұйрық жобасы қорытындылары және міндетті нұсқауларымен бірге тексеруді тағайындаған органға ұсынылады
Дереккөз: [3-6]		

Нәтижелері мен талқылаулар. Ішкі және сыртқы аудиттің айырмашылығы, ең алдымен, оларды жүзеге асырудың құқықық, ұйымдастырушылық және әдістемелік үлгісінде. Ішкі аудит ауқымында активтердің сақталуын қатаң бақылау, меншік иесінің мүддесін қорғау ғана емес, менеджмент сапасы мен саясатын бақылау да жүзеге асырылады.

Ішкі аудит экономикалық субъектіде меншік иелерінің мүддесін қорғау мақсатында бухгалтерлік есепті жүргізудің белгіленген тәртібін сақтау, меншікті қорғау, ішкі бақылау жүйесінің сенімділігін арттыру бойынша ішкі құжаттармен бекітіліп, ұйымдастырылған сыртқы аудиттің құрамдас бөлігі.

Ішкі аудит институттарына экономикалық субъектінің меншік иелерімен тағайындалған ревизорлар, ревизиялық комиссиялар, ішкі аудиторлар жатады. Ішкі аудит кәсіпорын басшылығына тікелей бағынатын арнайы қызмет мамандарымен жүзеге асырылады. Дұрыс ұйымдастырылған жағдайда ішкі аудит кәсіпорынның құрылымдық бөлімдерінің басшылары мен материалды-жауапты тұлғалардың өз міндеттерін жауапты атқаруына ықпал етеді. Сонымен қатар, ішкі аудит заң талаптарына сәйкес міндетті түрде жүзеге асырылатын сыртқы аудиттің ақпараттық базасы болып табылады.

Ішкі аудиттегі құпиялылық принципі – кәсіпорынның коммерциялық құпиясын сақтаудағы ең маңыздысы. Кәсіпорын жағдайының артықшылығы мен кемшіліктері, бухгалтерлік және қаржылық ақпаратты біле отырып, аудитор құпия мәліметтің жариялануына септігін тигізуі мүмкін. Сондықтан, деп жазады С.А. Стуков, Германияда клиент құпиясын жарияланғаны үшін аудиторларға үлкен мөлшерде айыппұл салу, қамауға алу шаралары қарастырылған. Кейбір елдерде кәсіби принциптерді сақтау жөнінде ант қабылдау рәсімдері жүргізіледі. Біздің пікірімізше, осы шаралар аудитті ұйымдастыруда бүгінгі таңда да өзекті болып қалады. Қазақстан Республикасының «Аудиторлық қызмет жөнінде» Заңымен бекітілген принциптердің ішіндегі ең әлсіз буыны ішкі аудиторлардың тәуелсіздігі деуге болады. Сыртқы аудиторлар өз қызметінде тәуелсіздікті сақтау үшін алдын ала шаралар қолдана алады. Мысалы, аудиторлық тексеру жөнінде келісімшарт жасау алдында кәсіпорындағы іскерлік, туыстық, әріптестік және т.б. байланыстар жөнінде анықтама жинайды. Егер қандай да бір жағдай аудиторлардың көңілінен шықпаса, келісімшарт жасаудан бас тарта алады.

Аудиттің келесідей ерекше үлгілері бар: сараптама, технологияның сақталуын тексеру, тауарлы-материалдық қорлардың босатылуы негізділігін тексеру, ресурстардың сақталуын тексеру, бекітелген стандарттарға сәйкестікті тексеру, шолу жасау, зерттеу, рейдтер ұйымдастыру және т.б. Оларды жүзеге асыру тәсілдерін қарастырайық. Заң талаптарын бұзу мен ауытқуларды объектісімен алғаш танысу кезінде территорияны, қойма бөлмелерін, цехтарды, бөлімдерді, филиалдарды т.б. бақылау барысында анықтауға болады.

Объектімен танысуда алға қойылған мақсатқа байланысты барлау, Пәндік және құжаттық тексеру нәтижелерін анықтауда ішкі аудиттің лыстыру, ұқсату сияқты формалары қолданылады. Құжаттық және пәндік

тексеру, сондай-ақ ішкі аудит объектінің ерекшеліктеріне байланысты зерттелетін объектінің нақты жағдайын анықтау үшін лабораториялық талдау, сараптама қолданылады. Тексерудің арнайы кәсіби білімі мен жірибені талап ететін формаларына есептік тексеру, баланстық тексеру, қайта бағалау нәтижелерін тексеруді жатқызуға болады.

Осылайша, танысу мен тексеру бастапқы ішкі аудит болып табылады: олардың зерттеу пәні – объектімен танысу, заң талаптарын бұзу мен ауытқуларды анықтау және оларды арнайы журналда тіркеу.

Келесі кезеңде кезекті ішкі аудит жүзеге асырылады, мұнда анықталған ауытқулар бойынша жұмыстар жалғастырылады. Оның нәтижесінде жіберілген қателіктердің себептері, кінәлілер, келтірілген зиян мөлшері және т.б. анықталады. Сондай-ақ басқарушы жүйе үшін іс-шаралар, ұсыныстар мен нұсқаулар өңделеді.

Аудиттің жоғарыда аталған формаларын жүзеге асыруда арнайы әдістер – түгендеу, бағалау, баланстық байланыстары және т.б. қолданылады.

Ішкі бақылау деңгейін бағалау үшін аудиторлар дәлелдемелерді жинауды нақты жүргізулері қажет және қажетті түзетулер енгізуі мүмкін. Ішкі аудитор өзінің процедураларын орындай отырып, ол есептік жазбалар қажетті үлгіде жасалып жатқандығына сенімді болуы керек немесе ішкі бақылауға жаңадан баға (төмен, максималдыдан төмен, максималды) беруі қажет; мәліметтердің сәйкестігін тексерулері керек. Бұл кезде шоттар бойынша қалдықтардың тереңдетілген тексерулерін және талдамалық процедураларының қатынасын тексеру барысында анықталған нақты міндетемелерге тәуелді болуы мүмкін.

Есептік жазбаларды жүргізуде және оларға қатысты бастапқы құжаттарды бақылауда, әдетте, регистрлерде шаруашылық фактілердің дұрыс көрсетулерін тексереді, салыстырады. Жүзеге асырылып жатқан тексерудің сапасын бақылауға және жоспарлауға қатысты ұйымдастырушылық жұмыстардың осы кезең үшін маңызды болып табылады) бақылаудың уақыты, құны және әрекеттілігі, соның ішінде, талдамалық тексерулер, шоттар бойынша қалдықтарды тереңдетілген тексерулер және мәні бойынша қаржылық-шаруашылық операцияларды басқа аудиторлар тарапынан тексерулері;

ә) қарап шығу тексерісіне және жоспарды түзеуге жұмсалатын уақытта қайта есептеу қажет, мысалы, бірқатар жағдайларда орындалған статистикалық таңдама статистикалық емес таңдама беретін нәтижелерден нақтырақ көрсеткіш бере алады және оған қарағанда үнемдірек болады, сондықтан ажыратылған уақытты қорытындылау кезеңін қосымша процедуралар өткізуге пайдалануға болады;

б) жүзеге асырылған тексерудің нәтижелерінің алдын ала мүмкіндігінше жалпылау, яғни тексеруге қатысқан барлық қызметкерлердің жұмыстарының нәтижелерін жалпылау;

в) тексеруге барысында аудитордың алдында тұрған маңызды сұрақтарды әріптестермен пікірлесіп анықтау және шешу.

Қорытынды. Тексеру барысында жиналған дәлелдемелер бойынша аудиттің «Бухгалтерлік есеп берудің бұрмалаушылығын анықтаған кезде аудитордың әрекеттері», – деген стандартына сай кәсіпорын басқармасы кешенді жүзеге асырылуын талап етеді. Ең алдымен, анықталған әр қателіктің мән-мағынасын анықтау қажет, оларды жіктеу керек. Бухгалтерлік

есепті бұрмалау, яғни бухгалтерлік есептің мәліметтерін бұрмалап жүргізу, қалыптасқан ережелерін бұзу, есеп көрсеткіштерін қате көрсету және ұсыну.

Көпшілік жағдайда, әкімшілікте есептік жазуларды және есеп беруді түзету қажеттілігінде ешқандай күдік тумайды, егер олар абайсыздан орын алса, есеп жазбаларындағы арифметикалық немесе логикалық қателер, есептеудегі қателер, есепті дұрыс жүргізу салдарынан болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. ҚР «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есеп беру туралы» Заңы, 2011 жылдың 28-ақпаны.
2. Қазақстан Республикасының аудиторлық қызмет туралы Заңы (толықтырулар мен қосымшаларды қоса), Алматы: Юрист, 2011. – 21 б.
3. Әжібаева З.Н., Байболтаева Н.Ә., Жұмағалиева Ж.Ғ. Аудит. Оқулық. – Алматы. – 2010.
4. Абленов Д.О., Аудит негіздері. – Алматы: Экономика. – 2005.
5. Әбдіхалықов Т.Ә. Аудит және бухгалтерлік есеп, Алматы. – 2003.
6. Абленов Д.О. Аудит негіздері. – Алматы. – 2010.

А.А. Жантаева¹ доктор PhD, доцент

К.Г. Медетбекова², магистрант

^{1, 2} АО «Университет «Нархоз», г. Алматы, Казахстан

Сущность, принципы и виды внутреннего аудита

Аннотация. Данная статья основана на определении сущности и принципов внутреннего аудита, концепции и принципов внешнего аудита. В связи с этим мы рассмотрим значение внешнего аудита. Эффективность внутреннего аудита низкая по сравнению с внешним аудитом (стоимость услуг внутреннего аудита дешевле на 35-50%); глубокие знания внутренних аудиторов о состоянии предприятия, ритме работы и системе управления; в возможности привлечения высококвалифицированных кадров структурных подразделений для проведения проверок; является гарантией соблюдения требований законодательства. В конце статьи мы определили соответствие системы внутреннего аудита размеру организации. Самой слабой частью принципов, изложенных в Законе Республики Казахстан «Об аудиторской деятельности», является независимость внутренних аудиторов. Внешние аудиторы могут принимать меры предосторожности для сохранения независимости в своей деятельности. Например, перед вступлением в аудиторское задание, бизнес, партнер, партнерство и т. д. собирать контактную информацию. Если обстоятельства не устраивают аудитора, он может отказаться от исполнения конкретных примеров: проверка, проверка соответствия технологии, обоснованность выпуска инвентаризации, проверка ресурсов, соответствие утвержденным стандартам, проверка, обследование, организация рейдов и т. д. Давайте посмотрим, как их реализовать. При пер-

вом знакомстве с объектом нарушения закона и объектом отступления, территорией, складскими помещениями, мастерскими, отделами, филиалами и т. д. можно определить во время контроля.

Ключевые слова: внутренний аудит, внешний аудит, виды аудита, отчетность.

A. A. Zhantaeva¹, PhD, associate Professor

K.G. Medetbekova², Master's student

^{1,2} JSC «Narxoz», University, Almaty, Kazakhstan

Essence, principles and types of internal audit

Abstract. This article is based on the definition of the essence and principles of internal audit, the concept and principles of external audit. In this regard, we consider the value of external audit. The effectiveness of internal audit is low compared to external audit (the cost of internal audit services is 35-50% cheaper); deep knowledge of internal auditors about the state of the enterprise, the rhythm of work and the management system; the ability to attract highly qualified personnel of structural units for inspections; guarantees compliance with legal requirements. At the end of the article, we determined the compliance of the internal audit system with the size of the organization. The weakest part of the principles set forth in the Law of the Republic of Kazakhstan "On Auditing" is the independence of internal auditors. External auditors may take precautions to maintain independence in their activities. For example, before joining an audit assignment, a business, partner, partnership, etc., collect contact information. If circumstances do not suit the auditor, he may refuse to sign the contract.

The audit has the following specific examples: verification, verification of compliance of technology, the validity of inventory release, verification of resources, compliance with approved standards, verification, inspection, organization of raids, etc. Let's look at how to implement them. At the first acquaintance with the object of violation of the law and the object of retreat, the territory, warehouses, workshops, departments, branches, etc. can be determined during the control.

Keywords: internal audit, external audit, types of audit, reporting.

МРНТИ 06.73.75

Л.А. Бимендиева¹, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент м.а.

Б.К. Залмуканова², магистрант

^{1, 2} әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

НЕСИЕ ТӘУЕКЕЛІ ЖӘНЕ ОНЫ АЗАЙТУДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҰЛТТЫҚ БАНКІНІҢ ШАРАЛАРЫ

Түйіндеме. Бұл мақалада Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі мен Үкіметінің банк тәуекелін азайтуының шаралары қарастырылған. Бұл зерттеудің ғылыми жағынан жаңашылдығы – ҚР банк тәуекелін реттеудегі жетілдірулер бойынша ұсыныстар жасалған. Тәжірибелік маңыздылығы – зерттеудегі автордың ұсыныстары жеке банктің қолданысына енген. Қаржы дағдарысы, көптеген несиелік мекемелер мен банк өнімдерінің арасында қатаң бәсекелестік, сондай-ақ банк заңнамасының тұрақсыздығы мен жетілмегендігі жағдайында несиелік тәуекелді басқарудың тиімді жүйесі талқыланады. Зерттеу объектісі Қазақстан Республикасының екінші деңгейдегі банктері даму ортасы және тәуекелдердің пайда болуы болып табылады. Жұмыс барысында қарастырылатын құбылыстарды талдау және синтездеудің келесі әдістері қолданылды: аналитикалық, сараптамалық, экономикалық-статистикалық. Экономикалық құбылыстарды зерттеудің және бастапқы ақпаратты өңдеудің пайдаланылған әдістері өз жиынтығында талдаудың шынайылығын және қорытындылардың негізділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Нақты банктерге қатысты тәуекелдерді бағалау және басқару жүйелерін жетілдіру бойынша: тәуекелдерді басқару стратегиясын анықтау, тәуекелменеджерлердің тиімді тобын құру, тәуекелдерді есепке алу, директорлар кеңесінің қызметі, тәуекелдерді қабылдау мәдениетін дамыту іс-қимылдары талқыланады. Қазақстанның банк жүйесіндегі проблемалық несиелер деңгейі бағаланады. Банктерде тәуекелдерді басқару үшін олар стресс-тестілеуді кезең-кезеңімен өткізуін ұсынуға болады.

Түйінді сөздер: қаржы дағдарысы, тәуекелділікті басқару, несие тәуекелі, қайта қаржыландыру, проблемалық несие, тұтынушылық несие беру.

Кіріспе. Кез келген қызмет саласында пайда алу мүмкіндігімен қатар әрдайым шығын қаупі бар (тәуекел). Банк тәуекелдерінің жүйесі әртүрлі сыныптамаларда ұсынылған олардың түрлерінің едәуір санын қамтиды. Негізгі банктік тәуекел, әсіресе қазақстандық тәжірибеде, несиелік тәуекел болып табылады.

Несиелік тәуекел – бұл банктік несие бойынша төлемді қайтармау (төлем жасамау) немесе мерзімін өткізіп алу тәуекелі. Осы тәуекелді қару – банк қызметінің тиімділігін анықтайтын негізгі фактор. Қаржы дағдарысы, көптеген несиелік мекемелер мен банк өнімдерінің арасында қатаң бәсекелестік, сондай-ақ банк заңнамасының тұрақсыздығы мен жетіл-

мегендігі жағдайында несиелік тәуекелді басқарудың тиімді жүйесіне ие болу ерекше маңызды. Дәл осы проблемаларға тап қазіргі банктер өз қызметінде.

Сараптамалық бөлім. Қазақстандық банктер тағы бір күрделі жылды бастан өткеруі тиіс, өйткені олар операциялық қызметті ЖІӨ-нің орташа өсу қарқыны, теңгенің құбылмалылық бағамы және шикізат тауарларының төмен бағалары жағдайында жүзеге асыратын болады, бұл банк секторының өсу перспективаларына, активтердің табыстылығы мен сапасының көрсеткіштеріне теріс әсер етеді, деп есептейді S&P Global Ratings. Ағымдағы жағдайды көптеген қазақстандық банктердің рейтингі бойынша «жағымсыз» болжамдар көрсетеді.

Агенттіктің пікірінше, Қазақстанның банк жүйесінің негізгі кемшілігі несиелік тәуекелдің өте жоғары деңгейі болып қала береді. Ресми статистикада келтірілген проблемалық несиелердің мәні бойынша көрсеткіштері нақты жағдайды көрсетпейді: S&P Global Ratings олардың үлесі (қайта құрылымдалған несиелерді қоса алғанда) банк жүйесінің жиынтық несиелерінің 25-30%-на жетуі мүмкін деп санайды. Бұл өткен кезеңде банк жүйесі деңгейінде берілген проблемалық несиелердің барынша көп көлеміне және несиелендірудің агрессивті өсу саясаты салдарынан активтер сапасының нашарлауына және соңғы уақытта нарықтың кейбір қатысушылары қолданатын андеррайтингтің қатаң стандарттарының жеткіліксіз болуына байланысты.

Зерттеу объектісі Қазақстан Республикасының екінші деңгейдегі банктері даму ортасы және тәуекелдердің пайда болуы болып табылады. Жұмыс барысында қарастырылатын құбылыстарды талдау және синтездеудің келесі әдістері қолданылды: аналитикалық, сараптамалық, экономикалық-статистикалық. Экономикалық құбылыстарды зерттеудің және бастапқы ақпаратты өңдеудің пайдаланылған әдістері өз жиынтығында талдаудың шынайылығын және қорытындылардың негізділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Нәтижелері және талқылаулар. Мемлекет ағымдағы жылы Қазақстан банк жүйесін сауықтыруға 2 трлн теңге бөлу жоспарын қарастыруда.

Nalyk Finance талдаушыларының айтуынша, жедел тәртіпте енгізілген республикалық бюджетке енгізілген өзгерістер банк жүйесін сауықтыру қажеттілігімен айтарлықтай анықталады. 2,6 трлн теңгеден банктерді сауықтыруға арналған бюджет шығыстарының ұлғаюынан 2,1 трлн (АҚШ доллары үшін 330 бағам бойынша 6 млрд доллар) немесе 80% бөлінеді.

2017 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 90 күннен астам кешіктірілген ЕДБ несиелерінің жиынтық сомасы 1,04 трлн теңгені немесе берілген несиелердің жалпы сомасының 6,72%-ын құрады.

Өз кезегінде Nalyk Finance сарапшылары Ұлттық Банк пен Қазақстан Үкіметі бірлесіп әзірлеген банк секторын сауықтырудың осы шарасы банк жүйесіндегі проблемалық қарыздардың елеулі көлемін ескере отырып, банк портфелін сауықтыруға оң әсер етуі тиіс екендігін атап өтті.

Алайда, басқа компаниялардың сарапшылары бұл жағдайда бөлінетін қаражаттың аса көп үлесі «Қазақстан Халық Банкіне» қосылу жөніндегі мәміле аясында «Қазкоммерцбанк» – елдің активтері бойынша ірі банкі – «Қазкоммерцбанкті» сауықтыруға жұмсалады деп болжайды.

«БТА-Банк» мұрагерлігінен қалған проблемалы активтердің үлесіне несиелер портфелінің 70%-дан астамы тиесілі, оның мөлшері 3 862 млрд теңгені құрайды. Активтердің сапасындағы проблемалар ҚКБ несиелік портфелі бойынша ақша түсімдерінің көрсеткіштерінде көрсетіледі. «Қазкоммерцбанк» есеп беру мәліметтері бойынша 2016 жылдың 9 айының қорытындысы бойынша несиелер портфелі бойынша есептелген және нақты алынған пайыздық табыстар арасындағы айырмашылық 62,5%-ды құрайды. Салыстыру үшін: «Халық банкінде» бұл көрсеткіш тек 13%-ды құрайды.

Дегенмен, нарық сарапшылары «Қазақстан Халық банкінің» үлестік құралдары үшін жағымды мінезді жаңалыққа көреді. Айта кету керек, 14 ақпан күні оқиға Банктің депозитарлық қолхаттарының баға белгіленімі 8%-ға – 6,2 долларға дейін өсті. Инвестициялық компанияның сарапшылары «Халық Банк» менеджменті әлеуетті тәуекелдерді болдырмау үшін жеткілікті салмақты мәселеге сай келеді деп санайды.

2017 жылғы ақпанда Қазақстан Үкіметі 2017 жылға арналған бюджетке түзетулер енгізді – негізінен «проблемалық несиелер қоры» АҚ-ның ЖІӨ-нің 4%-ын құрайтын қайта капиталдандыруына байланысты шығыстардың күрт ұлғаюына байланысты қаржыландыруды қамтамасыз ету мақсатында, бұл қорға ұлттық банктерден проблемалық активтерді сатып алуға мүмкіндік береді.

Іс жүзінде, Қазақстанның банк жүйесіндегі проблемалық несиелер деңгейінің төмендеуі шектеулі болды, деп атап өтті S&P Global Ratings рейтингтік агенттігі. ҚР ҰБ проблемалық несиелер деңгейінің 2016 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 8%-дан 2017 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 6,7%-ға дейін төмендегенін мәлімдеді, алайда бұл жақсарту негізінен, ұлттық қаржылық есептілік стандарттарына сәйкес көрсеткіштері шоғырланбайтын проблемалық несиелерді арнайы заңды тұлғаларға есептен шығаруға немесе сатуға байланысты. Белгілі бір шамада бұл реттеуіштің проблемалық несиелер деңгейін 2017 жылдың соңына қарай 10%-ға дейін төмендету талабымен байланысты.

Қазақстанның банк секторы банк секторының салалық және елдік тәуекелдерінің деңгейі бойынша 8-топқа жатады. Осы жіктегіш бойынша 1-топқа тәуекелдері ең аз елдер, ал 10-топқа тәуекелдері ең жоғары елдер кіреді.

S&P «Казкоммерцбанк» АҚ тарапынан «БТА Банкі» АҚ берген баланстан тыс несиелерге, қайта құрылымдалған несиелер мен несиелерге түзетулерді ескере отырып, проблемалық несиелердің нақты деңгейі ресми деректерден төрт еседен артық болуы мүмкін деп болжайды.

Агенттік ҚР Ұлттық Банкі 2017 жылы жоспарланған стресс-тестілеу мен қазақстандық банктер активтерінің сапасын талдауды атап өтті. Агенттіктің көзқарасы бойынша, орта мерзімді перспективада банк жүйесі активтерінің төмен сапасы бұрынғысынша осы елдің экономикалық сәткіштеріне теріс әсер етуі мүмкін. S&P Қазақстанның банк жүйесінің әлсіз жақтарын бағалаудың ашық жүйесі және олармен байланысты проблемаларды еңсеру жөніндегі толық ауқымды бағдарлама ұлттық банктерді ел экономикасының өсуінің қозғаушы күшіне айналдыруды қамтамасыз етуі тиіс деп санайды. Банк жүйесін нығайту және тұрақтандыру процесі

Үкіметтен қосымша шығындарды талап ете алады және осылайша фискалдық көрсеткіштерді әлсіретуі мүмкін.

S&P болжамы бойынша, Қазақстан экономикасы 2017 жылдан бастап орташа өсу қарқынын тағы да көрсететін болады, бұл ретте ЖІӨ өсімі 2017-2020 жылдары орташа алғанда шамамен 2,5%-ды құрайды. Макроэкономикалық көрсеткіштердің болжанып отырған серпіні мұнай бағасының кейбір өсуіне, сондай-ақ Қашаған ірі мұнай кен орнында өндіру көлемінің ұлғаюына байланысты инвестициялар көлемінің өсуіне, тұтыну деңгейінің қалпына келтірілуіне және экспорт көрсеткіштерінің жақсаруына қолдау көрсететін болады. Агенттіктің бағалауы бойынша, 2011-2020 жылдары жан басына шаққандағы нақты ЖІӨ-нің өсу үрдісі шамамен 1%-ды құрайды, бұл экономикалық дамудың ұқсас деңгейі бар елдер үшін көрсеткіштер ауқымының төменгі сегментіне сәйкес келеді.

Агенттік сондай-ақ, Қазақстан экономикасындағы резиденттердің депозиттерін долларландырудың жоғары деңгейін атап өтті, бұл ақшалай трансмиссия тетігін әлсіретіп, осылайша монетарлық саясаттың икемділігін шектейді. Шетел валютасындағы депозиттердің үлесі жақында 2015 жылдың соңында депозиттердің жиынтық көлемінің 70% жоғары мәнімен 55%-ға дейін қысқарғанымен, оның деңгейі S&P Global Ratings рейтингтері бар әлемнің 130 елінің ішінде ең жоғары болып қалуда. Сонымен қатар, егер елдің төлем балансына қысым орташа болып қалса, ал монетарлық саясаттың икемділігі жоғарыласа, агенттік «тұрақты» деген болжамды қайта қарауы мүмкін. Қазақстанда несиелерге деген сұраныс төмендеді. Бұл 2016 жылдың соңында банктер қарыз беру шарттарын едәуір қатаңдатқан соң болды. Жақын арада жағдай ушығуы мүмкін. Бұл туралы ҚР Ұлттық Банкінің борыштық нарықты тоқсан сайынғы зерттеу нәтижелері бойынша жасалған кезекті талдамалы есебінде хабарланады.

Қазақстанның проблемалық қарыз алушыларының негізгі тәуекелдері жаңа кредиторға талап ету құқықтарын беру кезінде борыштарды өндіріп алу процесінің реттелмеуімен байланысты.

Тәуекелдердің қатарында мыналар да бар:

- коллекторлық ұйымдар мен уәкілетті бақылаушы орган қызметінің құқықтық негіздерінің болмауы, бұл күмәнді беделі және офшорлық аймақтарда тіркелген меншіктің ашық емес құрылымы бар коллекторлардың пайда болуына итермелейді;

- кредиторға қатысты бұрын қолданыста болған шектеулерді алып тастайтын жаңа қарыз шарттарын не жаңа, көрінеу тиімсіз емес шарттарға қосымша келісімдерді жасауға мәжбүр ету.

Ұлттық Банктің пікірінше, 60 күнтізбелік күннен астам берешегі бар қазақстандықтармен жұмыс істеуге қолайлы іскерлік беделі, жоғары білімі, жұмыс тәжірибесі бар, соттылығы мен психикалық ауытқулары жоқ коллекторлық агенттіктердің қызметкерлері ғана тиіс. Қазақстанда коллекторлық агенттіктерде банктердің 928 мың борышкері өндіріп алуда. Бұл туралы ҚР Ұлттық Банкінің Төрағасы мәжілісте «коллекторлық қызмет туралы» заң жобасын бірінші оқу кезінде мәлімдеді. Құжатта коллекторлық агенттік пен борышкердің өзара іс-қимылының толық тәртібі мен ережелері белгіленген:

– бір күн ішінде бір жеке байланыс пен телефонмен сөйлесудің тревхіне жол берілмейді, ал өзара іс-қимылды таңдау уақыты борышқорда сақталады.

– Коллекторлық агенттіктер борышкермен келіссөздерді тіркеуге және аудио және бейнегіркеуге, дербес ақпараттың сақталуын қамтамасыз етуге міндетті.

Бұл ретте заң жобасы қарыз алушының әлеуметтік жауапкершілігін арттыруды да көздейді, ол әрдайым өзінің кредиторымен және коллекторлық агенттікпен байланыс жасауға тиіс. Есептік тіркеусіз қызметті жүзеге асырғаны, заңмен қорғалатын құпияны заңсыз жинағаны және жариялағаны, борышкерлердің құқықтарын бұзғаны және теріс пиғылды әрекеттер жасағаны үшін коллекторлық ұйымдар әкімшілік және қылмыстық жауапкершілікке тартылады. Бақылаушы орган Ұлттық банк болып табылады.

Коллекторлық агенттіктердің қызметі қазіргі уақытта Қазақстанда реттелмейді. Бүгінгі таңда мұндай 64 компанияның екінші деңгейдегі банктермен қол қойылған шарттары бар, бірақ жалпы нарықта 200-ге жуық жұмыс істейді. Тұтастай алғанда, Ұлттық Банктің пікірінше, заң жобасы берешекті өндіріп алу процесінде келешек өркениетті диалог үшін негіз қалауы, ЕДБ алдында жауап беретін қарызгерлер мен салымшылар арасындағы мүдделер теңгерімін қамтамасыз етуі тиіс. Заңнама талаптары бұзылған жағдайда коллекторлық агенттіктерге айыппұл, тізілімнен алып тастау, әкімшілік және қылмыстық жауапкершілік түріндегі санкциялар қауіп төндіреді. 2017 жылы банктер несие саясатын сақтауды жоспарлап отыр. Іскерлік белсенділіктің маусымдық төмендеуі аясында несиелерге деген сұраныстың одан әрі баяулауы болжануда.

Сарапшылар 2016 жылдың IV тоқсанында еліміздің ЕДБ несиелердің ең жоғары сомасын азайтып және маржаны ұлғайтып, ипотекалық және тұтынушылық несиелер бойынша несие саясатын қатандатқанын еске салады. Бұл ретте клиенттердің төлем қабілеттілігіне қойылатын талаптар айтарлықтай өсті. Бұл жекелеген банктерге санкция қолданған реттеуіштің іс-әрекеттерінен туындады. Жылжымайтын мүлік және өзге де кепіл қамтамасыз ету бағасына қатысты жағымсыз күтулер де тежеуші фактор болды. Сауалнамаға қатысқан қаржы саласы өкілдерінің пікірінше, тұрғын үй нарығы мен коммерциялық алаңдар жақын арада азырақ отыруы мүмкін.

Сондай-ақ, жақын арада жақсы болуы екіталай болатын тәртіп пен қарыз алушылардың төлем қабілетсіздігі салдарынан пайыздардың төмендеуіне сене алмау керек. Жағдай өзгермейді, респонденттердің көпшілігі. 17%-да банктер халықтың материалдық жағдайының нашарлауына және 14%-да мерзімі өтіп кеткендердің өсуіне дайындалуда деп жауап берді. Осы салада байқалған жалғыз оң динамика несиелерді қайта құрылымдауға қатысты. Валюталық несиелерді теңгеге айырбастау жолымен немесе кейінге қалдыру арқылы қарыз жүктемесін төмендетуге ұмтылу респонденттердің төрттен бір бөлігін растады (ипотекалық несие туралы айтылады). Тұтынушылық қарыздар сегментінде қайта құрылымдау танымалдығы төмен. ЕДБ-ның тек 17%-ы осы бағытта қандай да бір өсімді атап өтті.

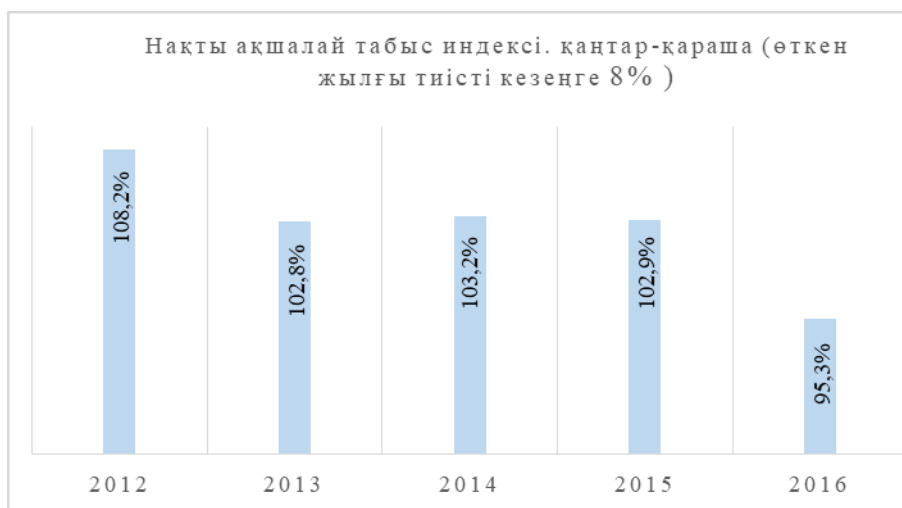

Ұлттық Банк есебінде тағы бір қызықты факт бар. Оларға берілген салықтық жеңілдіктерге қарамастан, проблемалық қарыздарды белсенді есептен шығаруға қазақстандық банктер асығыс емес. Сұралғандардың көпшілігі (96%) есептен шығару бойынша операциялардың, атап айтқанда ипотекалық қарыздар бойынша операциялардың саны соңғы айларда өзгермегенін атап өтті. Бұл мүмкіндік 2017 жылдың наурыз айының соңына дейін бұрынғы деңгейде пайдаланылатыны туралы респонденттердің 78%-ы мәлімдеген, қайта құрылымдалған ипотекалық несиелер санының шамалы өсімі шамамен 13%-ды күтуде, ал ЕДБ өкілдерінің 4%-дан астамы мұндай операциялардың одан да аз болатынын жоққа шығармайды.

Қазақстанда тұтынушылық несиелер беру нарығы үсік алу сатысынан қысқартуға көшті – 2015 жылы стагнациядан кейін, жылдық өсім тек 1,8%-ды құраған кезде, 2016 жылы нарық көлемі 3%-ға, 2,5 трлн теңгеге дейін азайды.

Банктер Қазақстандағы өмір сүру деңгейінің нашарлау қаупі мен қазақстандықтардың осындай міндеттемелер бойынша ықтимал дефолттары салдарынан халықтың тұтыну мұқтаждарын қаржыландыруды іс жүзінде тоқтатты. Статистика бұл сегменттегі несиелер беру тәуекелдері шынымен ұлғайып келе жатқанын көрсетеді. 2016 жылғы қаңтар-қарашада халықтың нақты ақшалай табысы 2015 жылғы сәйкес кезеңмен салыстырғанда 4,7% төмендеді.

Бір мезгілде банктер осындай активтерді тазарта бастады, бір жыл ішінде жеке тұлғалардың мерзімі өткен тұтынушылық несиелерінің көлемі 7,9%-ға, 198 млрд теңгеге дейін азайды, нақты ақшалай табыстардың индексі және 2011 ж. 1-2016 ж. аралығындағы жеке тұлғалардың тұтыну несиелері мөлшерінің серпіні келесі суреттерде көрсетілген.

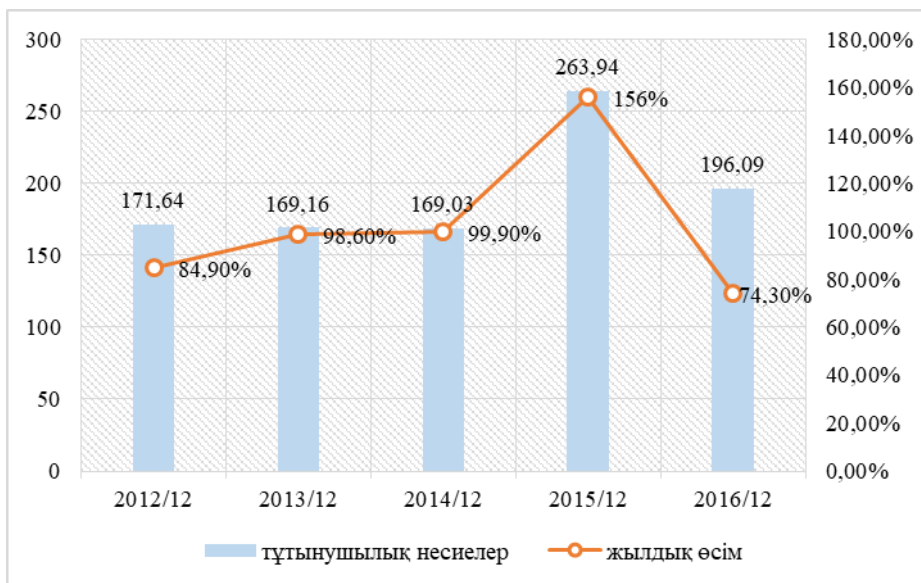
Сурет 1 – Нақты ақшалай табыс индексі (мерзімі өткен тұтыну несиелерінің көлемі)

Сурет 2 – Жеке тұлғаларға тұтынушылық несиелер мөлшерінің серпіні (трлн теңге)

Несиеледі тұтыну нарығын қысқартудың негізгі көлемі теңгелік қарыздар бойынша байқалды – жеке тұлғалардың несиелерін теңгелік тұтыну мөлшері 2015 жылы (-2,0%) минуспен кете бастады, 2016 жылы қысқарту (-0,5%) 2,34 трлн теңгеге дейін жалғасты. Несиелер үлесі – шығынсыз жалпы портфелінің 92,3%-ды құрады. Жеке тұлғалардың тұтынушылық несиелерінің валюталық портфелі 20122014 кезеңінде 16,4%-ға азайды. Алайда 2015 жылы теңгенің құнсыздануына байланысты ол 56,2%-ға өсті. Соңғы жыл ішінде валютадағы қарыз көлемі 25,7%-ға, 196,09 млрд теңгеге дейін қысқарды. Валюталық несиелердің үлесі бір жыл ішінде жалпы портфельден 10,1%-дан 7,7%-ға дейін азайды, бұл статистика 3-суретте көрсетілген.

Сурет 3 – Жеке тұлғалардың шетел валютадағы тұтыну несиелерінің портфелі (млрд тг)

2016 жылы жеке тұлғалардың тұтыну несиелерінің көлемі 16-ның 6-ы ұлғайды. Алматы облысы көш бастап келеді – бір жыл ішінде нарық көлемі 5,2 млрд теңгеге өсті, нарықтың жалпы республикалық сегментіндегі аймақтың үлесі 3,6%-дан 3,9%-ға дейін өсті. Екінші орында Қызылорда облысы.

2016 жылы 2,4 млрд, 86,2 млрд теңгеге дейін. ҚР-дағы өңірдің үлесі 3,2%-дан 3,4%-ға дейін артты. Көшбасшылардың үштігін Қарағанды облысы тұйықтады, онда жеке тұлғалардың несиелерін тұтыну портфелі 1,9 млрд теңгеге өсіп, 153,0 млрд теңгені құрады. ҚР жалпы нарығындағы облыстың үлесі 6,0%-ға дейін өсті.

Осылайша, сарапшылар банк секторы өсімінің шағын динамикасын атап өтті. Алайда, дағдарыстан мұраға қалған проблемалық несиелер, капиталдандырудың жетіспеушілігі, шығындылық және орнықтылықтың төмендеуі ҚР банк жүйесінің табысты даму мүмкіндігін қиындатады.

Жоғарыда айтылғандардан несиелік тәуекелдерді басқару әрқашан елдің барлық қаржы жүйесі үшін де, екінші деңгейдегі жеке банк үшін де аса маңызды тақырып болып табылатыны туралы қорытынды жасауға болады. Өкінішке орай, көптеген банкирлер Бәсекелестік және несиелер нарығындағы ұсыныстың сұраныстан асып кетуі жағдайында берілген несиелердің көлемін ұлғайтуға тырыса отырып және көбінесе несиелер портфелін бөлу стратегиясын елемей, несиелерді басқару процесіне жеткілікті дәрежеде қатысты емес.

Осылайша, дәстүрлі несиелік тәуекелдерді басқару банк қызметінің теориясы мен тәжірибесінің басты мәселесі болып саналды.

Нақты банктерге қатысты тәуекелдерді бағалау және басқару жүйелерін жетілдіру бойынша мынадай іс-қимылдарды ұсынуға болады:

- Тәуекелдерді басқару стратегиясын анықтау.

– Тәуекел-менеджерлердің тиімді тобын құру. Тәуекел-менеджерлер топтарының міндеті әрбір бизнес – қызметкерлер үшін тәуекелдерді анықтау, өлшеу және бағалау және осы тәуекелдер бойынша жалпы корпоративтік позицияны әзірлеу. Бұл ретте қабылданатын тәуекелдер көлемі тәуекелдер стратегиясының жалпы корпоративтік қағидаттарына сәйкес келуі тиіс.

– Тәуекелдерді есепке алу. Банктің Директорлар кеңесі мен басқармасына есептер, басқаларымен қатар, тәуекелдер мен кірістілік арақатынасының негізгі көрсеткіштерін қамтуы тиіс.

– Директорлар кеңесінің қызметі. Директорлар кеңесі өзінің банк Тәуекелдерін басқару тиімділігін жүйелі түрде талдап, тәуекелдерді бағалау және басқару мәселелері бойынша менеджерлермен өзара іс-қимыл жасауы тиіс.

– Тәуекелдерді қабылдау мәдениетін дамыту. Банктерге тәуекелдерді қабылдау мәдениетін дамыту үшін әрбір құрылымдық бөлімше өзінің тәуекел профилін әзірлеуі тиіс болған кезде тәуекелдерді формалды жалпы корпоративтік талдаусыз болмайды.

Қорытынды. Банк тәуекелдерді басқара алатын әдістерді ұсынуға болады:

– директивті басқару әдісі, оның шеңберінде жекелеген банктік операцияларды жүргізу кезінде болжамды тәуекелдің шамасын бағалау тиісті бизнес-бөлімшелерге жеткізіледі, олар осындай операцияларды жүргізудің орындылығы туралы түпкілікті шешім қабылдайды. Бұл әдіс жүргізілетін операциялардың саны аз болған жағдайда ғана тиімді болады.

– көлемдер, құралдар, клиенттер және басқа критерийлер бойынша банктік операцияларды жүргізуді шектеуді жүзеге асыруға болатын операцияларға лимиттер белгілеу жолымен тәуекелдерді шектеу әдісі. Бұл әдісті банк операцияларын жүргізу кезінде банк операцияларының тәуекелділігінің қажетті сипаттамаларын есепке алу мүмкін болмаған жағдайларда пайдалануға болады.

– барлық банктің қызметіне мониторинг, талдау және бақылау жүргізуге негізделген тәуекелді ескере отырып, тиімділікті бағалау жолымен тәуекелдерді шектеу әдісі. Бұл әдісті пайдалану банктерде тәуекелдерді кешенді басқару жөніндегі қажетті іс-қимылдарды орындауды негіздеуге мүмкіндік беретін тиімді ішкі бақылау және талдау жүйелерін қалыптастыруды білдіреді.

– банк қызметінің тиімділігін қамтамасыз ететін әр түрлі тәсілдердің кең спектрін қамтитын тәуекелдің мақсатына қол жеткізбеу тәуекелін төмендету және оның салдарын өтеу әдісі. Бұл әдісті пайдалану тиісті қаржы резервтерін құру жолымен жүзеге асырылуы тиіс.

Банктерде тәуекелдерді басқару үшін олар стресс-тестілеуді кезең-кезеңімен өткізуін ұсынуға болады. Стресс-тестілеу – бұл нарықтық жағдай өзгергенде орын алуы мүмкін портфельдің ықтимал кірістерінің / шығындарының нұсқаларын талдау. Стресс-тестілеудің мақсаты банк балансының қалыпты іскерлік белсенділік жағдайында және дағдарыстық жағдайларда өтімділік тәуекелінің факторларына сезімталдығын анықтау болып табылады және / немесе жеке сипатта болуы тиіс.

Және қорытындылай кетсек, өзін және өз акцияларын тұрақсыздықтан қорғауға ұмтыла отырып, банктер кейде тәуекелдің аз болуын болжайтын бизнес-үлгілерге көшеді. Алайда, тәуекел етпей, табыс алуға болмайды. Сондықтан, банктерді ауыр қаржылық проблемалардан қоршайтын және сонымен бірге қызмет үшін кеңірек қалдырады. Банк менеджменті үшін тәуекелдер тұрғысынан кез келген бизнес-шешімнің әлеуетті кірістілігін зерделей отырып, тәуекелге ұшырауы үшін жағдайлар жасалуы тиіс.

Осылайша, тіпті тәуекелдерді бағалау мен басқарудың ең үздік жүйелеріне ие бола отырып, барлық тәуекелдерді болдырмау мүмкін емес. Алайда, егер, сайып келгенде, Қазақстан банктері тәуекелдерді бағалау мен басқарудың негізгі элементтерін меңгерсе, нәтижесінде көптеген жағымсыз тосын сыйдардан қауіпсіздендіре алады және тиісінше, кірістілікті арттыру және өзінің одан әрі өсуі үшін қажетті тәуекелдерді қабылдауға жақсы дайындала алады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Банковские риски: учебник / под ред. О.И. Лаврушина, Н.И. Валенцовой. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: КНОРУС, 2013. – 292 б.
2. Жариков, В.В. Управление кредитными рисками: Учебное пособие / В.В. Жариков, М.В. Жарикова, А.И. Евсейчев. – Тамбов: Изд-во Тамбовского государственного технического университета, 2009. – 244 б.
3. Лобанов А.А. Энциклопедия финансового менеджмента / под ред. А.А. Лобанова, А.В. Чутунова. – М.: Альпина Паблишер, 2009. – 878 б.
4. S&P Global Ratings прогнозирует тяжёлый год для банков Казахстана [Электронный ресурс] – <https://forbes.kz/process/expertise/>.
5. Рейтинги Казахстана подтверждены на уровне «BBB-/A-3», прогноз «негативный» [Электронный ресурс] – <http://www.kursiv.kz/news/finansy/sp-rejtingikazahstana-podtverzdeny-na-urovne-bbb-a-3prognoz-negativnyj/>.

Л.А. Бимендиева¹, кандидат экономических наук, и.о. доцента
Б.К. Залмуканова², магистрант

^{1, 2} Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан

Кредитный риск и меры национального банка Республики Казахстана по его минимизации

Аннотация. В статье рассматриваются меры Национального Банка и Правительства Республики Казахстан по минимизации банковских рисков. Научная новизна данного исследования заключается в выработке предложений по усовершенствованию регулирования банковских рисков в РК. Практическое применение результатов данной работы способствует сокращению негативных последствий рискованных событий для отдельного банка. Обсуждаются вопросы финансового кризиса, жесткой конкуренции среди многих кредитных учреждений и банковских продуктов, а также эффективной системы

управления кредитным риском в условиях нестабильности и несовершенства банковского законодательства. Объектом исследования являются среда развития банков второго уровня Республики Казахстан и возникновение рисков. В ходе работы были использованы следующие методы анализа и синтеза рассматриваемых явлений: аналитические, аналитические, экономико-статистические. Используемые методы исследования экономических явлений и обработки первичной информации позволяют в своей совокупности обеспечить достоверность анализа и обоснованность выводов. Будут обсуждаться действия по совершенствованию системы оценки и управления рисками в отношении конкретных банков: определение стратегии управления рисками, создание эффективной группы рискменеджеров, учет рисков, деятельность совета директоров, развитие культуры принятия рисков. Оценивается уровень проблемных кредитов в банковской системе Казахстана. Для управления рисками в банках они могут предложить поэтапное проведение стресс-тестирования.

Ключевые слова: финансовый кризис, риск-менеджмент, кредитный риск, рефинансирование, проблемные кредиты, потребительское кредитование.

L.A. Bimendieva¹, candidate of economic sciences, associate Professor

В. К. Zalmukanova², Master's student

^{1, 2} al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Credit risk and measures of the National bank of the RK on its minimization

Abstract. The article examines the measures taken by the National Bank and the Government of the Republic of Kazakhstan to minimize banking risks. The scientific novelty of this research is to develop proposals for improving the regulation of banking risks in the Republic of Kazakhstan. Practical application of the results of this work contributes to reducing the negative consequences of risk events for an individual bank. The issues of the financial crisis, fierce competition among many credit institutions and banking products, as well as an effective system of credit risk management in the conditions of instability and imperfection of banking legislation are discussed. The object of the study is the development environment of the second-tier banks of the Republic of Kazakhstan and the occurrence of risks. In the course of the work the following methods of analysis and synthesis of the phenomena under consideration were used: analytical, analytical, economic and statistical. The used methods of research of economic phenomena and processing of primary information allow to ensure the reliability of the analysis and validity of the conclusions. Actions to improve the system of risk assessment and management in relation to specific banks will be discussed: definition of risk management strategy, creation of an effective group of risk managers, risk accounting, activities of the Board of Directors, development of risk culture. The level of problem loans in the banking system of Kazakhstan is estimated. To manage risks in banks, they can offer a step-by-step stress testing.

Keywords: financial crisis, risk management, credit risk, refinancing, problem loans, consumer loans.

N.Y. Dabyltayeva¹, candidate of economic sciences, assistant professor,
U.A. Kerimbekova², student of master's degree

L.A. Medukhanova³, candidate of economic sciences, assistant professor
^{1, 2, 3} al-Farabi Kazakh National University, faculty of International Relations,
Almaty, Kazakhstan

QUALITY OF LIFE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: PROBLEMS AND PROSPECTS

Abstract. This article discusses the problems of improving the quality of life in Kazakhstan. The statistical indicators of the analysis of the standard of living of the population of Kazakhstan are given in a number of the following most important socio-economic components of the standard of living, such as monetary incomes and their distribution, the level of the subsistence minimum. The key factors that influence the state of the economy and the level of citizens' well-being are identified. The main indicators of the standard of living of the population of some foreign countries are also considered. On the basis of a comparative assessment of these indicators, deficiencies in measuring the standard of living of the population in Kazakhstan were identified, and improved methodological approaches to assessing the standard of living of the population were also proposed. With regard to methods for assessing the quality of life of the population, based on the complexity of the object under study, a large number of analyzed indicators, it can be argued that not one but a whole set of research methods is needed: statistical, sociological, economic and mathematical. Thus, the analysis of the main indicators of the standard of living of the population of the RK showed both a number of advantages and problems. The standard of living of the population is an integral indicator characterizing the general welfare of the population. In this regard, the main agenda of the act remains the issue of strengthening social security and social stability in Kazakhstan society. A significant improvement in the quality of life is the most important socio-economic task on the agenda.

Keywords. Quality of life, subsistence level, household income, living standards, human development index.

Introduction. Kazakhstan has proclaimed a policy of building a welfare state with high standards of living. This position is reflected in the statements of the head of state. As Nursultan Nazarbayev noted in his message to the people of Kazakhstan: “The most important task of the coming decade is to improve the quality and standard of living of all citizens of Kazakhstan, strengthening social stability and security” (N.Nazarbayev, 2017).

Although “standard of living” and “quality of life” are similar concepts, they are far from identical. You can be financially secure, but you do not have access to clean water, high-quality medical care, high-quality food and other products of civilization. These are the components of the quality of life.

The modern economic dictionary defines the term “quality of life” as a socio-economic category representing a generalization of the concept of “standard of living” and including “not only the level of consumption of material goods and services, but also the satisfaction of spiritual needs, health, life expectancy, environmental conditions, peace of mind, peace of mind”.

The main complex characteristic of the standard of living of the population is currently used human development index (HDI), calculated as an integral of three components: GDP per capita, life expectancy at birth, the achieved level of education (Buzlyakov N.I., 1969:208).

To compare the standard of living in different countries in world practice, the following indicators are also used:

- volume of gross domestic product per capita;
- consumer price index;
- structure of consumption;
- mortality rate;
- fertility rate;
- life expectancy at birth;
- infant death rate.

With regard to methods for assessing the quality of life of the population, based on the complexity of the object being studied, a large number of analyzed indicators, it can be argued that not one but a whole set of research methods is needed: statistical, sociological, economic and mathematical (McGinnis, 2003:4).

One of the most important methods is the human development index. The Human Development Index (HDI) is an economic index used to characterize the quality of life in various countries.

Depending on the value of the HDI, countries are usually classified according to the level of development: high (0,8-1), medium (0,5-0,8) and low (0-0,5) level.

The HDI includes three indicators:

- the average life expectancy at birth (SPEDW) – assesses longevity;
- the level of literacy of the adult population of the country and the total share of students;
- standard of living, estimated in terms of GDP per capita.

Longevity characterizes the ability to live a long and healthy life, which is a natural life choice and one of the basic universal human needs. The basic indicator of longevity is life expectancy, characterized by an average life expectancy at birth. This indicator, calculated separately for the male and female population, is calculated on the basis of the conditional generation, which is composed of the aggregate of people of different ages who died in a given year (Belyakov V.A., 2013:12).

Education is considered as the ability to receive and accumulate knowledge, to communicate, exchange information. Characteristics of education are adult literacy and full enrollment. Literacy refers to a person’s ability to read, understand, and write a short, simple text relating to his daily life. The literacy rate of the adult population – the proportion of literacy aged 15 years and older – is the most important baseline indicator of this direction of human development(Revaykin A.S. 1999:118.)

The standard of living characterizes access to the material resources necessary for a decent living, including “maintaining a healthy lifestyle, ensuring territorial and social mobility, exchanging information and participating in the life of society”. The standard of living, in contrast to longevity and education, only opens up the possibilities that a person has, but does not determine their use. In other words, it is a means of expanding choice, but not actually choice (Böhnke P. 2005.).

Experimental part. To solve the set goals, such methods as the analysis of literary sources and documents were used to study problems and determine the theoretical and methodological basis for the study; concretization, induction and deduction of theoretical knowledge; abstraction, classification and systematization of theoretical and experimental data on the research problem.

Today, the most promising method for assessing the quality of life of the population is the sociological method, which allows one to obtain rich information about the social differentiation of the quality of life, about the problems of meeting the specific needs of various groups and segments of the population.

Less promising, but also in demand at the present time, is a statistical method of research. The subject of the statistical method is a detailed study of socio-demographic processes. Economic statistics considers economic phenomena in close relationship with social processes, and the same indicators can be used to analyze both economic and social aspects. For example, labor remuneration indicators characterize, on the one hand, production costs (economic factor), and on the other, the income distribution process (social factor).

Results and discussions. According to the type of regulation of the minimum wage, economically developed countries can be divided into two groups:

The first includes those countries where the minimum wage is established by law (France, the Netherlands, Portugal, Spain, Luxembourg), as well as those in which its value is determined by agreements (Belgium, Greece);

– The second group includes countries in which the minimum wage is approved by industry agreements (Germany, Italy, Denmark) and by special bodies (wage committees in the UK).

In Japan, the national minimum wage is set by the government. The Labor Minister, together with the heads of the prefectural labor conflict bureaus, is considering the need to raise the minimum wage for low-wage workers (these include hourly wage workers, people of young and retirement age, unskilled workers). If this issue is resolved positively, then its size is reviewed by the deliberative bodies. The basis for increasing the minimum wage is also the appeal of employers and trade unions of 2/3 of the enterprises of the region to the prefectural labor standards bureau with a request to raise the minimum wage to the level reached at these enterprises by workers of other enterprises. The regional minimum wage is reviewed once a year (Zherebin V.M. 1994: 89).

In the USA, the minimum hourly wage is governed either by legislation or by trilateral agreements between representatives of the state, trade unions, and employers. An important point is the degree of coverage of workers in various sectors of the economy by the statutory minimum wage. Today in the USA, their share is 88% of the total workforce. However, among the “uncovered” sectors were and remain retail, service, agriculture. In these same activities,

even today, the law on minimum wages is not widely applied. First of all it concerns workers of small enterprises (P.A.Minakir 2009:27-28).

In France, the law provides the government with amendments to inter-occupational wages. But it can do this only after receiving the conclusion of the Labor Agreements Committee – a standing advisory body consisting of 16 representatives of employees, 16 representatives of employers, three representatives of family associations and three representatives of the government: Minister of Labor, Minister of Economy, chairman of social management under the Cabinet of Ministers (S.McCall 2015:229-249).

In a number of countries, wage committees have the authority to make final decisions on setting minimum wages. In the UK, the law gives counties wage councils (after the publication of proposals and the consideration of criticisms) to introduce new minimum wage rates without the consent of the government.

The procedures for setting the minimum wage in Australia are conducted with labor judges. A review of the decisions of the wage committees is possible when filing an appeal to a similar court. The state sends its representatives to the courts if the issues considered there affect the public interest.

In most countries, the criteria for setting or changing the minimum wage are set out by law in the most general terms. The minimum wage, ensuring an adequate standard of living, is proclaimed a principal goal and criterion in the constitutions and laws of Argentina, Brazil, Colombia, and Mexico (Mak M, 2011).

The Statistical Agency of the Republic of Kazakhstan has adopted 11 major socio-economic indicators to assess the standard of living. The system of socio-economic indicators used in Kazakhstan to measure the standard of living of the population does not take into account the structure of income and expenditure of the population, the differentiation of the population by income, the purchasing power of incomes of different social groups of the population, the level of satisfaction of needs for material goods and services.

In Kazakhstan's scientific practice, there is an opinion that it is proposed to abandon the indicator of per capita income as a basis for the payment of social benefits and be based on the calculation of equivalent income using a scale. To apply more advanced equivalence scales, it is necessary to use an indicator of an individual subsistence minimum, differentiated by demographic groups (for working-age population, pensioners, children). Utility payments should be allocated in a separate amount and calculated for each family according to the standards of the housing stock.

This approach will allow you to identify a family income deficit that can be replenished with the help of various social benefits, taking into account the targeting of recipients and the equivalence scales (as a statistical tool) will allow you to more correctly compare household living standards, which is directly related to the improvement of living and poverty (Tanirbergenova G.B. 2012:25).

In accordance with the established principles of state power and development of the country. Programs implemented for these purposes, aimed at providing employment and raising income levels, social protection of the most vulnerable categories of the population. Even in the conditions of the

global financial crisis that broke out, the state did not refuse social support from its citizens.

First of all, Kazakhstan has achieved significant success in the fight against poverty and misery. There has been a steady increase in the subsistence minimum: for the period from 2011 to 2019, it has almost doubled from 15,999 to 28,284 tenge.

In the country, the average life expectancy has reached 72 years, the well-being of the population has increased, which has become more spending money to buy durable goods. Other indicators of quality of life and demographic indicators, on which the sustainable development of the country and its competitiveness in the foreign arena, have improved. At the same time, cardiovascular diseases, accidents, injuries, murders, and neoplasms remain the main causes of death.

At the same time, Kazakhstan has many problems, the solution of which will allow to improve the quality indicators of the existence of the population. For example, one of the significant reasons for the lagging of the quality of life in villages from the city is the lack of quality drinking water. In terms of water availability per capita, Kazakhstan ranks last in the CIS. Consumption of poor-quality water significantly affects the health of the population. About 80,0% of diseases of the population of Kazakhstan, according to the Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan, one way or another, is associated with poor water quality. According to the report of the Chairman of the Committee on Water Resources of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan, the population of most villages in the country (72,4% or more than 3 million people) consume water from decentralized sources, that is, wells, springs and artesian wells.

The next aspect characterizing the quality of life is the ecological situation in the place of residence. Air is an essential component of public health. Atmospheric air is one of the main human habitats and the quality of the human body, level of physical development, reproductive capacity, susceptibility to diseases, life expectancy, and the quality of life of the population in general depends on its quality. Road transport also makes a significant contribution to urban pollution. All these harmful factors adversely affect the health of the population (Shokamanov Y.K. 2008:347).

According to world ratings, Kazakhstan is among the countries with a high level of human development (HDI). Thus, in 2018, in the ranking of the human development index of the United Nations Development Program, the Republic of Kazakhstan ranks 58th among 189 countries of the world; in 2017, the World Economic Forum's human capital development index was ranked 29th among 130 countries. In addition, Kazakhstan in terms of the income differentiation of the population – the Gini coefficient is among the group of countries with a relatively even distribution of income.

It should be emphasized that this year, for the first time, Kazakhstan entered the highest category of the UN rating – a group of countries with a very high level of human development. There are 59 countries in this category, together with our country, including Russia, is in 49th place, Belarus is in 53rd place. During the presentation of the report in New York, the UN Development Program Administrator Achim Steiner stated that, on average, a child born in a country with a low level of human development can live a little over 60 years

old, while a child born in a state with a very high level development, can live to almost 80 years. Similarly, children in the least developed countries are more likely to spend seven years less in school and University than children from rich countries (Statistics committee, 2018).

In addition, in the Strategy “Kazakhstan – 2050: a New Course of the Established State” N. Nazarbayev sounded 10 global challenges of the XXI century, which must be taken into account for further successful development. One of these challenges is increasing social instability. In this regard, the main agenda is the issue of strengthening social security and social stability in Kazakhstan's society. At the same time, among the key areas of the Strategic Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025, primary tasks are set to improve the quality of life of citizens and ensure social well-being.

The standard of living of the population is an integral indicator characterizing the general welfare of the population. To analyze the standard of living of the population of Kazakhstan, we define a number of the following most important socio-economic components of the standard of living: monetary incomes and their distribution, the level of the subsistence minimum, etc. The primary characteristics of the standard of living are the monetary incomes of the population, their size, structure, and indicators of the differentiation of their distribution. According to the results of a household survey in the 2nd quarter of 2018, cash income averaged KZT 153,725 per capita, which is 9,3% higher than in the corresponding period of the previous year. At the same time, there are significant differences in the living standards of the population in urban and rural areas (N. Nazarbayev, 2012).

According to the survey results, the cash income of the urban population exceeds the income of the rural population by approximately 57 thousand tenge or 47%. In addition, the average household size in a city is smaller than in a rural area and does not exceed the average republican size of a household. Analyzing the structure of incomes, we note that the main source of monetary incomes of the urban and rural population is the income from labor activity, which is about 75%.

Within the framework of social security, the subsistence minimum plays a key role. From January 1, 2018, the subsistence minimum (VPL) for calculating the amount of basic social benefits was set at 28,284 tenge, an increase of 15,6% compared to last year. The structure of the subsistence minimum was also changed: a fixed share of expenditures on non-food goods and services was set at 45% of the cost of the minimum consumer basket (against 40% earlier). In this regard, for the current year there was an increase in the proportion of the population with incomes below the subsistence minimum. So, in the 2nd quarter of 2018, the share of such a group of the population as a whole in Kazakhstan was 4,7%, in the city – only 2,9%, in the rural area – 7,2%. The overall increase in the share of the population with incomes below the subsistence minimum compared to the same period last year was 1,7 times, in the city – 2,2 times, in the countryside – 1,6 times. If we consider the indicators in a regional context, then the largest share of the population with incomes below the subsistence minimum is typical for the Turkestan region – 11,2%, which is 2,4 times higher than the national average, the smallest share in Astana – only 0,7% (Stat.kz: <http://economy.gov.kz>., 2018).

Conclusion. Thus, the analysis of the main indicators of the standard of living of the population of Kazakhstan showed both a number of advantages and problems. The standard of living of the population is an integral indicator characterizing the general welfare of the population. The main achievement on the way of entering Kazakhstan among the 30 developed countries of the world can be considered the inclusion of our country in the highest category of the HDI rating. This advantage should be reflected in national indicators, analyzing which, today the situation is the following: on average, monetary income per capita is growing (9,3% growth in the 2 nd quarter of 2018), but there are certain uneven distribution. As the analysis showed, such discrepancies exist in the territorial (city / village) and regional context. At the moment, the main source of monetary incomes of the population is income from work, but for rural areas there is a higher proportion of income from self-employment than that of the urban population. At the same time, there are changes in the level of the subsistence minimum (increase in its size and transformation of the structure), which plays a key role in the framework of social security. According to the results of the analysis, one of the challenges for social welfare could be an increase in the share of the population with incomes below the subsistence minimum (4,7% in the 2nd quarter of 2018 vs. 2,7% in the 2nd quarter of 2017). In this regard, the main agenda remains the issue of strengthening social security and social stability in Kazakhstani society. A significant improvement in the quality of life is the most important socio-economic task on the agenda. In order to achieve it, the state administration system is being improved, primarily aimed at improving the informational transparency of public authorities, expanding the scope of their interaction with the population within the framework of participatory relations, improving the efficiency and effectiveness of public administration.

REFERENCES

1. Belyakov V.A. Quality of life as a socio-economic category // Bulletin of UdmGU. – 2013. – № 3. – P. 12.
2. Buzlyakov N.I. Methods of planning to improve the standard of living. – M., Economy. – 1969. – P. 208.
3. Böhnke P. First European Quality of Life Survey: Life Satisfaction, Happiness and Sense of Belonging. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2005.
4. McGinnis, J. Michael. "Toward Improved Quality of Life." Issues in Science and Technology 19, no. 4 (Summer 2003).
5. Mak M., Peacock C. Social Sustainability: A Comparison of Case Studies in UK, USA and Australia, 17th Pacific Rim Real Estate Society Conference, 2011, Available at:http://www.prrs.net/papers/Mak_Peacock_Social_Sustainability.pdf, 2011.
6. Minakir P.A. Spatial economy. Scientific journal / № 4 (20) 2009. – P. 27-28.
7. Message of the President of the Republic of Kazakhstan – Leader of the Nation Nursultan Nazarbayev to the People of Kazakhstan "The third modernization of Kazakhstan: global competitiveness".

8. Message of the President of the Republic of Kazakhstan – Leader of the Nation Nursultan Nazarbayev to the People of Kazakhstan "Strategy" Kazakhstan-2050 ": a new political course of the established state.

9. Revaykin A.S. The standard of living of the population. – M.: Science, 1999. – P. 118.

10. Shokamanov Yu.K. Trends in human development in Kazakhstan. – Almaty. – 2008. – P. 347.

11. S. McCall. (2015, Mar. 7). Quality of Life in Social Indicators Research 2. Pp 229-249. 1975. Available: <http://logica.ugent.be/philosophica/fulltexts/25-2.pdf>.

12. Statistics committee/Quality of life of the population in Kazakhstan in 2018 // Zakon.kz/https://www.zakon.kz/4931122-kachestvo-zhizni-naseleniya-v.html.

13. Stat.kz/The quality of life of the population in Kazakhstan in 2018 // <http://economy.gov.kz>.

14. Tanirbergenova G.B. The standard of living of the population of the Republic of Kazakhstan: Current status and ways to increase. – Almaty. – 2012. – P. 25.

15. Zherebin V.M., Rimashevskaya N.M. Problems of poverty alleviation in the development of foreign government and international organizations // Poverty: the view of scientists on the problem. – M.: Science, 1994. – P. 89.

Н.Е. Дабылтаева¹, экономика ғылымының кандидаты, доцент

Ұ.А. Керімбекова², магистрант

Л.А. Медуханова³, экономика ғылымының кандидаты, доцент

^{1, 2, 3} әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті,

Алматы қ., Қазақстан

Қазақстан Республикасындағы халықтың өмір сүру сапасы: проблемалары мен перспективалары

Түйіндеме. Бұл мақалада Қазақстандағы өмір сүру сапасын жақсарту мәселелері қарастырылған. Қазақстан халқының өмір сүру деңгейін талдаудың статистикалық көрсеткіштері, яғни өмір сүру деңгейінің келесі маңызды әлеуметтік-экономикалық құрамдас бөліктері: ақшалай кірістер мен оларды бөлу, ең төменгі күнкөріс деңгейі көрсетілген. Экономиканың жай-күйіне және азаматтардың әл-ауқатының деңгейіне әсер ететін негізгі факторлар анықталған. Сондай-ақ бірқатар шет мемлекеттердің тұрғындарының өмір сүру деңгейінің негізгі көрсеткіштері қарастырылған. Осы көрсеткіштерді салыстырмалы бағалау негізінде Қазақстандағы халықтың өмір сүру деңгейін шеудегі кемшіліктер анықталды, сондай-ақ халықтың өмір сүру деңгейін бағалаудың әдістемелік тәсілдері жетілдірілді. Зерттеліп отырған объектінің күрделілігіне байланысты халықтың өмір сүру сапасын бағалаудың әдістеріне қатысты көптеген сарапталған көрсеткіштердің біреуі емес, зерттеунің тұтас жиынтығы талап етіледі. Олар: статистикалық, социологиялық және экономика-математикалық зерттеу әдістері. Осылайша Қазақстан Республикасы халқының өмір сүру деңгейінің негізгі көрсеткіштерін талдау көптеген тықшылықтар мен проблемаларды көрсетті. Халықтың өмір сүру деңгейінің жалпы әл-ауқатын сипаттайтын ажырамас көрсеткіші болып табыла-

ды. Осыған байланысты негізгі күн тәртібінде қоғамдағы әлеуметтік қауіпсіздік пен әлеуметтік тұрақтылықты нығайту мәселесі қарастырылады. Күнделікті өмірдегі маңызды әлеуметтік-экономикалық міндет өмір сүру сапасын айтарлықтай жақсарту болып қала бермек.

Түйінді сөздер: өмір сүру сапасы, күн көру деңгейінің минимумы, халықтың табысы, өмір сүру деңгейінің көрсеткіштері, адам дамуының индексі.

Н.Е. Дабылтаева¹, кандидат экономических наук, доцент

У.А. Керимбекова², магистрант

Л.А. Медуханова³, кандидат экономических наук, доцент

^{1, 2, 3} Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан

Качество жизни населения в Республике Казахстан: проблемы и перспективы

Аннотация: В данной статье рассмотрены проблемы улучшения качества жизни в Казахстане. Приведены статистические показатели анализа уровня жизни населения Казахстана в ряде следующих наиболее важных социально-экономических компонентов уровня жизни, как денежные доходы и их распределение, уровень прожиточного минимума. Выявлены ключевые факторы, оказывающие влияние на состояние экономики и уровня благосостояния граждан. Так же рассматриваются основные показатели уровня жизни населения ряда зарубежных стран. На основе сравнительной оценки данных показателей выявлены недостатки по измерению уровня жизни населения в Казахстане, также предложены усовершенствованные методологические подходы оценки уровня жизни населения. Что касается методов оценки качества жизни населения, то исходя из сложности исследуемого объекта, большого числа анализируемых показателей, можно утверждать, что здесь необходим не один, а целый комплекс методов исследования: статистических, социологических, экономико-математических. Таким образом, анализ основных показателей уровня жизни населения РК показал, как ряд преимуществ, так и проблемы. Уровень жизни населения является интегральным показателем, характеризующим общее благосостояние населения. В этой связи основной повесткой дня остается вопрос укрепления социальной безопасности и социальной стабильности в казахстанском обществе. Существенное повышение качества жизни является наиважнейшей социально-экономической задачей, стоящей в повестке дня.

Ключевые слова: качество жизни, уровень прожиточного минимума, доходы населения, показатели уровня жизни, индекс человеческого развития.

МРНТИ 06.73.21

С. Өсербайұлы¹, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

А.Н. Оразали², магистрант

^{1,2} әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ТҰРАҚТЫ ЭКОНОМИКА ЖАҒДАЙЫНДА ЖОБАЛЫҚ ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ РӨЛІ

Түйіндеме. Экономиканы жаһандану капиталды тарту тетіктеріне, кәсіпорын пайдаланатын қаржы құралдарының ауқымын кеңейтуге түбегейлі әсер етеді. Кәсіпорынның инвестициялық қызметін қаржыландырудың тиімді құралы жобалық қаржыландыру болып табылады. Жобалық қаржыландыру мерзімі ұзақ және түрлі шешімдердің белгісіздігінің жоғары дәрежесімен ерекшеленетін инвестициялық жобаны іске асыруда қаржы ресурстарының үлкен көлемі қажет болғанда тиімді болып табылады. Бұл жобаны іске асыру кезінде тәуекел деңгейін айтарлықтай арттырады. Сондықтан, инвестициялық жобаны тиімді іске асыру үшін тәуекелдерді хеджирлеу қажет. Кәсіпорынды жобалық қаржыландыру кәсіпорын жүзеге асыратын инвестициялық жобалардың әртүрлі кезеңдері үшін ұзақ мерзімді банктік қарыздармен сәйкестендірілмейді. Кәсіпорынның жобалық қаржыландыруы мен ұзақ мерзімді банктік несиелеу құралдарын пайдалану арқылы қаржыландыру арасында бірқатар іргелі айырмашылықтар бар. Бүгінгі таңда, өмірлік маңызы бар шаруашылық саласында дұрыс және оптималды басқарушылық шешім-дерін қабылдауға мүмкіндік беретін, шынайы дәрежеде экономикалық белсенділік деңгейін көтеретін және оны сапалы әдістемелік тәсілмен қамтамасыз ететін есептеулердің қажеттілігі пісіп жетілді. Ұзақ мерзімді инвестицияларды талдау және есептеулерді жүргізудің барлық бағыттары бойынша зерттеулер жүргізудің көкейтестілігі, көптеген қаржылық ұйымдардың да (банктер, сақтандыру компаниялары, инвестициялық және зейнетақы қорлары және т.б.), және бірқатар жекелеген инвесторлардың да, алдында тұрған тауқыметті мәселесі болып тұр. Ал бұдан алынған зерттеулерді одан әрі іске асыру, одан да қиын мәселе болып отыр.

Түйінді сөздер: жобалық қаржыландыру, банктік несиелеу, инвестициялық жоба, қаржылық инжиниринг, несиелік портфель.

Кіріспе. Кәсіпорынның инвестициялық қызметі – бұл кәсіпорынның шаруашылық қызметінде маңызды рөл атқаратын және өзіне тән заңдылықтарымен дамып отыратын, өзіндік логикаға ие объективті процесс, бебі инвестициялар өзінің экономикалық табиғаты жағынан болашақта табысқа жету үшін ағымдағы тұтынудан бас тартуды білдіреді. Кәсіпорын тартқан қаржы құралдарының құрылымына қарамастан, оның қызметін қаржыландыру үшін рұқсат етілген ең жоғары

рін бағалау қажет. Ең алдымен, кәсіпорын инвестициялық жобаның қаржылық тұрғыдан нәтижелігі мен тиімділігін қамтамасыз ететін қаржы құралдарының құнын бағалайды. 1-кестеде жобаны қаржыландырудың және кәсіпорынға ұзақ мерзімді банктік несиелеудің негіздері көрсетілген.

Кесте 1 – Жобалық қаржыландыру мен ұзақ мерзімді несиелеу айырмашылықтары

№	Көрсеткіш	Жобалық қаржыландыру	Ұзақ мерзімді банктік несиелеу
1	Қаржыландыруға қатысушылар	Банктер, инвестициялық қорлар, лизингтік компаниялар, кәсіпорындардың стратегиялық әріптестері	Банктер
2	Инвестициялық жобаларды үйлестіру механизмі	Басқару компаниясының консорциум шеңберінде құру	Консорциум және басқару компаниясы міндетті емес
3	Жобаны жүзеге асыруға банктің қатысуы	Банк қаржы ресурстарын бөліп, жобаларды басқаруда қатысады	Банк қаржы ресурстарын бөледі, бірақ жобаларды басқаруға қатыспайды
4	Қаржы ресурстарын ұсыну шарттары	Инвестициялық жобаның тиімділік көрсеткіштерін бағалау нәтижелері бойынша	Кәсіпорындардың қаржылық жағдай параметрлерін бағалау нәтижелері бойынша
5	Қаржыландыру құралдары	Ұзақ мерзімді банктік несиелер, басқа кәсіпорындар қарыздары, бағалы қағаздарды шығару, меншікті қаражат, қаржылық лизинг, бюджеттік қаржыландыру	Ұзақ мерзімді банктік несиелеу
6	Тиімді қаржы құралдарын таңдау әдістемесі	Қаржылық инжиниринг	Қаржы левереджінің және рентабельділіктің ішкі нормасының есерін есептеу
7	Кредиторлар алдындағы жауапкершілік	Шектелген жауапкершілік	Шығарылған қаржылық міндеттемелер бойынша толық жауапкершілік
8	Несие бойынша сыйақы мөлшерлемесі	Банктік несиелеуден жоғары	Жобаны қаржыландыруға қарағанда төмен
9	Қаржылық құралдардың қызметіне арналған қосымша шығындар	Бөлшектік бағалауға байланысты қосымша шығындар	Қосымша шығыстар іс жүзінде пайда болмайды
10	Тәуекел деңгейі	Ұзақ мерзімді банктік несиелеуден жоғары	Жобаны қаржыландыруға қарағанда төмен
11	Банктік несиені кәсіпорын акцияларына конвертациялау мүмкіндігі	Банктік несиені кәсіпорын акцияларына конвертациялау мүмкіндігі қарастырылады	Банктік несиені кәсіпорын акцияларына конвертациялау мүмкіндігі қарастырылмайды

Сараптамалық бөлім. Кәсіпорынды жобалық қаржыландыру кәсіпорын жүзеге асыратын инвестициялық жобалардың әртүрлі кезеңдері үшін ұзақ мерзімді банктік қарыздармен сәйкестендірілмейді. Кәсіпорынның жобалық қаржыландыруы мен ұзақ мерзімді банктік несиелеу құралдарын

пайдалану арқылы қаржыландыру арасында бірқатар іргелі айырмашылықтар бар. *Біріншіден*, жобаны қаржыландыруға қатысушылар – тек қана банктер ғана емес, қаржы ресурстары бар басқа да құрылымдар. Мысалы, инвестициялық қорлар, лизингтік компаниялар, кәсіпорынның стратегиялық әріптестері және т.б. Инвестициялық жобаға қатысушылардың қызметін үйлестіру және жобалық қаржыландырудың тиімділігін арттыру сатында консорциумдар құрылуда. Жүзеге асыратын консорциумды қару инвестициялық жобаны басқарушы компанияға жүктеледі. Басқарушы компания консорциумы шеңберінде қалыптастыру кәсіпорынның инвестициялық қызметін қаржыландырудың басқа нысандарынан жобалық қаржыландыруды айқындайтын маңызды белгілердің бірі болып табылды. Инвестициялық жобаны қаржыландырудың басым көзі кәсіпорынға берілген белгілі бір шарттарға негізделген ұзақ мерзімді банктік несиелер болып табылады. *Екіншіден*, кәсіпорынды әдеттегі ұзақ мерзімді несиелендіру арқылы банк алдымен кәсіпорынның қаржылық және экономикалық тижелерін талдайды, оның іскерлік беделі мен кәсіпорынның қаржылық әлеуетті қарыз алушысын бағалайды. Жобалық банктік қаржыландыру жағдайында, ең алдымен, кәсіпорынның қызметінің өткен мерзімдегі тижелері емес, инвестициялық жобаның нәтижесі қарастырылады. Содай-ақ, жобаның қаржылық және ұйымдастырушылық жүзеге асырылуын қамтамасыз ететін факторлар талданады.

Қазіргі кезде жобалық қаржыландыруды дамытудағы басым бағыт қаржыландыру көздерінің кең ауқымын және әдістерін пайдалану болып табылады. Жобалық қаржыландырудың қаржы құралдары ретінде: банктік несиелер, кәсіпорынның басқа кәсіпорындардан алған қарыздары, бағалы қағаздар, акционерлік капитал және жобаның бастамашысы ретінде әрекет ететін компанияның акционерлік капиталына үлестік жарналар, қаржы лизингі және т.б. қызмет етеді. Жобаны қаржыландыру шеңберінде мемлекеттік бюджеттен қаржы ресурстары белсенді түрде тартылуда. Бұл ресурстар кәсіпорынға несиелер мен субсидиялар түрінде, сондай-ақ түрлі мемлекеттік кепілдіктер мен инвестициялық салықтық ынталандыру түрінде ұсынылуы мүмкін.

Нәтижелері мен талқылаулар. Жобалық қаржыландыру көздерінің кең ауқымы жеткілікті болғандықтан, кәсіпорынның тұрғысынан тиімді қаржы құралдарын таңдау міндеті туындайды. Ол үшін жобалық қаржыландыру қаржылық инжиниринг әдістерін қолданады. Сонымен бірге, жобаны қаржыландыру шеңберінде шешілетін ең маңызды міндеттердің бірі оның сенімділігін қамтамасыз ету болып табылады. Бұл тәуекелге байланысты жобаның қатысушыларымен ұсынылған қаржы құралдарының сенімсіздігіне байланысты. Күмәнді тәуекел жобалық қаржыландыру шарттарында қаржыландырылатын инвестициялық жобаның тиімділігін есептеу үшін қолданылатын дисконттау ставкасында ескеріледі. Инжинирингтік жобаларды қаржыландыру процесінде қаржылық схеманы және нақты қаржы құралдарын таңдау бойынша консультациялық қызметтерді банк немесе арнайы кеңес беру құрылымы жүргізеді. Консалтинг барысында:

– инвестициялық жобаларды қаржыландыру үшін ең перспективалысын таңдау;

– осы жобаны қаржыландыру үшін таңдалған әрбір жоба үшін қажетті техникалық-экономикалық құжаттаманы дайындау;

– бір банктің қаржы ресурстарының жетіспеушілігі жағдайында кәсіпорынның инвестициялық жобасын толық қаржыландыру үшін, сондай-ақ банк тәуекелдерді әртараптандыруға ұмтылатын жағдайда банк консорциумдарын немесе синдикаттарды құру.

Кәсіпорынның қаржы ресурстарын тартудың басқа нысандарынан инвестициялық қызметті жобалық қаржыландырудың артықшылығы – кәсіпорынның кредиторлар алдындағы жауапкершілігі.

Кәсіпорын үшін жобаны қаржыландырудың кемшіліктері бірқатар жағдайлармен байланысты. Біріншіден, кәсіпорын тартатын несиелер бойынша инвестициялық тәуекелдің жоғары дәрежесі арқасында, дәстүрлі банктік несиелендірумен салыстырғанда жоғары пайыздық мөлшерлеме белгіленеді. Екіншіден, жобаны қаржыландыру кезінде кәсіпорынның қосымша ақшалай қаражаттарының ағымы қалыптасады. Бұл шығыс жобаның орындалу барысында инвестициялық жобаны бағалауға, мониторингке жұмсалған шығыстарды жабуға байланысты қалыптасады. Синдикатталған жобаларды қаржыландыруды ұйымдастыру тіпті кәсіпорынның шығындарын арттырады. Жобалық қаржыландыруды ұйымдастыру тәжірибесінде мониторингке жұмсалатын шығындар жобаға салынған жалпы инвестицияның 5%-ынан астамын құрауы мүмкін. Үшіншіден, жоба алдындағы құжаттаманы егжей-тегжейлі зерделеу, ең алдымен, шығынды арттырады. Бұл шығындар бизнес-жоспарды немесе техникалық-экономикалық негіздемені дайындаумен, өнім нарығының терең маркетингтік зерттеулерімен байланысты.

Мемлекеттік қаржы ресурстарының шектеулі жағдайында және әлеуметтік қажеттіліктердің үнемі белсенді өсуімен мемлекеттік-жеке меншік әріптестік қағидаттары бойынша іске асырылатын жобаларға деген қажеттілік арту үстінде. МЖӘ жобаларының басты артықшылығы – бюджеттік жүктемені төмендету мүмкіндігі. Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік әлеуметтік инфрақұрылымды дамытудың негізгі механизміне айналуы тиіс. Қазақстанда мемлекеттік-жеке меншік серіктестік жобаларын жүзеге асырудың ең танымал және перспективалық бағыттарын қарастырайық. 2017 жылдың шілде айында Қазақстанда МЖӘ Орталығы Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігімен бірлесіп, МЖӘ жобаларын өнеркәсіптік пайдалану жобаларының бірыңғай дерекқорын іске қосты. Бұл база елдің белсенді аймақтарының тәжірибесін басқа өңірлерге тарату үшін жасалған. 01.01.2018 жылғы жағдай бойынша ол 417 жобаны қамтиды.

«Қазақстанның Даму Банкі туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2000 жылғы 28 желтоқсандағы № 531 Жарлығы мен «Қазақстанның Даму Банкі жабық акционерлік қоғамын құру туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2001 жылғы 18 мамырдағы № 659 қаулысын орындау үшін 2001 жылғы мамыр айында Даму банкі құрылды. Даму Банкінің 100% акциясы «Бәйтерек» Холдингінің иелігінде. Мемлекеттік дустрияландыру бағдарламасының шеңберінде Даму Банкіне ның шикізаттық емес салаларына орта және ұзақ мерзімді төмен пайыздық несиелер беру арқылы жекеменшік сектор мен мемлекеттің бастамаларына

(инфрақұрылымдық жобалар бөлігінде) қаржылық қолдауды қамтамасыз ететін елдің негізгі инвестиция институты рөлі бөлінді.

Кесте 2 – Екінші деңгейдегі банктер бойынша нақты келісілген және игерілген қаражатты топтастыру (млн теңге)

ЕДБ атауы	Орналастырылған сома	Даму Банкімен келісілген қарыздар			Нақты берілген қарыздар		
		Даму Банкімен келісілген қарыздар саны	Даму Банкімен келісілген қарыздар сомасы	Орналастырылған сомадан келісілген қаражат үлесі, %	Нақты берілген қарыздар саны	Нақты берілген қарыздар сомасы	Орналастырылған сомадан берілген қаражат үлесі, %
«Еуразиялық Банк» АҚ	1 875	411	2 097,4	111,86	410	2 078,8	110,87
«ВТБ Банкі» (Қазақстан) АҚ ЕҰ	500	93	550,1	110,03	91	538,4	107,68
«Банк Центр-Кредит» АҚ	1 875	374	2 036,7	108,62	359	2 009,8	107,19
«Сбербанк России» АҚ ЕБ	1 875	389	2 126,1	113,39	361	1 976,6	105,42
«Қазақстанның Халық Банкі» АҚ	1 875	496	2 083,6	111,13	484	2 056,0	109,65
БАРЛЫҒЫ	8 000	1 763	8 893,9	111,17	1705	8 659,6	108,24

«Қазақстанның Даму Банкі туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес, Банк қаржы құралдарының кең спектрін ұсынады, атап айтқанда:

– инвестициялық жобаларды орта және қысқа мерзімді несиелеу, қарыздың ең аз сомасы 7 млрд теңгені құрайды (тамақ өнімдері мен шырындарды өндіру саласында жүзеге асырылатын жобалар үшін – 3 млрд теңге), қарыздың ең қысқа мерзімі – 5 жыл;

– экспорттық (экспорт алды) операцияларды несиелеу, олар бойынша қарыздың ең аз сомасы 1 млрд теңгені құрайды, қарыз мерзімі экспорт операцияларына байланысты анықталады.

– Қазақстан Республикасының экономикасын жаңғырту мәселелері жөніндегі мемлекеттік комиссияның 2014 жылғы 19 маусымдағы отырысының №17-5/07-368 хаттамасына және Қазақстан Республикасы Ұлттық қорын басқару кеңесі отырысының хаттамасына (2014 жылғы 29 тамыздағы № 01-7.11 хаттама) сәйкес Даму Банкіне 2015-2019 жылдарға арналған ИИДМБ жобаларын қаржыландыруға:

– «Бәйтерек» холдингінен қарыз беру түрінде 50 млрд теңге;

– Даму Банкінің жарғылық капиталын толықтыру түріндегі 25 млрд теңгені қоса алғанда, Қазақстан Республикасы Ұлттық қорынан 75 млрд теңге көлемінде қаражат бөлінді. 2015-2019 жылдарға арналған ИИДМБ жүзеге асыру басталған сәттен бастап 2017 жылғы 31 желтоқсан

ғында Даму Банкі мақұлдаған жобалардың жалпы сомасы 224,18 млрд теңгені құрады, оның нақты игерілгені 203,87 млрд теңге. 2018 жылғы 19 қаңтардағы жағдай бойынша Даму Банкі екінші деңгейдегі банктердің жалпы сомасы 8 893,9 млн теңгеге автонесие беруге 1 763 өтінімін келісті. Оның ішінен екінші деңгейдегі банктер отандық автоөндірушілердің автокөліктерін сатып алу үшін жалпы сомасы 8 659,6 млн теңге болатын 1 705 несие берді.

Қорландырудың қажетті базасын қамтамасыз ету үшін, Даму Банкі капиталдың ішкі нарығында да, халықаралық нарықтарда да облигациялар шығару және орналастыру, банкаралық және бюджеттік несиелер тарту, депозиттер тарту, несие желілерін игеру және т.б. сияқты қарыз алудың әртүрлі құралдарын пайдаланады.

Экономиканың ұлттық валютамен берілетін ұзақ мерзімді қарыздарға жоғары сұранысы жағдайында, Даму Банкі теңге өтімділігін тарту бойынша белсенді жұмыс істейді. Осылайынан, Даму банкі 2017 жылы «Бәйтерек» холдингі арқылы 126,1 млрд теңге көлемінде бюджет қаражатын тартты, олардың:

- 80 млрд теңгесі 2015-2019 жылдарға арналған ИИДМБ жобаларын қаржыландыру мақсатында;

- 17,5 млрд теңгесі «Бизнестің жол картасы 2020» бизнесті қолдау және дамытудың бірыңғай бағдарламасы шеңберінде ұзақ мерзімді лизингті қаржыландыру беру үшін «ҚДБ-Лизинг» АҚ кейіннен несиелеу үшін;

- 18,6 млрд теңгесі «Жолаушыларды тасымалдау» акционерлік қоғамының жолаушы вагондары паркін жаңартуды қаржыландыру үшін ҚДБ-Лизинг» АҚ кейіннен несиелеу үшін;

Жобалық қаржыландыру қызметін кез-келген банк көрсете бермейді, себебі келісу үдерісі күрделі және өтінішті қарастыру барысы да ұзақ мерзіммен белгілі. Нәтижесінде, банктің құжаттарды қарастыру барысында жарты жыл өтіп, бас тарту шешімін алуы мүмкін, оның салдары жобаны орындау мүмкін болмайды деген сөз. Жобалық қаржыландыру шеңберінде келісімдерді рәсімдеу және іске асыру тәуекелдерді барынша болдырмау үшін қарыз алушының қаржылық жағдайын талдауда ерекше қатынасқа ие. Инвестициялық жобаларды іске асыру үшін қосымша қатысушылар, қосымша кепілдік, бухгалтерлік және салықтық есептердің кеңейтілген құжаттамалары қажет болуы мүмкін. Клиент жоғарыда баяндалғандардан басқа жаңа бизнесті құру жөнінде жетілдірілген және тиімді бизнес-жоспарды (қоданыстағы бизнесті ұлғайту жөнінде) сонымен қатар, жобаның қаржылық негіздерін көрсететін техникалы-экономикалық негіздемені ұсынуы қажет. Көрсетілген жоспарлар барынша дәйектелген болуы қажет, сол кезде ғана барлық тәуекелдерді бағалап шығуға болады.

Кәсіпорындардың және өзге де ұйымдық-құқықтық құрылымдардың өндірістік және әлеуметтік қажеттіліктерін банк несиелеудің принциптерін қатаң сақтай отырып несиелейді. Несие принциптері несиелеу жүйесінің негізгі элементі болып табылатындықтан несиенің мәні мен мағынасын, сондай-ақ, объективті экономикалық заңдылықтардың, оның ішінде, несие қатынасы саласындағы заңдылықтардың талаптарын бейнеленеді.

Сурет 1 – Несие портфелінің өзгерісі

Несие принциптері – несиенің қайтарылу мерзімділігі, саралануы, қамтамасыз етілуі, ақылылығы.

Осы заманғы коммерциялық банктер несиесіне ақысын белгілегенде ескеретін негізгі факторлар:

– коммерциялық банктердің ҚР ҰБ-не беретін ссуда бойынша проценттің базалық мөлшерлемесі;

– банкаралық несиесі бойынша орташа процент мөлшерлемесі, яғни, өзінің активтік операциялары үшін басқа коммерциялық банктен сатып алынатын ресурстардың орташа процент мөлшерлемесі;

– банктің әр түрлі депозит шоты бойынша өз клиентіне төлейтін орташа процент мөлшерлемесі;

– несиесі ресурстарының құрылымы (тартылған қаражаттың үлесі неғұрлым жоғары болса, несиесі соғұрлым қымбат болуы керек);

– шаруашылық жүргізушілердің несиесі сұранысы (сұраныс неғұрлым жоғары болса, несиесі соғұрлым арзан);

– несиесі сұралатын мерзім және несиесі түрі, дәлірегі, қамтамасыз етілуіне қарай банк үшін оның қатер деңгейі; елдегі ақша айналысының тұрақтылығы инфляция қарқыны неғұрлым жоғары болса, несиесі ақысы соғұрлым қымбат болуы керек, яғни ақшаның құнсыздануынан банктердің өз ресурстарын жоғалтып алу қатері артады).

Қорытынды. Банк несиесінің барлық принциптерін іс-тәжірибеде қолдану жалпы мемлекеттік мүдделердің сақталуына және несиесі мәмілесіне қатысатын екі тараптың мүдделерін сақтауға мүмкіндік береді.

Несие саласындағы қатынас белгілі бір жүйе бойынша қарастырылады.

Несие процесінің ұйымдастырылуын анықтайтын және несие принциптеріне сәйкес реттейтін элементтердің жиынтық несие жүйесі ретінде ұғуға болады. Элементтерді құраушы реті ол мыналарды қамтиды:

– несиеленетін операцияға қарыз алушының өз қаражатының қатысу деңгейі және тәртібі;

– несиенің мақсатты тағайындауы: несиелеудің әдіс ссудалық шоттың формалары;

– ссудалық берешектерді реттеудің тәсілдері;

– ссудалық қаражаттың мақсатты әрі тиімді пайдалануына және олардың уақытылы қайтарылуына жүргізілетін бақылаудың формалары мен тәртібі.

Жобалық қаржыландырудың негізгі басымдықтары:

– қолданыстағы бизнесті кеңейту немесе жаңа бизнесті ашу мүмкіндігі;

– қолданыстағы бизнес жоқ болған жағдайда құрал-жабдықтарды алу мүмкіндігі;

– ұзақ лизингтің мерзімі (3 жылдан 7 жылға дейін) шағын бизнесті несиелеудің басқа түрлерімен салыстырғанда;

– лизинг бойынша пайыздарды төлеудің негізгі төлемдері инвестициялық жобадан келген табыстар болып табылады;

– лизингті алушының ең кіші бастапқы салымы жөніндегі жолдарды қарастыруға болады.

Осылайша, сәтті инвестициялық жобаның маңызды ережелері жобалық қаржыландыруға қатысушылардың нақты өзара іс-әрекеттері болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Әлжанова Н.Ш. Инвестициялық жобалау: Оқу құралы. – Алматы: Заң әдебиеті, 2013. – 160 б.

2. Борисоглебская, Л.Н. Государственные и муниципальные финансы. Финансирование социальных услуг / Борисоглебская Л.Н., Кирсанов С.А. – М.: Андреевский Издательский дом, 2016. – 360 б.

3. Воронцовский, А.В. Инвестиции и финансирование. Методы оценки и обоснования / А.В. Воронцовский. – М.: Издательский дом Санкт-Петербургского государственного университета, 2014. – 528 б.

4. Воронцовский, А.В. Инвестиции и финансирование / А.В. Воронцовский. – М.: СПб: Санкт-Петербургский Университет, 2015. – 528 б.

5. Довгялло, М.В. Лизинг как метод финансирования коммерческой недвижимости / М.В. Довгялло, Д.К. Гофман, А.Ю. Ткаченко. – М.: Институт экономики города, 2011. – 140 б.

6. Дударева, Наталья SolidWorks. Оформление проектной документации (+ CD-ROM) / Дударева Н., ЗагайкоС. – М.: БХВ-Петербург, 2014. – 384 б.

7. Еганян, Альберт Инвестиции в инфраструктуру. Деньги, проекты, интересы. ГЧП, концессии, проектное финансирование / Альберт Еганян. – М.: Альпина Паблишер, 2015. – 720 б.

8. Халқымаұлы Х. Инвестициялық прогресс: Қазақстандағы проблемалар, дамыған елдердегі тенденциялар // Қ.А. Ясауи атындағы ХҚТУ Хабаршысы. – 2014. – № 2. – 107-112 бб.

С. Өсербайұлы¹, кандидат экономических наук, доцент

А.О. Оразали², магистрант

^{1,2} Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан

Роль проектного финансирования в роли устойчивой экономики в РК

Аннотация Глобализация экономики оказывает глубокое влияние на механизм привлечения капитала, расширение спектра финансовых инструментов, используемых предприятием. Эффективным инструментом финансирования инвестиционной деятельности предприятия является проектное финансирование. Срок финансирования проекта действует, когда для реализации инвестиционного проекта требуется большой объем финансовых ресурсов, который является длительным и имеет высокую степень неопределенности различных решений. Этот проект значительно увеличивает риск при реализации проекта. Поэтому для эффективной реализации инвестиционного проекта необходимо хеджировать риски. Проектное финансирование предприятия не сопровождается долгосрочными банковскими заимствованиями для различных этапов инвестиционных проектов, реализуемых предприятием. Существует ряд принципиальных различий между финансированием проектного финансирования предприятия и использованием инструментов долгосрочного банковского кредитования. Сегодня необходимы расчеты, которые повышают уровень экономической активности и обеспечивают качественный методологический подход, который позволяет принимать правильные и оптимальные управленческие решения в жизненно важной экономической сфере. Актуальность исследований во всех областях долгосрочного инвестиционного анализа и расчетов является проблемой, с которой сталкиваются многие финансовые учреждения (банки, страховые компании, инвестиционные и пенсионные фонды и т.д.) и ряд индивидуальных инвесторов. И дальнейшая реализация этих исследований еще сложнее.

Ключевые слова: проектное финансирование, банковское кредитование, инвестиционный проект, финансовый инжиниринг, кредитный портфель.

S. Oserbayuly¹, candidate of economic sciences, associate Professor

A.N. Orazali², Master's student

^{1,2} al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Role of project financing in the conditions of sustainable economy of the RK

Abstract: Globalization of the economy has a profound impact on the mechanism of capital attraction, expansion of the range of financial instruments used by the enterprise. An effective tool for financing the investment activities of the enterprise is project financing. The project financing term is effective when a large amount of financial resources is required for the implementation of the investment project, which is long and has a high degree of uncertainty of different solutions. This project significantly increases the risk when implementing the project. Therefore, for the effective implementation of the investment project it is necessary to hedge risk. Project financing of the enterprise is not accompanied by long-term bank borrowings for various stages of investment projects implemented by the enterprise. There are a number of fundamental differences between financing the enterprise's project financing and the use of long-term bank lending tools. Today, there is a need for calculations that improve the level of economic activity and provide a qualitative methodological approach, which makes it possible to adopt correct and optimal management decisions in the vital economic area. The relevance of researches in all areas of long-term investment analysis and calculations is a problem facing many financial institutions (banks, insurance companies, investment and pension funds, etc.) and a number of individual investors. And the further implementation of these studies is even more difficult.

Keywords: project financing, bank lending, investment project, financial engineering, loan portfolio.

Р.Д. Досжан¹, PhD докторы, доцент міндетін атқарушы

М. Далабаева², магистрант

^{1,2} әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

БАНКТІК ТӘУЕКЕЛДЕРІН БАСҚАРУ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ БАНК СЕКТОРЫНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ

Түйіндеме. Тәуекел әрбір қызмет аясында кездесетін болғандықтан, тәуекелді азайту мен табыстылықты өсіру, оның басқарылуымен тікелей байланысты болады. Тәуекел экономикалық категория ретінде кез-келген кәсіпкердің қызметімен оның нәтижелігінің анықсыздығын және сәтсіздік жағдайында қолайсыз нәтиже мүмкіндігін көрсететін жағдайдағы сипаттама болып табылады. Банктік тәуекел – жоспарланған қаржылық операцияларды жүзеге асыру нәтижесінде қосымша шығындардың пайда болуы, табыстардың толығымен алынбауы немесе банктің өз ақша қаражаттарын жоғалту мүмкіндігі. Банктің өз қызметі процесінде тәуекел түрлерінің әр түрлі жиынтығы кездеседі. Осы жинақтар бір-біріне пайда болу уақыты мен орны, экзогендік факторлар жиынтығы (яғни экономикалық орта, конъюктурамен байланысты сыртқы) және эндогендік факторлар банктің (өзіндік қате қызметінен пайда болатын ішкі) бойынша ажыратылады. Сонымен бірге, барлық тәуекел бір-бірімен байланысты және банк қызметіне әсер етеді.

Мақалада Қазақстан екінші деңгейдегі банктерінің банктік тәуекелдерін басқаруды талдау жасалды. Банк секторының қаржылық жағдайы мен тәуекелдері зерттелді. Сонымен қатар, соңғы бес жылдың мәліметтері негізінде талдау жасалынды, банктердің активтерінің, несие портфелінің өзгеру серпіндері қарастырылды. Қазақстан екінші деңгейдегі банктерінің банктік тәуекелдерін басқаруды жетілдіру жолдары қарастырылды. Оның ішінде, шетел тәжірибесіндегі тәуекелді басқару жолдары және Қазақстан Республикасына қажетті басқару жолдары қарастырылды.

Түйінді сөздер: банктік тәуекелдер, тәуекелдерді басқару жүйесі, тәуекелді басқару, стратегиялық басқару, тәуекелді азайту.

Кіріспе. Банк қызметін басқарудың бүкіл жүйесі тәуекелді басқаруға негізделген. Банктер актив және пассив операцияларын жүргізе отырып, тәуекелдердің қосымша факторларымен байланысты.

«Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты 2017 жылғы 31 қаңтарда Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауында: «Еліміздің қаржы секторын «қайта ту» қажет. Ұлттық банкке банк секторын қалыпқа келтіру жөнінде шаралар кешенін әзірлеуді тапсырамын. Банктердің балансын тиімсіз лерден арылту жұмысын жеделдетіп, қажет болған жағдайда олардың питалын акционерлер тарапынан арттыруды қамтамасыз ету керек. ктердің ахуалына жедел бақылау орнату үшін Ұлттық банкке көбірек құқық берген жөн. Ұлттық банк банктердің қателік жіберуін күтпей, оларға

ықпал етегін шаралар қабылдау үшін формалды көзқарастан ықтимал қатерлерге жол бермейтін қадамдарға көшуге тиіс» деген болатын [1].

Тәуекел әрбір қызмет аясында кездесетін болғандықтан, тәуекелді азайту мен табыстылықты өсіру, оның басқарылуымен тікелей байланысты болады. Тәуекел экономикалық категория ретінде кез-келген кәсіпкердің қызметімен оның нәтижелігінің анықсыздығын және сәтсіздік жағдайында қолайсыз нәтиже мүмкіндігін көрсететін жағдайдағы сипаттама болып табылады. Қолайсыз жағдай орын алғанда үш экономикалық нәтиже болуы мүмкін: кері (ұтылу, жоғалту, шығын), нөлдік және онды (ұтыс, табыс, пайда).

Шығындардың пайда болуы мен пайданы жоғалту сияқты қолайсыз нәтижелер мүмкіндігі берілген несиелер бойынша төлем жасалмауы, ресурстық базаның қысқаруы, баланстан тыс операциялар бойынша төлемдерді жүзеге асыру нәтижесінде пайда болуы мүмкін. Қазіргі банктік сектор тәуекелсіз болуы мүмкін емес, өйткені тәуекел әрбір банк операциясында бар. Тәуекелден құтылу мүмкін емес. Сондықтан кез-келген кәсіпкер тәуекел деңгейін минимумға түсіруге тырысады және бірнеше альтернативті шешімдер ішінен тәуекел деңгейі минималды шешімді таңдайды, сондай-ақ тәуекел деңгейі мен табыс шамасының оңтайлы қатынасын таңдауға тырысады. Осыған байланысты Қазақстандық банкирлерге банктік қызмет нарығында қалыптасқан жағдайды бағалау және батыс тәжірибесіндегі банктік тәуекел басқару мен мониторингіне

Банктік тәуекел – жоспарланған қаржылық операцияларды жүзеге асыру нәтижесінде қосымша шығындардың пайда болуы, табыстардың толығымен алынбауы немесе банктің өз ақша қаражаттарын жоғалту мүмкіндігі. Банктің өз қызметі процесінде тәуекел түрлерінің әр түрлі жиынтығымен кездеседі. Осы жинақтар бір-біріне пайда болу уақыты мен орны, экзогендік факторлар жиынтығы (яғни экономикалық орта, конъюктурамен байланысты сыртқы) және эндогендік факторлар банктің (өзіндік қате қызметінен пайда болатын ішкі) бойынша ажыратылады. Сондай-ақ, барлық тәуекел бір-бірімен байланысты және банк қызметіне әсер етеді.

Сараптамалық бөлім. Қаржы секторының қарқынды дамуы ел экономикасының өсу деңгейін ұстап тұратын факторлардың бірі болып табылады. Бұдан басқа, қаржылық қатынастарды дамытуда сақталып отырған өңірлік және салалық дифференциация кәсіпкерліктің даму серпініне, қаржы қызметтерінің бизнес және халық үшін қолжетімділігіне әсер етеді. Респонденттер 2017 жылды «экономика мен тұтастай алғанда қаржы секторы әлсіз қарқынмен дамыған тоқырау жылы» деп бағалады. Қазақстан экономикасының әлемдік кеңістікке ықпалдасуының жоғары дәрежесі макроэкономикалық тәуекелді одан әрі іске асыра отырып, 2014-2016 жылдары орын алған ғаламдық күйзелістердің сауда және инвестициялық арналармен экономиканың ішіне ауысуына ықпал етті.

Респонденттер 2017 жылдың неғұрлым маңызды тәуекелдері деп инфляция деңгейінің өсуі және экспорттық кірістердің қысқаруы нәтижесіндегі макроэкономикалық тәуекелді және экономикалық агенттердің несие қабілеттілігінің төмендеуіне байланысты несие тәуекелін атап өтті.

Сарапшылардың пікірінше, мұнай бағасының артуының ағымдағы үрдісі және тиісінше, теңге бағамының нығаюы Қазақстан Республикасы

Ұлттық Банкінің базалық мөлшерлемесінің біртіндеп төмендеуімен бірлесіп, қаржы секторы өтімділігінің ұлғаюы және экономиканы несиелеу процесінің жандануы бөлігінде белгілі бір нарықтық перспективаларды қалыптастырады. Алайда ғаламдық тәуекелдер бойынша белгісіздік, рапшылардың пікірінше, «үрдістерді айтарлықтай ұзақ мерзімге болжау мүмкіндігін қиындатады, бұл корпоративтік сектордың инвестициялық белсенділігін және банктер тарапынан несиелеуді тежейді». 2018 жылы респонденттер өткен жылдың негізгі тәуекелдерінің және үрдістерінің сақталуын күтті. Экономиканың құлдырау салдарлары әлі кем дегенде Қашаған кен орны іске қосылғанға дейін, Қазақстанның маңызды экспорттау тауарларының нарығы тұрақтағанға және олардың бағасының қолайлы деңгейіне жеткенге дейін бір жыл төңірегінде жалғасатын болады. тициялық компаниялардың бағалауынша сыртқы конъюнктура қолайлы болып, энергия ресурстарының бағасы өскен жағдайда, 2017 жылдың соңынан бастап қалыпқа келу күтіледі [2].

Кесте 1 – Жалпы Қазақстан бойынша қаржылық делдалдықтың басты индикаторларының серпіні, %

Көрсеткіштер:	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2015 ж.	2018 ж.
ЕДБ-ның ЖІӨ-ге қатысты активтері	45,7	32,8	28,1	45,7	32,8
ЕДБ-ның ЖІӨ-ге қатысты несиелері	45,3	33,1	28,8	45,3	33,1
ЕДБ-ның ЖІӨ-ге қатысты депозиттері	48,0	31,8	29,8	48,0	31,8
Ескерту: Интернет-ресурс: http://www.nationalbank.kz [2]					

Екінші деңгейдегі банктердің ЖІӨ-ге қатысты көрсеткіштерін талдау барысында, 2014 жылдан бастап 2018 жылға дейінгі аралықта жалпы үлестердің азайғандығын көрінеді, ол активтер бойынша 45,7%-дан 32,8%-ға төмендеген, яғни ауытқу 12,9%-ды құрайды. Несиелер бойынша 9,2% депозиттер бойынша 16,2% (2-кесте).

Кесте 2 – Салалар бойынша жиынтық несие портфелінің өзгеру серпіні, %

Көрсеткіштер:	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.
Жеке тұлғалар	4,9	6,6	3,1	3,7	6,7
Ауыл шаруашылығы	0,1	0,6	0,5	4,8	4,3
Өнеркәсіп	0,9	0,7	0,8	4,1	8,5
Құрылыс	1,2	1,8	0,3	-3,2	-3,6
Сауда	1,7	1,9	1,7	2,3	5,1
Көлік және байланыс	0,6	0,1	0,7	0,4	-4,8
Қызмет көрсетулер	1,9	3,0	0,3	-3,5	-0,9
Несие портфелінің өсімі	11,4	14,6	7,4	9,7	0,9
Нақты ЖІӨ өсімі (оң жақ ось)	5,0	6,0	4,3	3,0	11,9
Ескерту: Интернет-ресурс: http://www.nationalbank.kz [2]					

2018 жылдан бастап ЖІӨ-не қатысты қаржылық делдалдықтың негізгі индикаторларының қалыпты өсуі байқалады. Соған қарамастан, олардың деңгейі соңғы жылдары ең төменгі мөлшерде тұр. Қор нарығын ЖІӨ-ге капиталдандыру қатынасының құлдырауын тоқтату оң көрсеткіш болып отыр. Алайда, көрсеткіштің ары қарай құлдырай беруі банк депозиттері көлемінің KASE капиталдандыру көлемінен асып кетуге әкелді, бұл қор нарығының құралдарына қарағанда, ақша қаражатын депозиттерге орналастыруға басымдық берілгендігін куәландырады.

2018 жылғы жеке тұлғалардың үлесі 2014 жылға қарағанда 1,8%-ға өскен. Ауыл шаруашылығы 4,2%, өнеркәсіпте 7,6%, сауда 3,4% бойынша өсу қарқыны көрсетілген. Ал, көлік және байланыс, қызмет көрсету, құрылыс бойынша көрсеткіштер төмендеген. Екінші деңгейдегі банктер қарыздарының таза құны (проевизияларды шегере отырып баланстық құны) 2018 ж. үшін 19%-ға (валюталардың бағамдарын түзетуді есепке алмағанда) өсуі екі есе төмен екендігін атап өткен жөн, бұл жұмыс істемейтін қарыздардың үлесін, тиісінше, проекциялардың мөлшерін азайту бойынша жүргізілген шараларды көрсетеді (3-кесте).

Кесте 3 – Қазақстан Республикасының екінші деңгейдегі банктерінің нарықтағы үлесі, (млрд тг, %)

№	Банктің аты:	Активтері, млрд тг	Үлесі, %
1	Казкоммерцбанк	5 214 634 590	20,3
2	Халық Банк	4 648 088 078	18,1
3	Цеснабанк	2 064 407 103	8,0
4	Сбербанк	1 519 471 349	5,9
5	Банк ЦентрКредит	1 380 113 197	5,4
6	Kaspi bank	1 186 880 461	4,6
7	АТФБанк	1 443 212 689	5,6
8	ForteBank	1 209 740 017	4,7
9	Еуразиялық Банк	1 032 434 790	4,0
10	Bank RBK	1 012 701 671	3,9
11	Басқалары	4 969 826 682	19,4
	Барлығы:	25 681 510 627	100,0

Ескерту: Интернет-ресурс: <http://www.nationalbank.kz> [3]

Қазақстан экономикасының өсу қарқыны, әсіресе халықтың және бизнестің табысына тәуелді: қызмет көрсету, құрылыс және көлік салаларында төмендеді. Өнеркәсіпте өндіріс қуаттылықтарының төмендеуі және сауда секторындағы сату желілерінің қысқаруы байқалды.

2018 жылғы ЖІӨ-нің өсуіне мемлекет басым салаларды қаржыландыру бағдарламалары есебінен қолдау көрсетті. Алайда банктердің бірі «бағдарламалық синергияны толыққанды пайдалануда қолдау бағдарламалары мен халықтың жұмыспен қамтылуының арасындағы байланыстың нашарлығын» атап өтті.

Экономиканы дамыту бағдарламалары шеңберінде игерілген қаражаттың қомақты көлеміне қарамастан бұл қаражаттың басым бөлігі әртүрлі субъектілердің айналым капиталын ұстап тұруға жұмсалған.

Жоғарыда аталған респондент «айналым капиталын қаржыландыру қысқамерзімді кезеңде кәсіпорындардың қаржылық жағдайын қолдауға мүмкіндік береді, алайда жинақталған жүйелі проблемаларды шешуге мүмкіндік бермейді» деп, атап айтқанда, өндірушілердің аралық тұтыну тауарлары импортына тәуелділігін шешуге мүмкіндік бермейді деп есептейді. Бұл, өз кезегінде, «экономиканы әртараптандыру жылдамдығын, жаңа кәсіпорындар мен жұмыс орындарының пайда болуын баяулатады және жақын келешекте инфляция деңгейі өсуіне және несиелік тәуекелдің бұдан да әрі өсуіне әкелуі мүмкін».

Респонденттердің көпшілігі Қашаған кен орнын іске қосу 2017-2018 жылдары экономиканың өсу қарқынын қалпына келтірудің драйвері және оң бюджеттік әсердің нәтижесі болады деп күтеді. Алайда, «Қазақстанның кең орнында иелігіндегі үлесінің төмен болуы экономика өсімінің қарқынын қалпына келтіруді тежейді» [3].

Қазақстан Республикасындағы банктердің нарықтағы үлесінің көп бөлігін бастапқы үш банк алады. Оларға: Казкоммерцбанк, Халықбанк және Цеснабанк жатады. Бұл банктер еліміздегі ең басты банктер болып табылады. Нарықтағы жалпы үлесі 46%-ға тең.

Қазақстан Республикасы банк секторының 01.01.2018 ж. негізгі көрсеткіштері (2017 жылғы өзгерістер):

Активтер мен несие портфелі. Қазақстан Республикасы екінші деңгейдегі банктерінің активтері 2018 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 25 556,8 млрд теңге (2017 жылдың басында – 23 780,3 млрд теңге), 2017 жыл бойғы ұлғаю – 7,5% болды.

Активтер құрылымындағы ең көп үлесті (жиынтық активтердің 56,9%-ы) 15 510,8 млрд теңге сомладағы несие портфелі (негізгі борыш) алады (2017 жылдың басында – 15 553,7 млрд теңге), 2017 жыл бойғы азаю – 0,3% болды.

Занды тұлғаларға қарыздар несие портфелінің 42,3% үлесімен 6 553,5 млрд теңге (2017 жылдың басында – 7 307,2 млрд теңге немесе несие портфелінің 47,0%-ы), 2017 жыл бойғы азаю – 10,3% болды.

Жеке тұлғаларға қарыздар несие портфелінің 24,3% үлесімен 3 766,6 млрд теңге (2017 жылдың басында – 3 872,9 млрд теңге немесе несие портфелінің 24,9%-ы), 2017 жыл бойғы азаю – 2,7% болды.

Тұтынушылық қарыздар несие портфелінің 16,4% үлесімен 2 547,5 млрд теңге (2017 жылдың басында – 2622,7 млрд теңге немесе несие портфелінің 16,9%-ы), 2017 жыл бойғы азаю – 2,9 % болды.

Шағын және орта бизнес қарыздар несие портфелінің 32,2% үлесімен 5 002,0 млрд теңге (2016 жылдың басында – 4 242,2 млрд теңге немесе несие портфелінің 27,3%-ы), 2017 жыл бойғы ұлғаю – 17,9% болды.

NPL – жұмыс істемейтін қарыздар (90 күннен астам мерзімі өткен берешегі бар) 1 042,1 млрд теңге немесе несие портфелінің 6,7%-ы (2017 жылдың басында – 1 236,9 млрд теңге немесе несие портфелінің 8,0%-ы) болды.

Несие портфелі бойынша провизиялар 1 642,9 млрд теңге немесе несие портфелінің 10,6%-ы мөлшерде (2017 жылдың басында – 1 647,8 млрд теңге немесе несие портфелінің 10,6%-ы) қалыптасты.

Міндеттемелер мен салымдар. Қазақстан Республикасы екінші деңгейдегі банктерінің міндеттемелері 22 716,3 млрд теңге (2017 жылдың

басында – 21 290,2 млрд теңге), 2017 жыл бойғы ұлғаю – 6,7% болды. Екінші деңгейдегі банктердің жиынтық міндеттемелеріндегі ең көп үлесті клиенттердің салымдары – 76,0% және айналысқа шығарылған бағалы қағаздар – 7,8% алады. Қазақстан Республикасы екінші деңгейдегі банктерінің Қазақстан Республикасы бейрезиденттері алдындағы міндеттемелері 1 687,5 млрд теңге немесе жиынтық міндеттемелердің 7,4 %-ы болды.

Клиенттердің салымдары 17 268,6 млрд теңге немесе жиынтық міндеттемелердің 76,0%-ы (2017 жылдың басында – 15 605,1 млрд теңге немесе жиынтық міндеттемелердің 73,3%-ы), 2017 жыл бойғы ұлғаю – 10,7% болды.

Заңды тұлғалардың салымдары 9 360,8 млрд теңге немесе клиенттер салымдарының 54,2%-ы (2017 жылдың басында – 8 719,6 млрд теңге немесе клиенттер салымдарының 55,9%-ы), 2017 жыл бойғы ұлғаю – 7,4% болды. Заңды тұлғалардың шетел валютасындағы салымдарының үлесі жылдың басындағы 61,5%-дан есепті күнгі 46,6%-ға дейін азайды.

Жеке тұлғалардың салымдары 7 907,8 млрд теңге немесе клиенттер салымдарының 45,8%-ы (2017 жылдың басында – 6 885,5 млрд теңге немесе клиенттер салымдарының 44,1%-ы), 2017 жыл бойғы ұлғаю – 14,8% болды. Жеке тұлғалардың шетел валютасындағы салымдарының үлесі жылдың басындағы 79,1%-дан есепті күнгі 62,2%-ға дейін азайды.

Меншікті капиталдың жеткіліктілігі. Реттеуіш капитал 3 226,1 млрд теңге мөлшерде қалыптасты. Капитал жеткіліктілігінің коэффициенттері мынадай болды: к1-1 – 13,7%; к1-2 – 14,3%; к2 – 16,3%

Өтімділігі жоғары активтер 6 500,5 млрд теңге немесе активтердің 25,4%-ы (2016 жылдың басында – 5 043,1 млрд теңге), 2017 жыл бойғы ұлғаю – 28,9% болды.

Нәтижелері мен талқылаулар. Тәуекелдерді басқару жүйесі стратегиялық басқару деңгейінде, ұйымдастырушылық бөлімшелер деңгейінде немесе әртүрлі қиын операциялардың тәуекелдерін бақылайтын бөлімшелердің өзара әрекеті шегінде жүзеге асады. Тәуекелдерді төмендетуге бағытталған банк қызметінің тәуекелін басқарудың бірнеше әдістерін қарастыруға болады. Оларға жататындар:

- банктердің өз қызметі туралы динамикалық және статистикалық ақпараттардың сенімділігін, олардың клиенттерінің, контрагенттерін, делдалдарын, бәсекелестерін талдаудың болжамдық әдісі арқылы мүмкін шығындарды алдын ала бағалау. Бұл мақсат үшін банктерде тәуекел деңгейін талдайтын және маркетинг жүйесінде оларды басқару әдістерін жасайтын бөлімдер құрылуы қажет;

- пайыздық мөлшерлеме динамикасы, олар банктің тәуекелділік деңгейі көтерілген кезде жоғарылайтын және керісінше, яғни шектеулі алмастырылатын инструменттер пайызынан жоғары бос айналымдағы инструменттердің пайыздары; пассивті операциялар және банкаралық нарықтағы операциялар, клиенттермен активтік және несиелік пайызынан төмен, қарыз алушы қаншалықты тұрақты болса пайыз мөлшерлемесі төмен болады; ұзақ мерзімділер қысқа мерзімді операциялар бойынша кепілдірілмеген және қысқа мерзімді операцияларға қарғанда пайызы төмен; жағымсыз жағдайларда кепілдік ретінде несиені сақтандыру;

- хеджирлеу (тәуекелді сақтандыру);

- тәуекел өте жоғары болған жағдайда қарыз алушының ұсынысын қабылдамау;
- жеке несиелену және аз қарыз алған жағдайларда негізінен қолданылатын несиелеу шарттарын есептеу;
- онын шоғырлануын бейнелейтін тәуекелді диверсификациялау.

Көптеген операциялардың тәуекелін дұрыс есептеу үшін оларды әртүрлі позициялардан қарастыру қажет. Банктің әрбір құрылымдық кіші бөлімдері сол немесе басқа операцияны жүзеге асыру барысында барлық жақтық тәуекелді талдау үшін қажетті ақпараттың бір бөлігін қамтиды. Бұл тәуекелді бағалай алатын мамандарға да қатысы. Тәуекелді бақылау менеджерлермен қоса, акционерлердің де (ең бірінші банк басшыларының) міндетіне жатады. Егер біріншілері бақылауға жауапты болса, банктің қызметін стратегиялық жоспарлау және оны жедел басқаруды тек банк иелері ғана жасай алады. Егер банк басшылары директорлар мәжілісі деңгейінде нақты бақылау механизмдерін жасамаса және сол кезде банктің күнделікті басқармасында жұмыс жасамаса, онда олардың банкке инвестицияланған қаражаттарды күтілетін табыс әкелетіндігі сенімсіз. Тәуекел-ге және несиелік ұйымның сенімділігіне қажетті басқа да шартын бақылау әдістері мен дұрыс жүйесінің маңыздылығына қарамастан оның жоғарғы басшысының жүйеге қызығушылығымен оның іскерлік сапасы маңызды жүйесінің орнықты дамуы үшін тұрақсыздық факторлары мен тәуекелдерде, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі анықталған қауіп-қатерлерді жою және қаржы секторының тұрақтылығын арттыру мақсатында бастапқы іс әрекеттердің нақтыланған жоспарын әзірледі. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасы мақұлдаған банк жүйесін сауықтыру және 2016 жылға қаржы секторын одан әрі дамыту жөніндегі іс-шаралар жоспарында мыналармен[4]:

- банктердің несиелік портфелі сапасының проблемасын шешумен;
- банк жүйесін өтімділікпен және қорландырумен қамтамасыз ету;
- тұрақтылықты арттыру мақсатында қаржы секторын реттеуді жетілдірумен байланысты тұжырымдамалық бағыттар қамтылды.

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің норма белгілеу қызметі 2017 жылы банк секторының қызметін реттейтін нормативтік құқықтық актілерді жетілдіруге жұмылдырылды, олар мыналарға бағытталады:

- ертерек ден қою шараларын қолдану бойынша талаптарды және банктің жай-күйі нашарлауына әсер ететін факторларды айқындау әдістемесін жетілдіруге;

- банктерде директорлар кеңесі, банк басқармасы тарапынан банктің қызметін және қаржылық жай-күйін тиімді бақылауды жүзеге асыруды қамтамасыз ететін тәуекелдерді басқару, ішкі бақылау жүйелерін қалыптастыруға талаптарды айқындауға;

- Қазақстанның банк жүйесін реттеу практикасына меншікті капиталдың жеткіліктілігін есептеуге жаңа талаптарды белгілеу арқылы банктік қадағалау жөніндегі Базель комитетінің (Базель III) соңғы ұсыныстарын енгізуге, сондай-ақ жаңа стандарттарға өту процесінің икемділігін қамтамасыз етуге (банк капиталының құрамын және оның жеткіліктілігін жақсарту бөлігінде), Базель III ұқсас капитал құрамына енгізу үшін қаржы құралдарына критерийлерді белгілеу үшін пайдаланылатын терминдер

мен ұғымдарды Қазақстан Республикасы заңнамасының талаптарына бейімдеуге;

– инвестициялық портфельді басқаратын екінші деңгейдегі банктердің пруденциялық нормативтерінің есебіне маржалық және кепілді жарналарды енгізуді көздейтін бағалы қағаздар нарығындағы қаржы ұйымдарының, ұлттық пошта операторының және ерікті жинақтаушы зейнетақы қорларының қызметін жандандыруға;

– капиталдың жеткіліктілігіне қойылатын талаптарды есептеу кезінде тұтынушылық несиелер бойынша тәуекел-өлшемім арттыру жолымен қамтамасыз етілмеген тұтынушылық несиелеудің тәуекелдерін төмендетуге (75%-дан 100%-ға дейін), кепілмен қамтамасыз етілмеген қарыздар бойынша борыштық жүктеме коэффициентін 50%-дан аспайтын деңгейде қолданысқа енгізуге, қамтамасыз етілмеген тұтынушылық несиелер портфелінің өсу қарқынына жылына 30%-дан аспайтын лимитті белгілеуге;

– банктерге белгіленген лимиттер шегінде тұтынушылық қарыздар портфелін басқа банктерге беру мүмкіндігін ұсынуды көздейтін банк қызметін реттеуге;

– меншікті капиталды ішкі активтерге орналастыру коэффициентін есептеуді өзгертуге;

– банктер депозиттерді қабылдау, жеке тұлғалардың банк шоттарын ашу және жүргізу бойынша қабылдайтын тәуекелдерді банктің меншікті капиталының мөлшеріне сәйкес келуін қамтамасыз етуге, меншікті капиталдың ең төменгі мөлшерін ұлғайту тәсілін өзгертуге;

– банктің валюталық тәуекелін реттеуге, оның ішінде валюталық позиция лимиті бойынша талаптарды жеңілдету арқылы;

– халықаралық қаржы есептілігінің стандарты сәйкес провизияларды (резервтерді) қалыптастыруды ескере отырып, банктің қаржылық жай-күйі нашарлауына әсер ететін факторларды есептеу тәртібін айқындауға;

– халықаралық қаржы есептілігінің стандарты сәйкес пруденциялық нормативтерді есептеуге икемді өтуді қамтамасыз етуге;

– банктер мәмілелерді жүзеге асыруға құқылы қаржы құралдарының тізбесін кеңейтуді қоса алғанда, банктердің қаржы құралдарымен операциялары бойынша мүмкіндіктерін арттыруға, банктерге бағалы қағаздарды ұйымдастырылмаған нарықта бастапқы орналастыру кезінде оларды сатып алу мүмкіндігін беруге, банктерге бағалы қағаздардың қайталама ұйымдастырылмаған нарығында сатып алуға рұқсат етілген қаржы құралдарының тізбесін нақтылауға бағытталды [5].

Қорытынды. Жалпы банк секторының сапасын, даму динамикасын және экономиканы қаржыландырудағы рөлін арттыру үшін баланстардың сапалы құрылымын жақсартуды банктердің ынталандыруына және олардың «тәуекелге деген тәбетін» өсіруге бағытталған шаралар қажет.

Банк секторының экономиканы қаржыландыруға қосатын үлесін арттыру міндеті қаржы нарығындағы басқа сегменттерде жұмыс істеудің бәсекелестік талаптарының жақсаруына да тікелей байланысты. Инвестициялық мүмкіндіктер мен тәуекелдерді барынша әртараптандыруды қамтамасыз ету, айтарлықтай институционалдық шоғырлануға жол бермеу, жекелеген сегменттерде негізсіз бәсекелестік артықшылықтар құрмау

және қаржылық қызметтерді тұтынушылар алдында есеп беру деңгейін көтеру қажет.

Дұрыс жұмыс жасайтын тәуекел-менеджменті банктің қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ету, жоспарланбаған шығындарды төмендету секілді банктің мүмкіншілігін қалыптастыру, контрагенттер тарапынан банкке деген сенімді арттыру сияқты біршама шараларды қамтиды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2017 жылғы 31 қаңтар <http://www.akorda.kz>.
2. 2018 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Қазақстан Республикасы банк секторының ағымдағы жай-күйі / Қазақстан Ұлттық Банкі. Интернет-ресурс: <http://www.nationalbank.kz>.
3. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің 2017 жылғы жылдық есебі / Қазақстан Ұлттық Банкі. Интернет-ресурс: <http://www.nationalbank.kz>.
4. Банковское дело. Учебник под ред. Исакова У.М. Алматы. – Экономика. – 2011. – 551 б.
5. Айгужинова Д.З., Салихова А.Р., Сартова Р.Б. Проблемы и пути обеспечения финансовой стабильности банковской системы Республики Казахстан / Региональная экономика и управление: электронный научный журнал. 2017. № 1-2 (49). – 248-258 бб.

Р.Д. Досжан¹, доктор PhD, и.о. доцента

М. Далабаева², магистрант

^{1, 2} Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан

Управление банковскими рисками и анализ финансового положения банковского сектора в Республике Казахстан

Аннотация. Поскольку риск встречается в каждой сфере деятельности, снижение риска и увеличение прибыльности могут быть напрямую связаны с его управлением. Риск как экономическая категория является описанием деятельности любого предпринимателя в случае, когда его результативность показывает неопределенность и возможность неблагоприятного результата в случае неудачи. Банковский риск – возникновение дополнительных затрат в результате осуществления запланированных финансовых операций, неполное получение доходов или возможность потери банком собственных денежных средств. Существуют различные виды рисков в деятельности Банка.

Эти накопления различаются друг от друга по времени и месту возникновения, совокупности экзогенных факторов (т.е. экономической среды, внешней, связанной с конъюнктурой) и эндогенным факторам (внутренним, возникающим из собственной ошибочной деятельности). В то же время, все риски связаны друг с другом и влияют на деятельность банка.

В статье проведен анализ управления банковскими рисками банков второго уровня Республики Казахстан. Изучены финансовое состояние и риски банковского сектора. Кроме того, проведен анализ данных за последние

пять лет, рассмотрены динамики изменения активов банков, ссудного портфеля.

Рассмотрены пути совершенствования управления банковскими рисками банков второго уровня Республики Казахстан. В частности, были рассмотрены пути управления рисками в зарубежной практике и пути управления, необходимые Республике Казахстан.

Ключевые слова: банковские риски, система управления рисками, управление рисками, стратегическое управление, снижение рисков.

R.D. Doszhan¹, PhD, associate Professor

M. Dalabaeva², Master's student

^{1,2} al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

The banking risk management and analysis of the financial position of the banking sector in the Republic of Kazakhstan

Abstract. Since risk occurs in every area of activity, risk reduction and increased profitability can be directly related to its management. Risk as an economic category is a description of the activities of any entrepreneur in the case where its effectiveness shows uncertainty and the possibility of an adverse result in case of failure. Bank risk-additional costs arising as a result of the planned financial operations, incomplete receipt of income or the possibility of the Bank losing its own funds. There are various types of risks in the activities of the Bank. These accumulations differ from each other in time and place of origin, the totality of exogenous factors (i.e., the economic environment, external, related to the conjuncture) and endogenous factors (internal, arising from their own erroneous activities). At the same time, all risks are related to each other and affect the activities of the bank.

The article analyzes the management of Bank risks of banks of the second level of the Republic of Kazakhstan. The financial condition and risks of the banking sector are studied. In addition, the analysis of data for the last five years were conducted, the dynamics of changes in banks' assets and loan portfolio were considered.

Ways of improvement of management of Bank risks of banks of the second level of the Republic of Kazakhstan were considered. In particular, the ways of risk management in foreign practice and the ways of management necessary for the Republic of Kazakhstan were considered.

Keywords: Bank risks, risk management system, risk management, strategic management, risk reduction.

Г.Б. Кудьярова, магистрант 2 курса
Факультет «Переводческое дело»
Университет иностранных языков и деловой карьеры

ФАКТОРЫ, ОБУСЛОВЛИВАЮЩИЕ АДЕКВАТНОСТЬ ПИСЬ- МЕННОГО ПЕРЕВОДА НАУЧНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СТАТЕЙ С АНГЛИЙСКОГО НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию факторов, способных оказать непосредственное влияние на адекватность письменного перевода научных экономических статей с английского на русский язык. Установлено влияние на перевод трех факторов – фактора лингвистического свойства, переводоведческого и «личностного». Первый фактор предполагает учет лексических, стилистических и грамматических особенностей научных экономических статей. Второй фактор подразумевает учет экстралингвистической специфики статей. Третий фактор указывает на необходимость учета личностных качеств переводчика. В настоящее время в мировой экономике действует тенденция усиления целостности мирового хозяйства, его глобализация, что вызвано развитием экономических связей между странами, либерализацией торговли, созданием современных систем коммуникации и информации, мировых технических стандартов и норм. В этих условиях обмен опытом и знаниями между учеными-экономистами разных стран становится особенно актуальным.

В этой связи переводчик играет роль посредника, обеспечивающего общение между двумя культурными сообществами в данной профессиональной сфере общения. Как показывает практика, сегодня достаточно высок спрос на переводчиков-профессионалов в области экономики. Работа посвящена выявлению и исследованию факторов, каждый из которых включает определенную совокупность положений, значимых для выполнения адекватного письменного перевода англоязычных научных статей.

Ключевые слова: научная статья; лингвистический фактор; переводоведческий фактор; письменный перевод.

Введение. Работа посвящена выявлению и исследованию факторов, каждый из которых включает определенную совокупность положений, значимых для выполнения адекватного письменного перевода англоязычных научных статей.

Фактор первый – фактор лингвистического свойства. Он предполагает учет лингвистических особенностей научных экономических статей. Как показывает проведенный анализ, прежде всего, необходимо принимать во внимание терминологический аспект текстов. В ходе исследования удалось установить присутствие разных видов терминов. Для наглядности общая тенденция экономической терминологии в данном виде текстов показана в табл. 1.

Таблица наглядно иллюстрирует разнообразие суффиксов и префиксов, участвующих в образовании *однословных* англоязычных экономических терминов, встречающихся в научных статьях.

Таблица 1 – Особенности образования экономических терминов

Суффикс или префикс, участвующий в образовании термина	Примеры экономических терминов
– ant	accountant – бухгалтер; occupant – арендатор
– ance	insurance – страхование, страховой полис, сумма страхования
– (t)ion	nationalization – национализация; consolidation – соединение в одно целое двух или нескольких компаний; devaluation – девальвация; inflation – инфляция; depreciation – амортизация, обесценивание
– ment	abatement – уступка в цене, скидка; investment – инвестиция, вклад; realignment – пересмотр реальных курсов в Европейской валютной системе
– ness	backwardness – отсталость; business – бизнес, торговое предприятие; bareness – бедность, скудность, ничтожная прибыль; weakness – бездеятельное настроение (о состоянии рынка)
– ity	capacity – производительность, пропускная способность; elasticity – эластичность; stability – стабильность
– or, – ist, – er	industrialist – промышленник, предприниматель; valuer – оценщик; cashier – кассир
dis –	discharge – погашение долга, исполнение/прекращение обязательства; discredit – лишение коммерческого кредита
un– , in–, il–, ir–, im–	undenounced – неденонсированный; inanimate – неживленный (вялый) спрос/рынок; illiquid – неликвидный

Анализ также показывает, что в англоязычной научной литературе присутствует большое количество экономических терминов, выраженных в виде *словосочетаний*. Такие термины могут состоять из разных частей речи. Например, “loan account” (счет ссуд), “to make good the deficit” (покрыть дефицит), ‘pool of foreign exchange “(общий фонд иностранной валюты), ‘price at maturity” (цена при наступлении срока). Следует заметить, что термины-словосочетания достаточно распространены в научных статьях по экономике. С целью выполнения перевода на русский язык такой терминологии необходимо, прежде всего, определить ключевое слово.

Говоря о лингвистических особенностях научных статей по экономике, следует отметить присутствие в них разнообразных *аббревиатур*. Для наглядности информация о наиболее распространенных видах аббревиатур в англоязычных экономических научных статьях представлена в табл. 2.

Таблица 2 – Разновидности аббревиатур в научных статьях

Виды аббревиатур	Примеры используемых аббревиатур
Инициальные аббревиатуры – алфавитизмы (аббревиатуры, составленные из первых букв слов, входящих в словосочетание)	LLC = limited liability company – компания с ограниченной ответственностью; CML = capital market line – линия рынка капитала; VRDB = variable-rate demand bond – облигация на предъявителя с плавающей ставкой; YTM = yield to maturity – доход, получаемый до срока погашения (облигации); ACRS = accelerated cost recovery system – система ускоренного возмещения себестоимости
Инициальные аббревиатуры – акронимы (буквенные аббревиатуры, произносимые по орфоэпическим правилам, т.е. как целые слова (в составе акронимов обязательно присутствуют гласные звуки))	FIFO = First-In-First-Out – метод оценки стоимости проданных товаров, подразумевающий использование стоимости товара, поступившего раньше всех остальных; GAAP = Generally Accepted Accounting Principles – стандарты бухгалтерского учета, применяемые в США и некоторых других странах; CHAPS = The Clearing House Automated Payment System – система клиринговых расчетов в Великобритании; VAT = value added tax – налог на добавленную стоимость
Слоговые аббревиатуры (аббревиатуры, образованные из сочетания начальных частей слов)	Forex = Foreign Exchange – Международный валютный рынок; ECOSOC = Economic and Social Council (of the United Nations) – Экономический и социальный совет (ООН)
Аббревиатуры – усечения (аббревиатуры, образованные путем усечения многосложных слов)	comp. = compensation – компенсация, жалование; barg. = bargain – ситуация временного снижения цен, выгодная покупка, заключить сделку, торговаться о цене; bal. = balance – баланс, сальдо, счет в банке, сводить (закрывать) счета
Омоакронимы (акронимы, имеющие полный или сходный смысловой коррелят в английском языке, т.е. акронимы по своей фонетической структуре совпадают с общеупотребительными словами)	CARs («машины») – Certificates for Automobile Receivables («машины») – ценные бумаги (сертификаты), выпущенные на основе пула кредитов на покупку автомобилей в США (т.е. обеспеченные этими кредитами), PORTAL («портал») – Private Offerings, Resales and Trading through automated linkages («частные предложения, перепродажи и торговля через автоматическую связь» [1, с. 206-207])
Аббревиатуры, имеющие несколько значений (их наличие затрудняет понимание и расшифровку текста)	SE, S/E – 1) shareholders' equity – собственный капитал США; 2) single-entry book-keeping – простая бухгалтерия; 3) standard error – средняя квадратическая ошибка; 4) Stock Exchange – Фондовая биржа; ABC – 1) activity based costing – калькуляция себестоимости по виду деятельности; 2) Audit Bureau of Circulation – Бюро аудита тиражей, собирающие информацию о печатной продукции в США [2, с. 27]

Другая особенность лингвистического плана – *неологизмы*. Так, например, слово «call», которое имеет значения: окликать, вызывать, телефонный вызов. В биржевой деятельности у него иное значение, а именно «колл», т.е. право приобрести в течение установленного срока ценные бумаги по определенной цене с предварительной уплатой премии.

Лингвистический аспект, обусловленный первым фактором, предполагает также учет *стилистических особенностей* научных статей по экономике. Анализ данных текстов показал, что им свойственен монологический характер изложения информации, четкость и полнота формулировок, конкретность в объяснении фактов, установление причинно-следственных связей между рассматриваемыми явлениями (т.е. логичность), желание автора добиться определенности при сохранении насыщенного содержания текста. Данный вид текста характеризуется тем, что он разделен на специальные смысловые отрезки, отражающие последовательность развития мысли от общего к частному или от частного к общему. Вместе с тем, анализ показал, что в отличие от русскоязычных научных экономических статей англоязычные научные статьи характеризуются использованием более *экспрессивного и эмоционального языка*. В данных статьях наблюдается присутствие *образной фразеологии, игры слов, метонимии, метафор* (схема).

Приведем несколько примеров. Зачастую англоязычные статьи включают экономические термины, содержащие обозначение цвета. Эти термины образованы с помощью метафорического и метонимического переноса. Например, термин “white sheets” имеет значение регионального выпуска ценных бумаг, продающихся на внебиржевом рынке, на «белых страницах». Метафора “whitemail” буквально означает «белая кольчуга» – экономический механизм, разработанный против поглощений (takeover), при котором уязвимая компания продает большое число своих акций дружественной компании по цене ниже рыночной. Использование данного термина основано на сравнении экономических отношений между фирмами с битвой, а предпринимаемых ими действий со средствами самозащиты. Метафора “blue chip” («голубые фишки») означает первоклассные акции. Это акции самых известных компаний с быстро растущей доходностью, отличным уровнем управления, предоставляемых услуг и продукции. Происхождение данного термина основано на том, что самые дорогие фишки при игре в покер – голубого цвета [3, с. 19-21]. В качестве примера образной идиомы можно привести словосочетание “shark repellent” («средство для отпугивания акул») – меры, предпринимаемые корпорацией для того, чтобы предотвратить нежелательные попытки поглощения. Эти меры также называются “rogue provision” («иглы дикобраза»). Такими мерами выступают: требование установить справедливую цену при приобретении акций; защитное слияние компаний; требование установить процедуру квалифицированного, а не абсолютного большинства при голосовании на собрании акционеров, когда должен решаться вопрос о поглощении компании другой стороной и другие меры [4, с. 59-60]. Таким образом, в процессе выполнения письменного перевода специалисту следует учитывать стилистические особенности научных экономических статей, избегая при этом буквального перевода или калькирования. Необходимо также отметить особенности грамматического плана.

Рисунок 1 – Факторы, обуславливающие адекватность письменного перевода научных экономических статей с английского на русский язык

Анализ данных видов текстов показал *широкое распространение в них глагольных форм и отглагольных прилагательных с предлогами* (to be attendant to, to be incidental to); союзных слов и союзов (both...and, than, as, not merely...but also); *союзов-архаизмов* (thereby, here-by, therewith); *причастных, герундиальных синтаксических конструкций и оборотов, безличных и неопределенно-личных структур* (it was decided, it has been found expedient). Таким образом, лингвистический фактор обуславливает учет целого ряда лексических (разнообразие терминологии, аббревиатур и т.д.), стилистических (распространение словообразующих морфем, метафор, игры слов) и грамматических особенностей (распространение причастных, герундиальных синтаксических конструкций, безличных, неопределенно-личных структур).

Фактор второй – фактор переводоведческого свойства. Он касается необходимости учета специфики письменного перевода научных статей по экономике как процесса. Заметим, что письменный профессионально ориентированный перевод является актом/способом профессионально значимой межъязыковой и межкультурной коммуникации, нацеленной на адекватную передачу в переводном тексте специальной информации, содер-

жащейся в исходном тексте [5, с. 22]. Таким образом, перевод представляет, прежде всего, профессиональную деятельность. Ее особенности заключаются в том, что переводчику необходимо учитывать: а) специфику сферы общения, в которой создавался текст; б) профессию, род занятий, место и тему работы, отношение отправителя дискурса к предмету речи; в) канал сообщения информации. Иными словами целесообразен учет *экстралингвистических факторов*, обуславливающих появление текста, в данном случае научной статьи по экономике [6, с. 17].

Практика показывает, что непременным условием осуществления адекватного перевода экономической статьи является учет переводчиком экономических реалий. В научных экономических статьях может находить отражение та или иная экономическая теория, они нередко содержат большое количество расчетов и формул. Структура статьи и последовательность изложения информации в ней соответствуют определенной экономической модели. Статьи могут быть посвящены таким экономическим явлениям, которые подвержены частым изменениям (например, финансовой отчетностью). Экономика как наука часто прибегает к всевозможным математическим и статистическим методам, что находит свое отражение в текстах статей. Иными словами экономическая теория в определенной степени взаимодействует с прецедентным пространством математической науки, что проявляется в использовании знаний математики для выведения экономических формул, теорем, гипотез, построения графиков, таблиц и т.д. [7, с. 43]. Все это обуславливает специфичность экономической сферы общения. Переводчику экономических текстов необходимо обладать обширными знаниями как экономики, так и наук, тесно с ней связанных (математические науки, статистика, социология, право и т.д.). Переводчик должен обязательно стремиться к концептуальному усвоению особенностей указанных отраслей науки с целью порождения профессионального дискурса, добиваясь укрепления дискурсивной личности, ее развития и обогащения [8, с. 105].

Следует заметить, что в любом виде текста, в том числе и научном, находит свое выражение личность автора. Любая научная экономическая статья отражает отношение автора этой статьи к той или иной проблеме в области экономики, уровню ее значимости, оптимальным путям ее решения. Автор научной экономической статьи часто обладает большим опытом профессиональной деятельности в той сфере, которой посвящена его статья. Следовательно, при анализе экономических данных и формулировании выводов он опирается на свой опыт и профессиональные знания, а сами данные для статьи нередко собираются в процессе функционирования организации, в деятельности которой участвует отправитель дискурса. Кроме того, автор статьи может отдавать предпочтение использованию тех или иных терминов, конструкций и речевых оборотов. Таким образом, наличие информации о личности автора и месте его работы значительно облегчает задачи переводчика. Не менее важен учет канала сообщения информации, содержащейся в научной экономической статье. Как известно, каждый журнал устанавливает определенные требования к содержанию и структуре научной статьи. Знание структуры журнала, в котором была опубликована англоязычная экономическая научная статья, и требований журнала к статье по форме, содержанию и структуре позволяют пе-

реводчику правильно определить круг затрагиваемых в статье экономических явлений, ход мысли автора статьи и тем самым обеспечить осуществление адекватного перевода. Второй фактор, подразумевает необходимость учета информации, выходящей за рамки текста, что позволит переводчику наиболее глубоко проникнуть в смысл высказывания и, следовательно, достигнуть высокой степени эквивалентности текста перевода.

Фактор третий – «личностный», он предполагает учет личностных характеристик переводчика. Несомненно, качество переводческого продукта напрямую зависит не только от набора знаний и умений, обуславливающих письменную переводческую компетенцию, но и от личностных характеристик самого переводчика. Данный специалист должен *обладать коммуникативными способностями*, т.е. умением работать в команде, налаживать устойчивые контакты с людьми разного пола, возраста, социального положения и культуры. Это обусловлено тем, что зачастую для достижения адекватности текста перевода ему приходится консультироваться со специалистами в данной предметной области. Нередки случаи, когда над статьей работают сразу несколько переводчиков. Более того, для переводческой деятельности характерны периодические «авралы», работа в вечернее и ночное время, работа в условиях стресса. Таким образом, переводчик должен обладать *физической и психической выносливостью*.

Профессия переводчика характеризуется необходимостью одновременной работы с различными источниками информации. Следовательно, необходимым качеством для данного специалиста является *обладание высоким уровнем концентрации внимания*. Поскольку переводчик научных экономических статей должен обладать знаниями не только английского и русского языка, но и знаниями экономики, личностная характеристика переводчика должна включать *развитое аналитическое мышление*. Важно, чтобы при переводе не остались незамеченными те или иные мысли автора статьи. Переводчик должен обладать *высокой личной организованностью* для того, чтобы уметь планировать свое время работы над переводом. При этом работа над переводами статей с установленными промежуточными и финальным сроками сдачи результата подразумевает, что специалист в состоянии эффективно планировать собственную нагрузку на протяжении всего времени работы. Он обладает дисциплинированностью и усидчивостью, которые не позволят нарушить заранее установленные сроки. Нарушение сроков работы, безусловно, влияет на качество переводческого продукта. Специалист, осуществляющий перевод должен *иметь способности к самооценке*, т.е. способности постоянно самостоятельно оценивать качество выполняемого им перевода, делать выводы, которые позволят не только предотвратить выявленные недостатки в будущем, но и не допустить нарушений профессиональной этики переводчика, поскольку переводчик несет ответственность за качество и аутентичность перевода [9, с. 213]. Таким образом, третий фактор обуславливает учет личностных характеристик переводчика, помогающих ему работать с текстами научных статей и поддерживать контакты со специалистами в научной сфере общения.

Заключение. Итак, в данной статье рассмотрены три фактора, обуславливающих адекватность письменного перевода научных экономических статей с английского языка на русский. Как видится, учет переводчи-

ком выявленных положений будет способствовать выполнению качественного переводческого продукта, следовательно, обеспечит полноценное общение между экспертами данного научного сообщества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Польская С.С. К вопросу об аббревиатурах, используемых в терминосистеме фондового рынка (на материале английского языка) // Ученые записки Орловского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. – 2010. – № 3-1. – С. 205–209.

2. Жаркова Т.И. Аббревиатура в межкультурной деловой коммуникации // Вестник ИрГЛУ. – 2012. – Т. 2. – № 19. – С. 22–27.

3. Булычева В.П. Образные экономические термины, содержащие обозначение цвета // Гуманитарные исследования. – 2008. – № 2. – С. 17–22.

4. Булычева В.П. Образные экономические термины (на материале тематической группы «животный мир») // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2008. – № 3. – С. 55–61.

5. Зайкова И.В. Методика отбора и организации текстов для обучения студентов экономических вузов письменному специальному переводу: дис. пед. канд. наук. – Иркутск, 2009. – 229 с.

6. Гавриленко Н.Н. теоретические и методические основы подготовки переводчиков научно-технических текстов: монография. – М.: Изд-во Рос. ун-та дружбы народов, 2004. – 268 с.

7. Бочарникова Е.А. Специфика прецедентного пространства научного эконом. текста (на материале русской и англоязычной научной экономической литературы) // Гуманитарные исследования. – 2009. – № 1. – С. 39–45.

8. Куницына Е.Ю. Языковая личность переводчика как сущность и ипостась // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2008. – № 10. – С. 103–106.

9. Матвеева Е.В. Современный переводчик: модель специалиста – С. 211–213.

Г.Б. Кудьярова, 2-курс магистранты, «Аударма ісі» факультеті
Шет тілдер және іскерлік карьера университеті

Ағылшын тіліндегі ғылыми экономикалық мақалаларды ағылшын тілінен орыс тіліне дұрыс жазбаша аударуға әсер ететін факторлар

Түйіндеме. Мақала ғылыми экономикалық мақалалардың ағылшын тілінен орыс тіліне дұрыс аударуға тікелей әсер ететін факторларды зерттеуге арналған. Аудармаға әсер ететін үш маңызды фактор қарастырылады, аударманың лингвистикалық қасиеттерінің факторы, аудармалық және тұлғалық. Бірінші фактор ғылыми экономикалық мәтіннің лексикалық, стилистикалық және грамматикалық ерекшеліктерін қарастырады. Екінші фактор мәтіндегі экстралингвистикалық ерекшелігін қарайды. Үшінші фактор аудармашының тұлғалық қасиеттерін қарайды. Қазіргі таңда әлемдік экономиканың тұтастығын арттыру үрдісі жүріп жатыр. Оның глобализациясы, мемлекеттер арасындағы экономикалық байланысты, сауда либерализациясын, заманауи

кация және ақпараттық жүйелерін құру әлемдік техникалық стандарттарымен нормаларын арттыру үрдісі болып жатыр. Бұл жағдайларда әр түрлі мемлекеттердің экономика саласындағы ғалымдары арасындағы тәжірибе және лім алмасуы маңызды. Сондықтан аудармашы делдалдын ролін атқарады. Ол екі мәдени ортаның кәсіби байланысын қамтамасыз етеді. Бүгінгі таңда номика саласында кәсіби аудармашыларға деген сұраныс жоғары. Мақала ағылшын тілінде жазылған ғылыми еңбектердің дұрыс аударылуына тікелей әсер ететін, әр бірі өз ережелер жиынтығына ие факторларды анықтауға және зерттеуге арналған.

Түйінді сөздер: ғылыми мақала; лингвистикалық фактор; аударымдылық фактор; жазбаша аударма.

G.B. Kudyarova, Master's degree
University of Foreign Languages and Business Career

Factors determining adequacy of written translation of scientific articles on economics from english into russian

Abstract. The article is devoted to the analysis of factors that can have a direct impact on the adequacy of written translation of scientific articles on economics from English into Russian. The authors establish the influence of three factors: that of linguistic feature, a translation process factor and a personal factor. The first factor presupposes taking into the account of lexical, grammatical and stylistic features of scientific articles on economics. The second factor presumes the account of extralinguistic character of articles. The third factor points out the necessity of taking into account of a translator's personal qualities. Currently, the global economy has a tendency to enhance the integrity of the world economy, its globalization, which is caused by the development of economic relations between countries, trade liberalization, the creation of modern communication and information systems, world technical standards and norms. Under these conditions, the exchange of experience and knowledge between economic scientists from different countries becomes particularly relevant. In this regard, the translator plays the role of a mediator, providing communication between the two cultural communities in this professional area of communication. As practice shows, today the demand for professional translators in the field of economics is quite high. The work is devoted to the identification and study of factors, each of which includes a specific set of provisions that are important for the implementation of an adequate written translation of English-language scientific articles.

Keywords: scientific article, linguistic factor, translation process factor, translation.

M.Zh. Daribayeva¹, PhD, acting associate Professor

A.Y. Sabidullina², Master's student

^{1,2} al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

NEW CHALLENGES IN THE FINANCIAL MANAGEMENT UNDER THE INFLUENCE OF FINANCIAL TECHNOLOGY

Abstract. Fintech, as they call companies that use the latest developments in the field of mobile payments, online lending, digital instant money transfers and other breakthrough technologies in building their business models. Organizations built on such models today are at the forefront of the latest technologies.

The purpose of this article is to reveal the essence of the new concept and identify new challenges facing new financial technologies in Kazakhstan and foreign countries.

The article discusses the concepts of financial management and financial technologies and their impact on the development of the economy, analyzes the indicators of the development of financial technologies in Kazakhstan and foreign countries, and identifies problems. During the writing of this thesis the theoretical methods, a comparison and a statistical methods were used. The periodicals of modern literature, magazines and Internet resources were used in this work. The theoretical and practical significance of the work consists in a broader disclosure of the conceptual apparatus and the possibility of using the results obtained in the course of the research in the activities of various institutions to develop measures to improve their activities.

Keywords: financial management; effectiveness; financial technologies; economic challenges, digital technology, mobile wallets, cryptocurrency.

Introduction. The financial technologies (FinTech) transform the landscape of financial services. FinTech is not a new phenomenon, it is undergoing constant innovation and evolution over the centuries. At the same time, rapid technological progress and consumer preferences for digital solutions are driving the adoption of new business models and the entry of more flexible non-financial companies (in the areas of telecommunications and technology) to the market, offering customers “banking-related services” in the main areas of banking operations, including retail and bulk payments, customer relations, lending and equity raising, as well as financial market infrastructure, asset management and insurance [1].

In economic and scientific literature researches do not provide a unified, generally accepted opinion on the nature and role of Financial Management (FM) and ‘Fintech’, which results in the existence of diverse definitions.

FM is a part of management processes integrated in company management [2]. FM is associated with the attraction of financial resources and their efficient utilization for the achievement of the company’s objective. FM is an operation activity in business responsible for the acquisition of funds necessary for an effective performance and their efficient use. Brealey defines the FM as “the process of putting the available funds to the best advantage from the long term

point of view of business objectives”. B. Howard and M. Upton regard the FM as “an application of general managerial principles to the area of financial decision-making” [3]. All the above definitions and other opinions have a common acknowledgement that financial resources represent the source of economic benefit of a company; however, neither of these definitions mentions business goals and strategies. Research of scientific and economic literature also revealed other views of the essence and role of the FM in market and investment economy. The emerging role of the FM is associated with the formation of a special industry of financial services [4] and the necessity of management of company’s value, as it is indicated by Stanchu [5].

Experimental part. The information base of the work consists of documents of the official authorities of the Republic of Kazakhstan, as well as foreign and domestic scientific literature, and publications in scientific collections. The work also used information and reporting materials of the National Bank of the Republic of Kazakhstan, as well as materials of Internet resources.

Many scientists have considered the theoretical aspects of financial management for many years, and this issue remains relevant until now, since not only management itself develops and improves, but also together with it develops financial technologies and the global economy as a whole. From various methodological positions, the problems of influence of financial technologists have investigated a number of well-known scientists, both foreign and domestic. The theoretical significance of the thesis is a broader disclosure of the conceptual apparatus and the development of the theory of financial regulation and its importance in ensuring the development of the economy.

During the writing of this thesis were used the theoretical methods, a comparison and a mathematical-statistical methods. At the time of writing were used periodicals of modern literature, magazines and internet resources.

The term ‘Fintech’ denotes ‘financial technology’ and is defined as the delivery of financial and banking services through modern technological innovation led by computer programs and algorithms. A Fintech provider, on the other hand, is defined as an individual or company that uses a technology platform, whether online or offline, to provide new financial services or to improve the delivery of existing financial services. Ideally, a provider would qualify to be termed a Fintech provider if it uses technology (whether online or offline) to provide, or to improve, the delivery of financial services such that the number of hurdles between requesting for a financial service and receiving the financial service is significantly reduced for users of financial services. However, in practice, the technology adopted by some self-identifying Fintech providers do not significantly reduce the hurdles that customers must go through between requesting for a financial service and receiving the financial service. Then cast doubts on whether these individuals or companies should be termed ‘Fintech’, and the debate about whether to de-classify such companies as ‘Fintech’ is still on-going in some countries. Fintech is an acronym for financial technology, which can be interpreted as a way of payment through an electronic or information technology. It is the convergence of financial service and information technology that provide innovative services offered to people. Two most known solution in worldwide may be Apple Pay and Google Wallet.

Fintech companies play an important role in the digital finance economy. Fintech providers are emerging in the financial services sector to either compete with banks or to complement the functions of banks to their customers. In the real world, some Fintech companies provide financial services at a higher cost while the cost of obtaining financial services from banks is relatively lower but the lengthy process of waiting to obtain a loan from regulated banks is making customers turn away from bank providers to non-bank providers.

For instance, a customer that walks into a bank on Monday requesting for £70,000 loan is not likely to obtain the full loan amount requested for on Monday, and this phenomenon is attributed to the fact that bank regulators and banks' internal risk management procedures require banks to spend a considerable amount of time to assess whether an individual qualify to receive a loan or not [6].

Despite the high cost of obtaining financial services from nonbank providers, individuals and companies with low and/or volatile income still prefer to use the services of non-bank providers, many of whom are not currently regulated in emerging countries and in most African countries. Finally, Fintech companies are diverse, and their diversity largely depends on available technology whether online or offline. Examples of Fintech businesses are those that engage in quick check-cashing services, payday lending, and related services.

Finally, the activities of Fintech providers can have implications for financial inclusion and stability.

Nevertheless, significant obstacles remain for the growth of Fintech in structural and institutional spheres and in the field of politics both in our country and in countries that are oversea. We call them new challenges that we face and that require an immediate solution.

There are benefits of doing business with Fintech providers. There are reasons why individuals would rely on Fintech providers even though federally insured banks can provide the same financial services to customers at lower costs than Fintech providers. One, Fintech providers can provide quicker financial services with a seamless process, making it easier for low income individuals to manage their financial obligations on a day to day basis.

Two, Fintech providers do not handle deposits like banks which implies that Fintech providers will face fewer regulations (or will be unregulated in some countries) and the low regulatory burden they face makes it easier for Fintech providers to focus on improving their financial technology and intermediation function while reducing cost, where possible, to serve customers better.

Three, Fintech providers can partner with traditional lending institutions which can help them reduce operational costs and improve the quality of their intermediation activities.

Partnering with traditional lending institutions can help Fintech providers become sustainable over time, and the financial technology of Fintech providers can add value to the activities of the traditional lending institutions they partner with, particularly in 'process improvement' for their online lending business.

Four, some Fintech providers have superior ability to provide instant emergency funds or loans in small amounts to individuals with low and poor incomes compared to banks and other lending institutions. This is because conventional banks and other lending institutions are not obliged to provide emergency funds to anyone, and any request for emergency funding at a convention-

al bank or lending institution must go through the usual credit risk assessment process, which may be too lengthy for individuals that need instant emergency funds. This puts some Fintech providers in a better position to provide emergency funds in small amounts at higher interest rates to individuals with middle and low incomes.

Five, there is the potential for technology to provide convenience.

Fintech providers that operate via online platforms can electronically provide increased convenience to users by providing access to such services and making it available always from any location where the user or consumer can access the Internet. This enables Fintech providers to help customers to avoid having to travel to a banking hall to undertake financial transactions [6].

Literature Review. With the general growth of economic work on the development of modern technology of the world in many academic fields, it is hardly surprising that the relationship between technology and the management of the world has attracted considerable attention in recent years.

While some research has focused only on the description of differences, other work has sought to how the development of management of the state factional environment and their advisability. Technological innovation is the fundamental driving force of industrial evolution. Schumpeter [7] built the theory of innovation based on the combination of technology and economics. He proposed the concept of innovation to argue that technological change leads to unbalanced economic growth and unstable social development. He believed that innovation is the driving force behind economic development and promotes industrial change and economic structural changes.

After carefully analyzing of various academic sources there have compiled a list of the most valuable to particular study. Fintech in the Asian Development Bank [1]: we have found this work to be particularly interesting and relevant to our studies. This study can be used in perfect conjunction to other studies to agree or even oppose modern views regarding the running of the Fintech and economies. This publication looks at all aspects of the research and pays special attention to key issues.

Important and valuable works applied during the writing of the article were also World Bank. [8], International Monetary Fund [9] and The state program «Digital Kazakhstan», where the impact of financial technologies on the economy was fully reflected in a digital format, thanks to which we can speak of a sufficiently large impact and changes.

Results and discussion. Development indicators of foreign financial technologies:

The FinTech affects financial stability. It also entails credit, liquidity, concentration and operational risks, as well as macro-financial and other risks to financial stability, in particular those associated with pro-cyclical, shadow banking and the integrity of financial transactions. Although these risks are not new, they may increase due to the rapid growth of FinTech, new forms of interconnectedness.

The development of FinTech is gaining speed after a late start in some countries of the Middle East, North Africa, Afghanistan and Pakistan (BHAPA), and the first steps in its development are noted in the Caucasus and Central Asia (CCA) region. In both regions, FinTech can help address critical challenges in expanding access to financial services, inclusive growth and eco-

conomic diversification through innovations that help reach a large portion of the population that does not have bank accounts with financial services, and also help to find alternative sources of financing for small and medium enterprises (SMEs). FinTech can also make a significant contribution to financial stability by using technology to ensure regulatory compliance and risk management, as well as boosting trade and remittance by creating efficient and cost-effective cross-border payment mechanisms, while using electronic payments can increase public administration efficiency [9].

The last few years have been marked by a rapid increase in global investment in FinTech and their further active growth is predicted. The amount of investment in FinTech increased more than 10 times from 2012 to 2015 (Figure 1 and Figure 2). Although consolidation in the US FinTech sector led to a reduction in global investment in 2016, growth continued in other regions, including the Middle East and North Africa (MENA), and there was a significant recovery in investment in the first half of 2017.

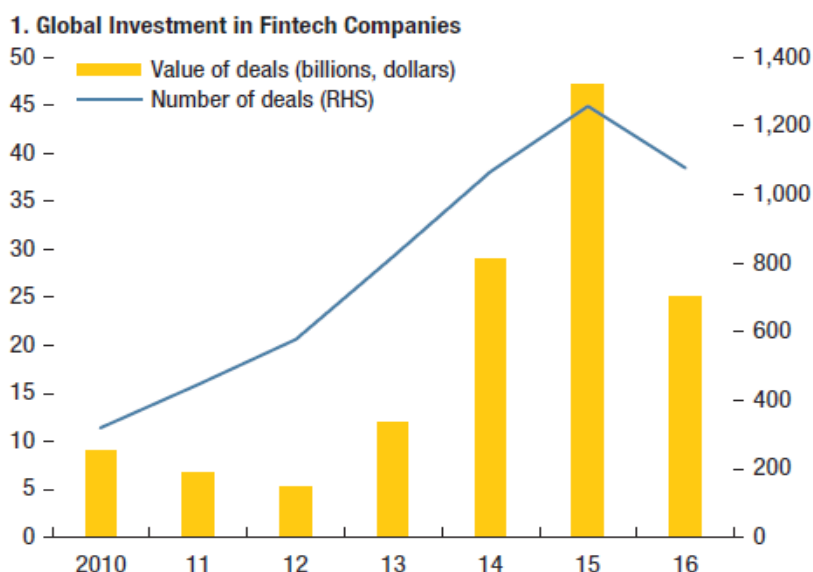

Figure 1 – Global Trends on Fintech: Global Investment in Fintech Companies

Source: imf, regional economic development prospects, 2016-2017, [9]

In the CCA region, the FinTech ecosystem is still being formed, but there is an active trend towards the introduction of FinTech by existing banks and other companies. In this region, investments in digital financial services are still mainly carried out by banks, with Armenia and Kazakhstan apparently occupying leading positions in this area.

2. Five-Year Fintech Investments 2010–14

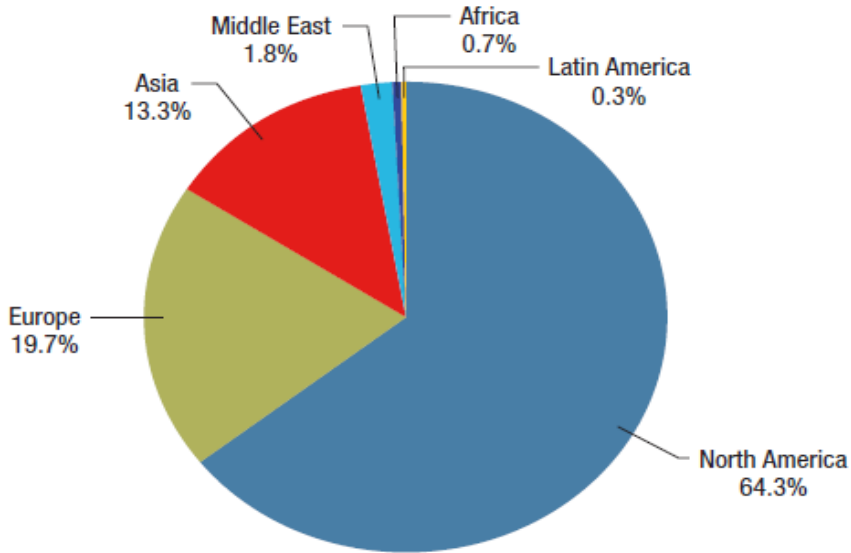

Figure 2 – Global Trends on Fintech: Five-Year Fintech Investments 2010-2014

Source: IMF, Regional Economic Development Prospects, 2016-2017, [9]

The main part of investments in FinTech in the CCA region is in the payments and lending segments, which is in line with global trends. Also, investments in financial technologies are still small, but also focused on solutions in the field of payments (mobile wallets, cryptocurrency).

The transition to digital technology can help improve the collection of government revenues and payments, and the increased use of electronic payments can counteract fraud and facilitate the effective transfer of monetary policy impact. In particular, Oman is already introducing a system of state electronic payments, and Kazakhstan plans to issue government bonds using TPP and mobile telephony.

Challenges of foreign financial technologies. Nevertheless, significant obstacles remain for the growth of FinTech in structural and institutional spheres and in the field of politics [9]:

1) There is still a lack of private investment capital and venture capital, which serve as the basis for financial growth in advanced economies. For example, the amount of investment in private equity and venture capital in MENA remains at around \$ 1 billion and even declined in the context of low oil prices;

2) Gaps in regulation create legal uncertainty that hinders the growth of this sector. Although the basics of regulating digital financial services are being developed, and most countries now have laws regulating the issuance of electronic money, in other regulatory areas related to financial technology, progress is not so significant. For example, only in a few countries (Egypt, Morocco, Tunisia) there are regulations on mobile money. In many countries, the fundamen-

tals of protecting consumers of financial services and data secrecy laws have also not been established [8]. Prudential standards were not adjusted to the specifics of FinTech, and the high capital requirements of banks are a serious obstacle for FinTech startups;

3) General institutional support is still limited. Only very few countries have created incubators and accelerators (Egypt, Lebanon, United Arab Emirates) to promote the expansion of startups, or “regulatory sandboxes” (Abu Dhabi, Bahrain, Saudi Arabia), so that FinTech companies and traditional financial organizations can test innovative developments in real conditions;

4) In the field of demand, “lack of trust” and low financial literacy are serious obstacles for the activities of FinTech startups. The use of FinTech in making payments requires confidence to reduce uncertainty and curb the growth of transaction costs. The “lack of trust” is also cited as one of the main factors of more widespread cooperation between FINTECH start-ups and banks;

5) Cyber-attacks can lead to disruptions in work, financial loss, damage to reputation and systemic risk, and can create severe constraints if cybersecurity systems are not strengthened. Cyber risks are not unique to the FinTech field, but increasing interconnectivity based on digital solutions increases the number of entry points that hackers can take advantage of. In addition, although there were only a few cases of successful cyber-attacks on financial institutions in BVSAP and CCA, the number of attacks on banks in the region is reportedly increasing, and the nature of cybercrime is changing rapidly and becoming more sophisticated. Meanwhile, the overall readiness to counter cyber risks in many countries remains low.

Indicators of financial technologies of Kazakhstan. The state program “Digital Kazakhstan” [10] was adopted in our country, the goals of which are to accelerate the development of the economy of the Republic of Kazakhstan and improve the quality of life of the population through the use of digital technologies in the medium term, as well as creating conditions for transition Kazakhstan’s economy to a fundamentally new development trajectory ensuring the creation of a digital economy of the future in the long term.

To achieve the above objectives, it is necessary to develop in the following two directions:

1. “Digitalization of the existing economy” – ensuring a pragmatic start consisting of specific projects in the real sector, launching projects on digitalization and technological re-equipment of existing sectors of the economy, government structures and the development of digital infrastructure.

2. “Creating the digital industry of the future” – ensuring long-term sustainability, launching a digital transformation of the country by increasing the level of human capital development, building institutions for innovation development and, in general, the progressive development of the digital ecosystem. No branch of Kazakhstan can no longer ignore the process of “digitalization”. The financial industry has traditionally been a leader in the implementation and application of innovative technologies and digital services for interacting with customers:

1) Almost all banks provide services through remote channels: 70% of banks provide services to individuals through the Internet and mobile banking, 55% of banks provide services based on mobile applications;

2) Over 7 million people are already served through remote banking systems;

3) The volume of payments via the Internet and mobile devices has increased by more than 2 times over the year;

4) Over 70% of legal entity payments are made via remote channels;

5) The volume of payments to individuals using the Internet and mobile banking in 2016 compared to 2015 increased by 2.6 times;

6) For investors, the procedure for providing electronic services by brokers was simplified, including trading on the basis of a client's digital signature and provision of electronic services through a personal account. This simplified access to the market for regional investors and allowed investors to trade in financial instruments on the Kazakhstan stock market from anywhere in the world.

Conclusion. All of the above data suggests the modernization of the ongoing processes in the financial sector of Kazakhstan, within the framework of which the effectiveness of the monetary policy in the country is much higher.

At the same time, new challenges are emerging that are facing new opportunities.

New challenges to further digitalization of financial relations are the absence in the Republic of Kazakhstan:

1) effective regulation;

2) unified standards for the electronic interaction of the financial sector with state information systems and databases;

3) universal mechanism for remote client identification;

4) insufficient financial literacy of the population;

5) fraud.

As already mentioned, some banks use biometric technology. However, according to experts, it is necessary to create a common identification system. The new system should become a kind of "biometric passport" of the client, available to all banks, so that the client, once having got such a "document", can be serviced in other banks.

"This is the hottest question. There are several competing and even slightly conflicting offers on the market. For wide development FinTeh need a good remote identifier. In Kazakhstan, while officially there is an electronic signature system, but there are some problems with it. It is rather bulky, heavy in use and not always reliable. Now there are several initiatives on the market, but they are still at the discussion stage.

The risks of cyber threats are increasing with the development of new technologies. In this regard, the National Bank should pay special attention to measures to protect information and financial infrastructure. Thus, the evolutionary nature of FinTech requires constant monitoring in order to identify and eliminate emerging risks to financial stability. As FinTech spreads, regulators and central banks should give priority to monitoring macro financial risks and preventing the use of new technologies for fraud, money laundering and terrorist financing; identifying and managing the operational risks associated with third-party service providers; and maintaining the sustainability of financial institutions and the reliable and efficient functioning of payment systems in the light of the growing role of non-financial companies. The oversight capacity needs to be strengthened so that it remains relevant and effective.

REFERENCES

1. Asian Development Bank (ADB). Making Mobile Financial Services Work for Central and West Asian Countries//Technical Assistance Consultant Report, Manila. 2014. URL: <https://www.adb.org/projects/documents/making-mobile-financial-services-work-cwa-tacr>. (Дата обращения: 09.10.2018).
2. Amoako K. O. et al. Cash Budgetan Imperative Element of Effective Financial Management //Canadian Social Science. – 2013. – Т. 9. – №. 5. – С. 188-191.
3. Howard B. B., Upton M. Introduction to business finance. – McGraw-Hill, 1953.
4. Lazonick W. Innovative business models and varieties of capitalism: Financialization of the US corporation //Business History Review. – 2010. – Т. 84. – №. 4. – С. 675-702.
5. Stanciu I. Analysis on the dynamics of exogenous financing by leasing companies in romania in the 1998-2012 period //buletin stiintific. – 2013. – т. 18. – №. 1.
6. Ozili P. K. Impact of digital finance on financial inclusion and stability //Borsa Istanbul Review. – 2018.
7. Schumpeter J. A. The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the business cycle (1912/1934) //google scholar. – 1961.
8. World Bank. Global Survey on Consumer Protection and Financial Literacy// Oversight Frameworks and Practices in 114 Economies Washington, DC: World Bank. – 2014.
9. International Monetary Fund (2017), Department of the Middle East and Central Asia: Fintech: unleashing the potential of the regions BVSAP and CCA.
10. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года № 827. Об утверждении Государственной программы "Цифровой Казахстан".

М.Ж. Дарибаева¹, PhD докторы, доцент міндетін атқарушы

А.Е. Сабидуллина², магистрант

^{1,2} әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті,
Алматы қ., Қазақстан

Қаржылық технологияларды басқарудағы қаржылық менеджменттің сын-қатерлері

Түйіндеме. Мобильді төлемдер, онлайн-несиелеу, цифрлық жедел ақша аударымдары және басқа бизнес-модельдерді құрудағы жаңа серпінді пайдаланатын компаниялар технологиялар саласындағы соңғы жаңалықтарды Финтех деп атайды – бұл тақырыптың өзектілігін айқындайды. Осындай модельдерге негізделген ұйымдар қазіргі заманғы технологиялардың алдыңғы қатарында.

Осы мақаланың мақсаты – жаңа тұжырымдаманың мәнін ашу және Қазақстан мен шет елдерде жаңа қаржылық технологияларға тап болатын мәселелерді анықтау.

Мақалада қаржы менеджменті мен қаржылық технологиялар тұжырымдамалары және олардың экономиканың дамуына әсері талқыланады. Қазақстан мен шет елдерде қаржы технологияларын дамыту көрсеткіштері талданды және олардың қызмет ету мәселелері анықталды. Мақала жазу барысында теориялық әдістер, салыстыру әдісі және статистикалық әдіс қолданылды. Жұмыста заманауи әдебиет, журналдар мен Интернет-ресурстардың мерзімді басылымдары пайдаланылды. Жұмыстың теориялық және практикалық маңыздылығы тұжырымдамалық аппараттарды кеңінен жариялауға және зерттеу жұмыстарының барысында алынған нәтижелерді әртүрлі мекемелердің қызметінде жақсарту жөніндегі шараларды әзірлеу үшін қолдану мүмкіндігі көрсетіледі.

Түйінді сөздер: қаржылық басқару; тиімділік; қаржылық технологиялар; экономика, сандық технологиялар, мобильді әмияндар, криптовалюта.

М.Ж. Дарибаева¹, доктор PhD, и.о. доцента

А.Е. Сабидуллина², магистрант

^{1,2} Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби,
Казахстан, Алматы

Новые вызовы в финансовом менеджменте под влиянием финансовых технологий

Аннотация. Финтех, так именуют компании, которые используют в построение своей бизнес модели новейшие разработки в сфере мобильных платежей, онлайн кредитования, цифровых моментальных переводов и другие прорывные технологии – это и определяет актуальность темы. Организации, построенные на таких моделях сегодня, находятся на передних рядах новейших технологий.

Цель этой статьи – раскрыть сущность новой концепции и выявить новые проблемы, стоящие перед новыми финансовыми технологиями в Казахстане и зарубежных странах.

В статье рассматриваются концепции финансового менеджмента и финансовых технологий. Влияние современных финансовых технологий на развитие экономики напрямую зависит от финансирования данных проектов. Для этого анализируются показатели развития финансовых технологий в Казахстане и зарубежных странах, а также выявляются проблемы их функционирования. При написании статьи были использованы теоретические методы, метод сравнения и статистический метод. В работе использовались периодические издания современной литературы, журналов и интернет-ресурсов. Теоретическое и практическое значение работы заключается в более широком раскрытии концептуального аппарата и возможности использования результатов, полученных в ходе исследований в деятельности различных учреждений, для разработки мер по улучшению их деятельности.

Ключевые слова: финансовый менеджмент; эффективность; финансовые технологии; проблемы экономики, цифровые технологии, мобильные кошельки, криптовалютность.

А.С. Асилова¹, экономика ғылымдарының кандидаты,
«Қаржы» кафедрасының доценті
С. Бағыбаев², 4-курс студенті
^{1, 2} әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің

БІЛІМГЕ ЖЕТЕЛЕЙТІН – ҚАЗҰУ

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті – Қазақстан Республикасының алдыңғы қатарлы жоғарғы оқу орындарының бірі. Университетте бүгінгі таңда 20000-нан астам студент білім алуда. Университеттің негізгі мақсаты – қазіргі заман талабына сай белсенді, жан-жақты дамыған және бәсекелестікке қабілетті, білікті мамандарды даярлау болып табылады.

Университеттің іргетасы 1934 жылы қаланған. Қазіргі уақытта ҚазҰУ білім және ғылым саласында мол тәжірибесі бар, халықаралық стандарттарға сай жоғары білім бере алатын жетекші білім ордасы. ҚазҰУ 2018-2019 оқу жылында QS World University Ranking агенттігінің рейтингісі бойынша әлемнің үздік 1000 университеті ішінен 220-орынға ие болған.

Бүгінгі таңда университет құрамында 16 факультет, 67 кафедра, 32 ғылыми-зерттеу институты мен орталықтар бар. Университетте 2000-нан астам профессорлар, ғылым докторлары, 100-ден аса академиктер өз білімдері мен тәжірибелерін жас мамандарға таратуда. ҚазҰУ-ға мемлекет тарапынан 180 мамандық бойынша көптеген мемлекеттік білім беру гранттары бөлінеді.

Экономика және бизнес жоғары мектебі – 1949 жылы құрылған, ҚазҰУ-дың тарихына бай бөлімдерінің бірі. Экономика және бизнес жоғары мектебінде 3 мыңнан астам студент білім алуда. ҚазҰУ Экономика және бизнес жоғары мектебінің «Қаржы» кафедрасы елеулі орынға ие. ҚазҰУ «Қаржы» кафедрасы өз қызметін 2001 жылы сәуірінен бастап атқаруда. Университеттің «Қаржы» кафедрасы халықаралық стандарттарының барлық талаптарына сәйкес келетін жоғары білімді қаржы мамандарын даярлайды.

Бүгінгі таңда ҚазҰУ Экономика және бизнес жоғары мектебінің түлектері Қазақстан экономикасының барлық салаларында қызмет жасауда.

Осы орайда қазіргі заманауи, халықаралық стандарттарға сәйкес білікті, болашаққа кепілі зор мамандарды даярлай алатын жетекші жоғарғы оқу орны – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті болып табылады.

Г.Е. Касенова, кандидат экономических наук, и.о. доцента
С. Мирзагулов, студент 4 курса специальности «Финансы»
Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби

КАЗНУ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ – ФЛАГМАН ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

В этом году исполняется 85 лет ведущему университету страны – Казахскому национальному университету имени аль-Фараби. КазНУ имени аль-Фараби, основанный 13 ноября 1933 года, считается одним из ведущих университетов Казахстана. С начала своего основания вуз является центром академической жизни страны. Образование является неотъемлемой частью нашей жизни, без него мы не представляем себе перспективного будущего. По сути, вся наша жизнь это и есть обучение, мы всегда учимся и познаем что-то новое. Официальное открытие первого университета Казахстана состоялось 15 января 1934 года, когда был подписан приказ о профессорско-преподавательском составе и зачислении студентов. Конечно, сначала там не было такого разнообразия факультетов, такого количества институтов и такого размаха. Так, со временем открывалось все больше и больше факультетов.

В 1941 году было создано отделение журналистики филологического факультета. В 1948 году были открыты исторический, геолого-географический и экономический факультеты. В 1955 году на базе юридического института открылся юридический факультет, а из физико-математического образовались 2 факультета – физический и математический. В 1968 году открыты факультеты журналистики и философско-экономический. Университет набирал обороты со временем, так, из университета с двумя узконаправленными факультетами (биологический и физико-математический) КазНУ преобразился в один из самых многопрофильных вузов страны с несколькими блоками.

На сегодняшний день КазНУ им. аль-Фараби это целый учебно-научный комплекс, который предлагает широкий выбор специальностей своим абитуриентам. В составе университета функционирует 16 факультетов, 67 кафедр, 32 научно-исследовательских институтов и центров, технопарк; работают более 2 тысяч профессоров, докторов, кандидатов наук и докторов философии, более 100 академиков крупнейших академий, более 40 заслуженных деятелей Республики Казахстан, около 40 лауреатов Государственных и именных премий РК и 40 лауреатов премий молодых ученых, 47 стипендиатов государственных научных стипендий. В университете обучаются более 25 тысяч студентов и магистрантов по многоуровневой системе высшего профессионального образования.

Студенческий городок КазНУ им. аль-Фараби это отдельная тема, это маленький городок внутри города. Ни один университет в стране не может похвастаться таким размахом. Его размеры действительно поражают. Не говоря уже о множестве услуг и заведений, функционирующих на территории университета. Стоит отметить, что каждый желающий может пройтись по территории городка. Поэтому каждый алматинец и гость южной столицы знает о размахах КазГУГрада. На протяжении многих десятилетий КазНУ им. аль-Фараби с помощью высококвалифицированных кадров, практических знаний, нововведений, и многого другого зарабатывал репутацию лучшего вуза страны. По данным аналитического агентства Quacquarelli Symonds, Ка-

захстан стал единственной страной в Центральной Азии, чьи вузы вошли в престижный международный предметный рейтинг QS World University Rankings-2019. В список вошли 1,2 тысячи вузов со всего мира.

Во время составления рейтинга QS специалисты опирались на шесть критериев – академическую репутацию, мнение работодателей, соотношение преподавателей и студентов, индекс цитируемости, долю иностранных студентов и количество зарубежных преподавателей. При формировании рейтинга оцениваются ведущие вузы мира по 48 дисциплинам и пяти предметным областям. Первое место в рейтинге занял Массачусетский технологический институтом, на втором оказался Стэнфордский университет, тройку замкнул Гарвардский университет. Среди стран Центральной Азии в рейтинг сумел попасть только Казахстан. В список включили сразу десять университетов республики. Самую высокую позицию занял Казахский национальный университет им. аль-Фараби (202-е место).

QS World University Rankings является одним из наиболее влиятельных глобальных рейтингов университетов. Агентство Quacquarelli Symonds выпускает его с 2004 года. В список QS попадают вузы, которые предлагают все уровни образования. С каждым годом количество поступающих в КазНУ увеличивается. Все больше абитуриентов хотят обучаться в одном из лучших ВУЗов страны, все-таки статус самого известного университета в городе дает о себе знать. Он пользуется большим спросом и уважением среди студентов и абитуриентов не только нашего города, но и за его пределами. Ведь каждый выпускник КазНУ им. аль-Фараби является настоящим специалистом своего ремесла, и составляет конкуренцию не только бывшим студентам в Казахстане, но и на уровне более развитых стран. Таким образом, КазНУ им. аль-Фараби – ведущее учреждение системы высшего образования Республики Казахстан, первым прошедшее государственную аттестацию и подтвердившее право на осуществление образовательной деятельности по всем специальностям и уровням.

Казахскому национальному университету имени аль-Фараби – лидер Генерального рейтинга вузов Казахстана, первый в истории страны лауреат премии Президента Республики Казахстан «За достижения в области качества», дипломант Премии Содружества Независимых Государств за достижения в области качества продукции и услуг.

Наш университет, будучи членом Международной Ассоциации университетов и соучредителем Евразийской Ассоциации университетов, первый среди вузов Казахстана и стран Центральной Азии подписал в г. Болонье Великую Хартию Университетов, успешно прошел международную сертификацию на соответствие системы менеджмента качества (СМК) требованиям международных стандартов ИСО 9000:2000 и получил свидетельства крупнейших мировых сертификационных центров – Международной сертификационной системы IQNET. Университет обладает огромным образовательным, научным, духовно-воспитательным, инновационным и производственным потенциалом, который направлен на подготовку специалистов высшей квалификации, дальнейшую интеграцию в мировое образовательное пространство, развитие фундаментальных и прикладных исследований, их внедрение в производство.

Авторлар туралы мәлімет

Асилова А.С. – экономика ғылымының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Бағыбаев С. – магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Бердімұрат Н. – PhD докторы, доцент, «Нархоз» университеті» АҚ, Алматы қ., Қазақстан

Бимендиева Л.А. – экономика ғылымының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Дабылтаева Н.Е. – экономика ғылымының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Далабаева М. – магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Дарибаева М.Ж. – PhD докторы, доцент міндетін атқарушы, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Даушева Ғ.Р. – экономика ғылымының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Досжан Р.Д. – PhD докторы, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Жантаева А.А. – PhD докторы, доцент, «Нархоз» университеті» АҚ, Алматы қ., Қазақстан

Залмуқанова Б.К. – магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Касенова Г.Е. – экономика ғылымының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Керімбекова У.А. – магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Коксегенов Н.Ж. – магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Кудьярова Г.Б. – магистрант, Шет тілдер және іскерлік карьера университеті, Алматы қ., Қазақстан

Медетбекова К.Г. – магистрант, «Нархоз» университеті» АҚ, Алматы қ., Қазақстан

Медуханова Л.А. – экономика ғылымының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Мирзагулов С. – магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Оразали А.Н. – магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Оразбекқызы Г. – магистрант, «Нархоз» университеті» АҚ, Алматы қ., Қазақстан

Өсербайұлы С. – экономика ғылымының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Сабидуллина А.Е. – магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Тлеужанова Д.А. – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, С. Сейфуллин атындағы Қазақ Арготехникалық Университеті, Астана қ., Қазақстан

Ускеленова А.Т. – экономика ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан

Хамидуллоев Ж.С. – магистрант, С. Сейфуллин атындағы Қазақ Арготехникалық Университеті, Астана қ., Қазақстан

Сведения об авторах

Асилова А.С. – кандидат экономических наук, доцент, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Багыбаев С. – магистрант, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Бердимурат Н. – доктор PhD, доцент, АО «Университет «Нархоз», г. Алматы, Казахстан

Бимендиева Л.А. – кандидат экономических наук, доцент, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Дабылтаева Н.Е. – кандидат экономических наук, доцент, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Далабаева М. – магистрант, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Дарибаев М.Ж. – доктор PhD, и.о. доцента, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Даулиева Г.Р. – кандидат экономических наук, доцент, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Досжан Р.Д. – доктор PhD, доцент, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Жантаева А.А. – доктор PhD, доцент, АО «Университет «Нархоз», г. Алматы, Казахстан

Залмуканова Б.К. – магистрант, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Касенова Г.Е. – кандидат экономических наук, доцент, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Керимбекова У.А. – магистрант, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Коксегенов Н.Ж. – магистрант, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Кудьярова Г.Б. – магистрант, Университет иностранных языков и деловой карьеры, г. Алматы, Казахстан

Медетбекова К.Г. – магистрант, АО «Университет «Нархоз», г. Алматы, Казахстан

Медуханова Л.А. – кандидат экономических наук, доцент, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Мирзагулов С. – магистрант, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Оразали А.Н. – магистрант, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Оразбеккызы Г. – магистрант, АО «Университет «Нархоз», г. Алматы, Казахстан

Өсербайұлы С. – кандидат экономических наук, доцент, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Сабидуллина А.Е. – магистрант, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Тлеужанова Д.А. – кандидат экономических наук, ассцированный профессор, Казахский Агротехнический Университет имени С. Сейфуллина, г. Астана, Казахстан

Ускеленова А.Т. – доктор экономических наук, Евразийский Национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан

Хамидуллоев Ж.С. – магистрант, Казахский Агротехнический Университет имени С. Сейфуллина, г. Астана, Казахстан

Информация о членах редакционной коллегии

Узан Искаков (Казахстан) – заслуженный деятель РК, член Евразийской ассоциации оценки качества образования, доктор экономических наук, профессор

Асан Сатмурзаев (Казахстан) – доктор экономических наук, профессор

Жанар Аубакирова (Казахстан) – доктор экономических наук, профессор

Валентина Бондаренко (Россия) – кандидат экономических наук, ведущий научный сотрудник Института экономики РАН, академик РАЕН и МАЕБ, директор Международного фонда Н.Д. Кондратьева

Петя Колева (Франция) – доктор PhD

Айгуль Садвакасова (Казахстан) – доктор экономических наук, профессор, президент Высшей школы бизнеса «ЕврАзия»

Ерканат Темирханов (Казахстан) – доктор экономических наук, профессор

Жангельды Шимшиков (Казахстан) – кандидат экономических наук, профессор, директор Центра социально-экономических исследований – филиала РКП «Институт Экономики» КН МОН РК

Раушан Азбергенова (Казахстан) – кандидат экономических наук, доцент

Салима Барышева (Казахстан) – кандидат экономических наук, доцент

Требования к содержанию и оформлению статей

Научно-практический журнал «Транзитная экономика» является одним из ведущих периодических научных изданий Республики Казахстан по экономическим наукам, издается с июля 1997 года, имеет свою стабильную аудиторию.

Журнал рассчитан на работников ВУЗов и научных учреждений, магистрантов и докторантов, государственных и общественных деятелей, руководителей органов управления, финансовых структур. В редакционный совет входят ведущие ученые-экономисты Казахстана, ближнего и дальнего зарубежья.

Основные разделы журнала «Транзитная экономика»:

- ВОПРОСЫ ТЕОРИИ
- ГЛОБАЛЬНАЯ И РЕГИОНАЛЬНАЯ ИНТЕГРАЦИЯ
- МАКРОЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА
- ИНСТИТУТЫ И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ

Журнал осуществляет прием научных статей для публикации от преподавателей ВУЗов, научных работников, экономистов-практиков и докторантов.

Условия размещения публикаций в журнале

Для публикации в журнале «Транзитная экономика» принимаются статьи на казахском, русском и английском языках, содержащие ранее не опубликованные проблемные, обзорные, дискуссионные статьи в области экономических наук.

К оформлению статей предъявляются следующие требования

Предлагаемые к публикации статьи должны отражать научную новизну, практическую ценность исследуемой проблемы, содержать глубокий экономический анализ, заканчиваться аргументированными выводами, предложениями авторов. Необходимо соблюдать единообразие терминов, обозначений, условных сокращений и символов, избегать повторов.

Объем статьи, включая список литературы, таблицы и рисунки с подрисуночными надписями, аннотации, не должен превышать 15 страниц печатного текста. Минимальный объем статьи – 5 страниц.

На первой странице указывается Международный рубрикатор научно-технической информации (МРНТИ) – слева в верхнем углу; далее на языке статьи.

Аннотация дается в начале текста на том языке, на котором цитируется статья (150-200 слов). Аннотация на казахском и английском языках. Перед каждой аннотацией написать фамилию и инициалы, название статьи на соответствующем языке аннотации. Ключевые слова на казахском, русском, английском языках внизу аннотации на соответствующем языке аннотации.

Аннотация является кратким изложением содержания научного произведения, дающая обобщенное представление о его теме и структуре.

Ключевые слова должны обеспечить наиболее полное раскрытие содержания статьи. Для каждого конкретного материала задайте 5-6 ключевых слов в порядке их значимости, т.е. самое важное ключевое слово статьи должно быть первым в списке.

Авторы, информация об авторах, название статьи, аннотация и ключевые слова указываются на 3-х языках.

Литература приводится в порядке цитирования в конце статьи. В тексте указать ссылки на литературу в квадратных скобках.

Статьи публикуются казахском, русском, английском языках

Последовательность представления материала:

- МРНТИ;
- название статьи;
- инициалы и фамилия автора;
- ученая степень, ученое звание, почетное звание;
- должность, место работы;
- контактная информация, которая может быть размещена в открытом доступе (для каждого автора: e-mail, город, страна проживания), а также контактные телефоны для связи с редакцией журнала;
- расширенная, структурированная аннотация (на трех языках) 100-150 слов;
- ключевые слова (на трех языках не более 5, строчными буквами, через запятую);
- текст статьи (рисунки и, таблицы и т.д.) (кроме обзорной) должен включать следующие разделы: введение, экспериментальная часть, результаты и обсуждения, заключение, список использованных источников;
- список использованных источников (не менее 5).

Статьи, оформление которых не соответствует указанным требованиям, к публикациям не принимаются. Статьи будут приниматься к публикации после тщательного отбора. Редакция оставляет за собой право сокращать статьи и вносить поправки.

Текст статьи должен быть набран на компьютере в формате doc (MicrosoftWord 97/2000; XP 2003), шрифт текста – Times New Roman, формат бумаги А4, размер кегля – 12 пт. Межстрочный интервал – одинарный. Выравнивание по ширине. Абзацный отступ – 0,8 см. Поля верхнее – 2, нижнее – 2, левое – 2, правое – 2.

Статьи не должны быть перегружены рисунками и графиками.

В таблицах, рисунках, формулах не должно быть разночтений в обозначении символов, знаков. Рисунки должны быть четкими, чистыми. На рисунки и таблицы в тексте должны быть ссылки.

Редакция журнала не несет ответственность за содержание статьи, за несоответствие текста и литературы, за источники, использованные в тексте статьи. Редакция журнала надеется на компетентность, профессионализм и ответственность авторов статьи за содержание текста и литературы статьи.